

**ΑΤΕΙ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα, 2009-2013. Αιτίες,
επιπτώσεις και προτεινόμενες λύσεις»**

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΠΕΤΡΑΚΟΓΙΑΝΝΗ

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΛΥΓΓΙΤΣΟΣ**

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2013

Πίνακας Περιεχομένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1.1 Πρόλογος	7
1.2 Εισαγωγικές έννοιες	8
1.3 Ορισμός της οικονομικής κρίσης	10
1.3.1 Στάδια εξέλιξης μιας οικονομικής κρίσης	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Υφιστάμενη	13
Οικονομική Κρίση	13
2.1 Ιστορική αναδρομή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα.....	13
2.2 Η παρούσα κατάσταση	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Τα Αίτια της Κρίσης.....	18
3.1 Η εξέλιξη της κρίσης σε σχέση με τις αιτίες δημιουργίας της	18
3.2 Ανάλυση των αιτιών της κρίσης.....	19
3.2.1 Η επικρατούσα μακροοικονομική ανισορροπία σε παγκόσμιο επίπεδο	20
3.2.2 Η υπερβολική επέκταση της στεγαστικής αγοράς των ΗΠΑ και η απότομη κατάρρευσή της.....	21
3.2.3 Το πλήθος στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου.....	22
3.2.4 Η αποτυχημένη πιστοληπτική αξιολόγηση από την πλευρά των αντίστοιχων εταιριών .	23
3.2.5 Λανθασμένη χρήση της διαδικασίας τιτλοποίησης.....	24
3.2.6 Υπερανάληψη χρέους (μόχλευση κεφαλαίων).....	25
3.2.7 Πολυπλοκότητα του επενδυτικού περιβάλλοντος	27
3.2.8 Ελλείψεις στην εποπτεία και πολιτική βούληση	27
3.2.9 Διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.....	28
3.2.10 Αύξηση του ελλείμματος και συσσώρευση του δημοσίου χρέους.....	29
3.2.11 Το πρόβλημα της φοροδιαφυγής	31

3.2.12 Αυξημένα κρούσματα διαφθοράς.....	33
3.2.13 Λανθασμένη εγχώρια καταναλωτική συμπεριφορά.....	33
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Οι Επιπτώσεις της Κρίσης.....	36
4.1 Επιπτώσεις στην μακροοικονομία.....	36
4.1.1 Αρνητική μεταβολή του ΑΕΠ.....	36
4.1.2 Αστάθεια στον πληθωρισμό.....	37
4.1.3 Αύξηση της ανεργίας.....	38
4.1.3.1 Αύξηση των «ευέλικτων» μορφών εργασίας.....	39
4.1.4 Πτώση στις αμοιβές των εργαζομένων.....	40
4.1.5 Έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών.....	41
4.2 Επιπτώσεις στη μικροοικονομία.....	42
4.2.1 Ανισορροπία μεταξύ προσφορά και ζήτησης.....	42
4.2.2 Δημιουργία δυσμενούς οικονομικού κλίματος.....	42
4.3 Χρηματοοικονομικές Επιπτώσεις.....	44
4.3.1 Αρνητική επιρροή στο τραπεζικό σύστημα.....	44
4.3.1.1 Προβλήματα στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων.....	47
4.3.2 Πτώση των δεικτών του Χρηματιστηρίου.....	48
4.4 Επιρροή σε διάφορους τομείς οικονομικής δραστηριότητας.....	52
4.4.1 Επιρροή στον τομέα της υγείας.....	53
4.4.1.1 Επιβάρυνση του συστήματος.....	53
4.4.1.2 Τα δημιουργούμενα προβλήματα στο Ελληνικό Σύστημα Υγείας.....	54
4.4.2 Επιρροή στον τομέα της ένδυσης.....	54
4.5 Επιρροή σε κοινωνικά, πολιτισμικά και ανθρώπινα χαρακτηριστικά.....	55
4.5.1 Επιρροή στην ανθρώπινη ψυχική υγεία.....	55
4.5.2 Επιρροή στην καταναλωτική συμπεριφορά.....	58

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αντιμετώπιση της κρίσης	59
5.1 Στόχος των μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης	59
5.2 Ληφθέντα μέτρα σε διεθνές επίπεδο	59
5.2.1 Δράσεις από τα διάφορα Ευρωπαϊκά Όργανα.....	59
5.2.2 Ενέργειες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας.....	61
5.2.3 Ενέργειες της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ	62
5.2.4 Εισηγήσεις σχετικά με την εποπτεία του συστήματος.....	63
5.2.5 Συμφωνηθέντα μέτρα στις συνόδους κορυφής	64
5.3 Ληφθέντα μέτρα σε εγχώριο επίπεδο	65
5.3.1 Κατάρτιση εθνικού πλάνου δράσης	65
5.3.2 Εγγύηση των τραπεζικών καταθέσεων.....	66
5.3.3 Χρηματοδότηση των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων	67
5.3.4 Γενικές Κατευθύνσεις.....	68
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συμπεράσματα - Προτάσεις	69
6.1 Συμπεράσματα.....	69
6.2 Προτάσεις – Κατευθύνσεις επίλυσης	73
Βιβλιογραφία	74

Λίστα Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1: Στάδια εξέλιξης μιας οικονομικής κρίσης [EB3]	12
Διάγραμμα 2: Χρονική εξέλιξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα [H16].....	16
Διάγραμμα 3: Διάγραμμα αιτιών εκδήλωσης της κρίσης.....	18
Διάγραμμα 4: Παράλληλη μεταβολή τραπεζικής ρευστότητας ΗΠΑ και Ευρωζώνης [EB27]....	19
Διάγραμμα 5: Σχηματική περιγραφή της «φούσκας» των ακινήτων στις ΗΠΑ [EB27]	22
Διάγραμμα 6: Άνοδος των στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου στις ΗΠΑ λίγο πριν την κρίση [EB27]	23
Διάγραμμα 7: Κατανομή πιστωτικού κινδύνου μέσω τιτλοποιήσεων ανά κατηγορία και περιοχή [EB27]	25
Διάγραμμα 8: Λόγος Δανεισμού/Μετοχικό Κεφάλαιο για τις μεγαλύτερες διεθνείς παραδοσιακές ή επενδυτικές τράπεζες (πριν την κρίση – 2006) [EB30].....	26
Διάγραμμα 9: Ιστορική εξέλιξη του δημόσιου ελλείμματος (% του ΑΕΠ) [EB28]	29
Διάγραμμα 10: Ιστορική εξέλιξη του δημόσιου χρέους (% του ΑΕΠ) [EB28]	30
Διάγραμμα 11: Κρατικά έσοδα σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε. (% του ΑΕΠ) για το έτος 2007 [EB28].....	32
Διάγραμμα 12: Κρατικές δαπάνες σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε. (% του ΑΕΠ) για το έτος 2007 [EB28].....	32
Διάγραμμα 13: Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στη χρηματοδότηση εγχωρίων νοικοκυριών από εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα [EB12]	35
Διάγραμμα 14: Μεταβολή του ΑΕΠ και της Εγχώριας Δαπάνης (σε δις €) την τελευταία δεκαετία [H19].....	36
Διάγραμμα 15: Αύξηση αστάθειας του πληθωρισμού κατά την περίοδο της κρίσης [H20].....	38
Διάγραμμα 16: Αύξηση ποσοστών ανεργίας σε όλες τις ηλικίες κατά την περίοδο της κρίσης [H21].....	39
Διάγραμμα 17: Ποσοστιαία μεταβολή στις αμοιβές των εργαζομένων [H19]	41
Διάγραμμα 18: Μεταβολή του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος για την περίοδο 2000-2012 [EB11]	43

Διάγραμμα 19: Καταθέσεις και γeros (σε εκ. €) των εγχώριων επιχειρήσεων, νοικοκυριών & μη κατοίκων στα Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα (εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος) [EB13].	45
Διάγραμμα 20: Εξέλιξη των καταθέσεων και γeros (σε εκ. €) των εγχώριων επιχειρήσεων, νοικοκυριών & μη κατοίκων στα Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα (εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος) ανά κατηγορία για την περίοδο 2001-2011 [EB14].	45
Διάγραμμα 21: Πτώση της αξίας των τραπεζικών μετοχών στο ελληνικό χρηματιστήριο εξαιτίας της οικονομικής κρίσης [EB15].	47
Διάγραμμα 22: Ποσοστιαία μεταβολή των τραπεζικών πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα [H19].	48
Διάγραμμα 23: Πορεία του Γ.Δ. του Χ.Α.Α για την περίοδο 2000-2011 [H24].	52
Διάγραμμα 24: Μεταβολή του συνολικού ενεργητικού της ΕΚΤ κατά τη διάρκεια της κρίσης [EB30].	62

Λίστα Πινάκων

Πίνακας 1: Μεταβολή ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών κατά την περίοδο 2000-2011.	41
Πίνακας 2: Μεταβολές των εσόδων των ελληνικών τραπεζών εξαιτίας της οικονομικής κρίσης [EB14].	46

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Πρόλογος

Το αντικείμενο της παρούσας εργασίας που είναι η οικονομική κρίση στην Ελλάδα την τελευταία πενταετία, είναι τόσο σημαντικό όσο και πολυσύνθετο. Η σημασία του έγκειται στην άμεση σχέση του με την καθημερινή ζωή του συνόλου του πληθυσμού, αφού εκείνο που διαφέρει από άτομο σε άτομο είναι ο βαθμός της επιρροής της κρίσης και όχι το γεγονός αν αυτή η επιρροή υφίσταται. Η πολυπλοκότητά του αφορά στο ότι αποτελεί τη συνισταμένη πολλών και διαφορετικών συνιστωσών, όπως η θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου αλλά και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η ελληνική οικονομική πραγματικότητα.

Η μελέτη άλλωστε του φαινομένου της οικονομικής κρίσης μπορεί να οδηγήσει στην κατανόησή της, με απώτερο στόχο την αναγνώριση ευκαιριών και την πρόταση βιώσιμων λύσεων για την αντιμετώπισή της, μια αντιμετώπιση που μέρα με τη μέρα αποτελεί επιτακτικότερη ανάγκη αφού, τα «αποτυπώματα» της κρίσης γίνονται δυσβάσταχτα με γεωμετρική πρόοδο.

Η δομή της εργασίας συνοψίζεται στις ακόλουθες ενότητες. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή στο στόχο και το αντικείμενο της παρούσας εργασίας ενώ ταυτόχρονα επισημαίνεται η σπουδαιότητα της οικονομικής κρίσης μέσω του ορισμού της αλλά και σχετικών εννοιών που θα βοηθήσουν στην ανάλυση του θέματος που ακολουθεί στα επόμενα κεφάλαια.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η υφιστάμενη οικονομική κρίση τόσο ως προς την ιστορική της αναδρομή και τα στάδια που διήλθε η ελληνική οικονομία την τελευταία πενταετία όσο και ως προς την παρούσα κατάσταση, αποδίδοντας ιδιαίτερη σημασία σε συγκεκριμένους χρηματοοικονομικούς δείκτες που καταδεικνύουν το μέγεθος του φαινομένου.

Στο τρίτο κεφάλαιο διερευνώνται τα αίτια της κρίσης, αφενός μέσα από διατυπωμένα κατά καιρούς θεωρητικά σχήματα και αφετέρου μέσα από πραγματικά στοιχεία της ελληνικής

οικονομικής πραγματικότητας. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι επιπτώσεις της κρίσης τόσο σε μακροοικονομικό όσο και σε μικροοικονομικό επίπεδο, ενώ παράλληλα εντοπίζονται οι επιρροές της στην κοινωνία, στον πολιτισμό και στον ίδιο τον άνθρωπο. Στο πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται τα μέτρα που έχουν ληφθεί προκειμένου να αντιμετωπιστεί η κρίση, εμμένοντας στο ελληνικό πλάνο αντιμετώπισης και στους άξονες στους οποίους στηρίζεται.

Στο έκτο κεφάλαιο, με βάση όλα τα προαναφερόμενα στοιχεία εξάγονται σχετικά συμπεράσματα για την υφιστάμενη κατάσταση αλλά και για το δυναμικό ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας τόσο σε εγχώριο εσωτερικό επίπεδο όσο και ως μέλος της ευρύτερης Ευρωπαϊκής Ένωσης, ανιχνεύοντας πιθανές ευκαιρίες και διατυπώνοντας προτεινόμενες λύσεις εξόδου από τη συγκεκριμένη κρίση.

Τέλος, στη βιβλιογραφία καταγράφονται όλες εκείνες οι πηγές που χρησιμοποιήθηκαν για την εκπόνηση της παρούσας μελέτης (άρθρα, βιβλία, δημοσιεύσεις και ηλεκτρονικές διευθύνσεις).

1.2 Εισαγωγικές έννοιες

Στην παρούσα ενότητα περιγράφονται έννοιες και όροι που θα χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια της εργασίας και οι οποίοι είναι απαραίτητοι για την περιγραφή του φαινομένου της οικονομικής κρίσης, τόσο ως προς τις αιτίες όσο και ως προς τις επιπτώσεις του.

Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

Το ΑΕΠ είναι το συνολικό εισόδημα όλων των μελών της οικονομίας. Ως δείκτης που μπορεί να μετράει την δυνατότητα μιας οικονομίας να παράγει αγαθά-προϊόντα και υπηρεσίες, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα που καθρεπτίζει την οικονομική κατάσταση κάθε κράτους [ΕΒ6].

Ρυθμός ανάπτυξης

Με τον όρο ανάπτυξη εννοείται ο ρυθμός συσσώρευσης κεφαλαίου ή αλλιώς ο ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ μιας χώρας διαχρονικά. Ο όρος ανάπτυξη στα οικονομικά αναφέρεται στην αύξηση της πραγματικής παραγωγής προϊόντων και υπηρεσιών σε μία οικονομία με την πάροδο του χρόνου [Η17].

Πληθωρισμός

Σύμφωνα με τη συνάρτηση ζήτησης του χρήματος, η ζήτηση για χρηματικά διαθέσιμα πρέπει να είναι ίδια με την προσφορά χρήματος. Δηλαδή ισχύει $MV=PY$, όπου M είναι τα χρηματικά διαθέσιμα, P η τιμή, V η ταχύτητα κυκλοφορίας και Y το προϊόν. Ο πληθωρισμός είναι η ποσοστιαία μεταβολή του επιπέδου των τιμών [ΞΒ6].

Δείκτης Τιμών Καταναλωτή

Ο ΔTK καταρτίζεται από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) με σκοπό τη μέτρηση του γενικού επιπέδου των τιμών, των αγαθών και των υπηρεσιών που προμηθεύεται το μέσο νοικοκυριό. Ο ΔTK αναθεωρείται σε τακτά χρονικά διαστήματα, σύμφωνα με τα αποτελέσματα της τελευταίας, εκάστοτε, Έρευνας Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ). Σκοπός των αναθεωρήσεων του ΔTK είναι, κυρίως, η αναθεώρηση των συντελεστών στάθμισης και η ανανέωση του δείγματος των ειδών (αγαθών και υπηρεσιών) που περιλαμβάνονται στο Δείκτη, λαμβάνοντας υπόψη την πιο σύγχρονη σύνθεση της κατανάλωσης. Οι συντελεστές στάθμισης υπολογίζονται ως ποσοστά συμμετοχής των δαπανών για κάθε ομάδα, υπο-ομάδα και είδος (αγαθού ή υπηρεσίας), στο σύνολο των δαπανών του μέσου νοικοκυριού [ΕΒ6].

Spread

Το spread ουσιαστικά μετράει την διαφορά μεταξύ δύο πραγμάτων ή δύο τιμών. Στην περίπτωση της Ελληνικής οικονομίας και της τρέχουσας επικαιρότητας, το spread αναφέρεται στη διαφορά των επιτοκίων με τα οποία δανείζεται η Ελλάδα σε σχέση με τα επιτόκια που πληρώνει η Γερμανία για τον δικό της δανεισμό. Η σύγκριση γίνεται με τη Γερμανία διότι θεωρείται η πιο σταθερή και ισχυρή οικονομία στην ευρωζώνη [Η18].

PSI και «κούρεμα» ομολόγων

Συνήθως η αναδιάρθρωση του χρέους καταλήγει στην απομείωση της αξίας των ομολόγων εξαιτίας της μείωσης των τοκομεριδίων και του κεφαλαίου ή σε επιμήκυνση της περιόδου αποπληρωμής του χρέους. Εκδίδονται συχνά νέα ομόλογα με βάση τη διαπραγμάτευση, τα οποία ομόλογα διέπονται από ανανεωμένους όρους και εγγυήσεις. Στην περίπτωση της Ελλάδος η

εθελούσια συμμετοχή των μη κρατικών ομολογιούχων που έχουν στην κατοχή τους ελληνικά ομόλογα έχει ονομαστεί PSI (PrivateSectorInvolvement, δηλαδή, Συμμετοχή του Ιδιωτικού Τομέα). Η απομείωση ή «κούρεμα» των ομολόγων είναι η ποσοστιαία απώλεια των ομολογιούχων από την αναδιάρθρωση του χρέους[EB7].

Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών

Αποτελεί ένα ιδιαίτερο σημαντικό δείκτη τόσο της εγχώριας όσο και της διεθνούς οικονομικής κατάστασης μιας χώρας. Η σημασία του έγκειται ότι περιλαμβάνει επιμέρους ισοζύγια τα οποία με τη σειρά τους αντικατοπτρίζουν δράσεις σημαντικών τμημάτων της οικονομίας, όπως: το εμπορικό ισοζύγιο (εξαγωγές και εισαγωγές καυσίμων, πλοίων, εισπράξεις από πώληση λοιπών εμπορευμάτων/παγίων), το ισοζύγιο υπηρεσιών (εισπράξεις και πληρωμές από ταξιδιωτικά, μεταφορές και λοιπές υπηρεσίες), ισοζύγιο εισοδημάτων (εισπράξεις και πληρωμές από αμοιβές, μισθοί, τόκους, μερίσματα, κέρδη) και ισοζύγιο τρεχουσών μεταβιβάσεων (εισπράξεις και πληρωμές Γενικής Κυβέρνησης και Λοιπών Τομέων, π.χ. μεταβιβάσεις Ε.Ε., μεταναστευτικά εμβάσματα κτλ.) [H22].

1.3 Ορισμός της οικονομικής κρίσης

Κατά καιρούς έχουν αποδοθεί διάφοροι ορισμοί στην έννοια της οικονομικής κρίσης, οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ένα κοινό χαρακτηριστικό, την απόκλιση από την τυπική οικονομική δραστηριότητα, με όποια χρηματοοικονομικά μεγέθη και αν περιγράφεται αυτή, καθώς και με όποια κλίμακα και αν γίνεται η κατανομή της κρίσης και των επακόλουθών της. Ενδεικτικά, παρατίθενται στη συνέχεια αντιπροσωπευτικοί ορισμοί οι οποίοι καταδεικνύουν το συγκεκριμένο χαρακτηριστικό.

- Κρίση είναι μια εκτροπή από την κατάσταση της κανονικότητας και μπορεί να προσλάβει διαβαθμίσεις αντικοινωνικότητας από μια κατάσταση απλής διαταραχής μέχρι την κατάσταση μη ελεγχόμενων εκρηκτικών γεγονότων και την κατάσταση του χάους και του πανικού [EB1].

- ο Οικονομική κρίση είναι μια διαταραχή στις χρηματοπιστωτικές αγορές στις οποίες οι λανθασμένες επιλογές και τα προβλήματα οικονομικού κινδύνου αυξάνονται με αποτέλεσμα να αδυνατούν να διοχετεύσουν τα κεφάλαιά τους σε παραγωγικές επενδύσεις και σε αποδοτικούς τομείς. Μια οικονομική κρίση μπορεί να οδηγήσει μια οικονομία μακριά από την ισορροπία και να στρέψει σε μια καθοδική πορεία τους δείκτες της οικονομικής ανάπτυξης [EB1].
- ο Οικονομική κρίση είναι το φαινόμενο κατά το οποίο μια οικονομία χαρακτηρίζεται από μια διαρκή και αισθητή μείωση της οικονομικής της δραστηριότητας (η έννοια της δραστηριότητας αναφέρεται σε όλα τα μακροοικονομικά μεγέθη της οικονομίας, όπως η απασχόληση, το εθνικό προϊόν, οι τιμές, οι επενδύσεις κ.λ.π. [EB2].
- ο Η οικονομική κρίση αποτελεί τη μία από τις δύο φάσεις των οικονομικών διακυμάνσεων και συγκεκριμένα τη φάση της καθόδου, όταν δηλαδή η οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται σε μια συνεχή συρρίκνωση [EB2].

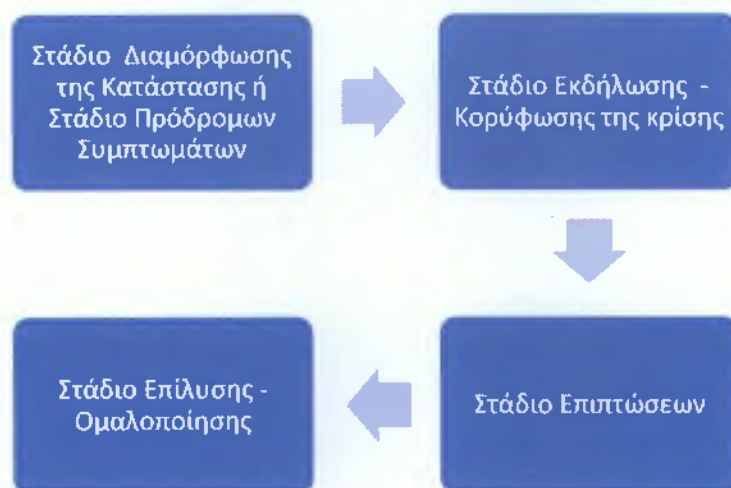
Η έννοια των οικονομικών διακυμάνσεων χρήζει περαιτέρω ανάλυσης γιατί προσδίδει στο φαινόμενο της οικονομικής κρίσης και το στοιχείο της περιοδικότητας, ένα στοιχείο το οποίο έχει προσεγγιστεί με διαφορετικά θεωρητικά σχήματα, όπως η θεωρία των μακρών κυμάτων που ανέπτυξε ο Kondratieff (1935) και η διάκριση κυκλικών διακυμάνσεων διαφορετικής διάρκειας από τον Schumpeter(1942), στην οποία εμπεριέχεται η πρώτη.

Σύμφωνα με τη θεωρία των μακρών κυμάτων οι καπιταλιστικές οικονομίες υπόκεινται σε μακροχρόνιες κυκλικές διακυμάνσεις διάρκειας 45-55 έτη, με τη φάση της άνθισης των μακρών κυμάτων να διαρκεί όσο και η φάση της καθόδου (κρίσης), ενώ έχουν σχεδόν πάντα διεθνή χαρακτήρα[EB3]. Στη συγκεκριμένη διακύμανση η θεωρία του Schumpeter πρόσθεσε αυτή του Kitchin (ή αποθεματικός κύκλος με διάρκεια 3-5 έτη), του Juglar (ή επενδυτικός κύκλος με διάρκεια 7-11 έτη) και του Kuznetz(κύκλος κατασκευαστικής δραστηριότητας με διάρκεια 15-25 έτη) [EB4].

1.3.1 Στάδια εξέλιξης μιας οικονομικής κρίσης

Η εξέλιξη μιας οικονομικής κρίσης λαμβάνει χώρα σε διακριτά στάδια, πέρα από τη χρονική διάρκεια που χαρακτηρίζει την εκάστοτε εξέλιξη και τα οποία συνιστούν τον κύκλο

ζωής της κρίσης. Τα στάδια αυτά και η διαδοχή τους, καταγράφονται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 1: Στάδια εξέλιξης μιας οικονομικής κρίσης [EB3]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Η Υφιστάμενη Οικονομική Κρίση

2.1 Ιστορική αναδρομή της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα

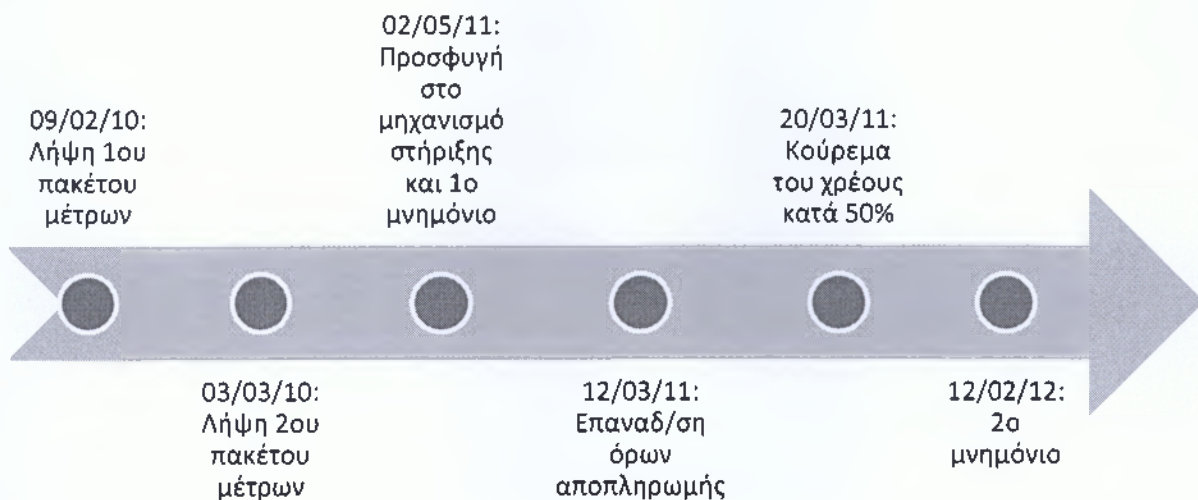
Η διαπίστωση των επιρροών της κρίσης στην ελληνική κοινωνία δεν αποτελεί μια αλλαγή που συντελέστηκε από τη μια στιγμή στην άλλη. Αντίθετα, δημιουργήθηκε ως σύνδεση βηματικών μεταβολών που η μία ακολούθησε την άλλη, σε μια σταθερή πορεία προς την οικονομική ύφεση. Τα βασικά γεγονότα που σηματοδότησαν χρονολογικά την πορεία αυτή καταγράφονται στη λίστα που ακολουθεί:

- 20 Οκτωβρίου 2009: Παραδοχή λανθασμένης εκτίμησης του ελλείμματος του ΑΕΠ στο ECOFIN (ένα λάθος που ανήλθε από 6% σε 12,5%, φτάνοντας τελικά το 15,4%) [H1].
- 22 Οκτωβρίου – 23 Δεκεμβρίου 2009: Συνεχείς υποβαθμίσεις της Ελλάδας από οίκους αξιολόγησης (Fitch από A σε A- και στη συνέχεια σε BBB+, Standard and Poor's από A- σε BBB+, Moody's από A1 σε A2) [H2 έως H4].
- 8 Ιανουαρίου 2010: Έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής επισημαίνει «σκόπιμη εσφαλμένη αναφορά δεδομένων» σχετικά με τα Στατιστικά Στοιχεία του Χρέους και του Ελλείμματος της Ελληνικής Κυβέρνησης, δίνοντας ένα σαφές πλήγμα στην αξιοπιστία των επίσημων ελληνικών αρχών [ΞB5].
- 9 Φεβρουαρίου 2010: Ανακοινώνεται το πρώτο πακέτο μέτρων που αφορά τον δημόσιο τομέα και το οποίο περιελάμβανε πάγωμα μισθών, περικοπές επιδομάτων 10%, περικοπές υπερωριών και οδοιπορικών [H5].
- 03 Μαρτίου 2010: Με ορατό τον κίνδυνο της χρεοκοπίας και έντονες τις πιέσεις των αγορών λαμβάνονται νέα μέτρα, τα οποία περιλαμβάνουν:
 - Μείωση 30% στα δώρα Χριστουγέννων, Πάσχα, αδειας.

- Μείωση 12% σε όλα τα επιδόματα του Δημοσίου.
 - Μείωση 7% στις αποδοχές υπαλλήλων ΔΕΚΟ, ΟΤΑ, ΝΠΙΔ.
 - Αύξηση ΦΠΑ από 4,5 στο 5%, από 9 στο 10%, από 19 στο 21%.
 - Αύξηση 15% στον φόρο της βενζίνης.
 - Επιβολή επιπλέον 10% έως 30% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων.
 - Επαναφορά τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα αυτοκίνητα.
 - Επέκταση των τεκμηρίων διαβίωσης σε όλα ανεξαιρέτως τα ακίνητα, ακόμα και στα μικρότερα [H6].
- ο 23 Απριλίου 2010: Η Ελλάδα προσφεύγει στον μηχανισμό στήριξης που συγκροτούν από κοινού το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, με σχετική ανακοίνωση του πρωθυπουργού από το Καστελόριζο [H7].
- ο 2 Μαΐου 2010: Τη συγκεκριμένη προσφυγή ακολουθεί νέα δέσμη μέτρων με βασικό στόχο να πειστούν οι δανειστές για την πρόθεση της κυβέρνησης να επιβάλλει δημοσιονομικό ορθολογισμό. Τα μέτρα αυτά προέβλεπαν:
- Αντικατάσταση του 13ου και 14ου μισθού των δημοσίων υπαλλήλων με επίδομα 500 Ευρώ σε όλους όσους έχουν αποδοχές μέχρι 3.000 Ευρώ και πλήρης κατάργησή των δύο μισθών για μεγαλύτερες αποδοχές.
 - Αντικατάσταση 13ης και 14ης σύνταξης με επίδομα 800 Ευρώ για συντάξεις ως 2500 Ευρώ.
 - Περαιτέρω περικοπή επιδομάτων 8% στα επιδόματα των δημοσίων υπαλλήλων και 3% στους υπαλλήλους των ΔΕΚΟ όπου δεν υπάρχουν επιδόματα.
 - Αύξηση του υψηλού συντελεστή ΦΠΑ από 21% σε 23%, του μεσαίου από 10% σε 11% (από 1η Ιουλίου 2010) και από 11% σε 13% (από 1η Ιανουαρίου 2011) και αντίστοιχα του χαμηλού στο 6,5% (από 1η Ιανουαρίου 2011).
 - Αύξηση στον ειδικό φόρο κατανάλωσης σε καύσιμα, τσιγάρα και ποτά κατά 10%.
 - Αύξηση στις αντικειμενικές τιμές ακινήτων.
 - Πρόσθεση ενός επιπλέον 10% στους φόρους εισαγωγής επί της αξίας των περισσότερων εισαγόμενων αυτοκινήτων .

- Επίσης, το νομοσχέδιο προέβλεπε αλλαγές στα εργασιακά με αύξηση του ορίου απολύσεων και μείωση του κατώτατου μισθού, καθώς και αύξηση στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης των γυναικών στον δημόσιο τομέα στα 65 έτη [H15].
- 6 Μαΐου 2010: Ψήφιση των προαναφερόμενων μέτρων στη Βουλή.
- 10 Μαΐου 2010: Υπογράφηκε η αντίστοιχη σύμβαση μεταξύ Ελλάδας και ΔΝΤ[EB4].
- 12 Μαρτίου 2011: Απόφαση συνόδου κορυφής της ΕΕ για επιμήκυνση του χρόνου αποπληρωμής του δανείου του Μαΐου 2010, κατά 7,5 χρόνια και μείωση επιτοκίου κατά 1%.
- 25 Μαΐου 2011: Οι αντιδράσεις στα οικονομικά μέτρα λαμβάνουν οργανωμένη μορφή με την πρώτη συγκέντρωση των «αγανακτισμένων».
- 9 Ιουνίου 2011: Κατατέθηκε στη βουλή το μεσοπρόθεσμο πρόγραμμα δημοσιονομικής στρατηγικής 2011-2014 [H16].
- 21 Ιουλίου 2011 Η σύνοδος κορυφής της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατέληξε σε συμφωνία νέας δανειοδότησης της Ελλάδας, ύψους 158 δις Ευρώ [H9].
- 8 Αυγούστου 2011: Ο Γενικός δείκτης του Χρηματιστηρίου Αθηνών πέφτει κάτω από τις 1.000 μονάδες, για πρώτη φορά από τις 7 Ιανουαρίου του 1997 [H16].
- 6 Σεπτεμβρίου 2011: Ανακοινώνονται νέα έκτακτα συμπληρωματικά μέτρα, τα οποία προβλέπουν:
 - διεύρυνση του θεσμού της εργασιακής εφεδρείας με θεσμική εγγύηση του ΑΣΕΠ,
 - επέκταση του ενιαίου μισθολογίου σε όλους τους δημοσίους υπαλλήλους,
 - επέκταση των ειδικών επιχειρησιακών συμβάσεων,
 - επιτάχυνση του ανοίγματος όλων των κλειστών επαγγελμάτων,
 - νέο ενιαίο φορολογικό σύστημα και αποκρατικοποιήσεις [H10].
- 14 Σεπτεμβρίου 2011: Κατατίθεται το τελικό σχέδιο για το ειδικό τέλος ακινήτων, με την επιβάρυνση ανά τ.μ. να είναι έως και διπλάσια της αρχικής [H11].
- 21 Σεπτεμβρίου 2011: Ανακοινώθηκαν η νέα μείωση του αφορολόγητου ορίου στις 5.000 ευρώ και περικοπές σε συντάξεις κατά 20% για ποσό μεγαλύτερο των 1.200 ευρώ [H12].
- 6 Οκτωβρίου 2011: Κατατίθεται στη βουλή το πολυνομοσχέδιο για το νέο βαθμολόγιο-μισθολόγιο του δημοσίου, τις μειώσεις σε κύριες και επικουρικές συντάξεις, τις μειώσεις στο εφάπαξ, την νέα φορολογική κλίμακα και τις αλλαγές στα εργασιακά [H13].

- 27 Οκτωβρίου 2011: Απόφαση συνόδου κορυφής της ΕΕ για «κούρεμα» του ελληνικού χρέους κατά 50% [H14].
- 12 Φεβρουαρίου 2012: Υπερψηφίση της συμφωνίας του 2ου Μνημονίου.
- 9 Μαρτίου 2012 Ολοκληρώθηκε το PSI με τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα να φτάνει το 95,7%
- 5 Ιουνίου 2012: Ο γενικός δείκτης του χρηματιστηρίου Αθηνών κλείνει κάτω από τις 500 μονάδες.
- 5 Νοεμβρίου 2012 Κατατίθεται στη βουλή το Μεσοπρόθεσμο Πλαίσιο Δημοσιονομικής Στρατηγικής 2013-2016, σε ένα άρθρο με τη διαδικασία του κατεπείγοντος και το οποίο υπερψηφίστηκε δύο μέρες αργότερα [H16].

Διάγραμμα 2: Χρονική εξέλιξη της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα [H16]

2.2 Η παρούσα κατάσταση

Η οικονομική κρίση δεν είναι μια ουτοπική θεωρητική κατάσταση που ανάγεται στη «σφαίρα» της φιλοσοφικής αναζήτησης. Αντίθετα, υφίσταται στην καθημερινότητα, επηρεάζει τη ζωή όλων και διαμορφώνει διάθεση, συμπεριφορές και εργασιακά – επιχειρηματικά δεδομένα. Για να καταδειχθεί τόσο το μέγεθος όσο και η πραγματικότητα της τρέχουσας οικονομικής ύφεσης παρατίθενται στη συνέχεια ενδεικτικά στοιχεία, σύμφωνα με μελέτη του Οικονομικού Επιμελητηρίου της Ελλάδας για το Α' Τρίμηνο του 2012, κατά τα οποία:

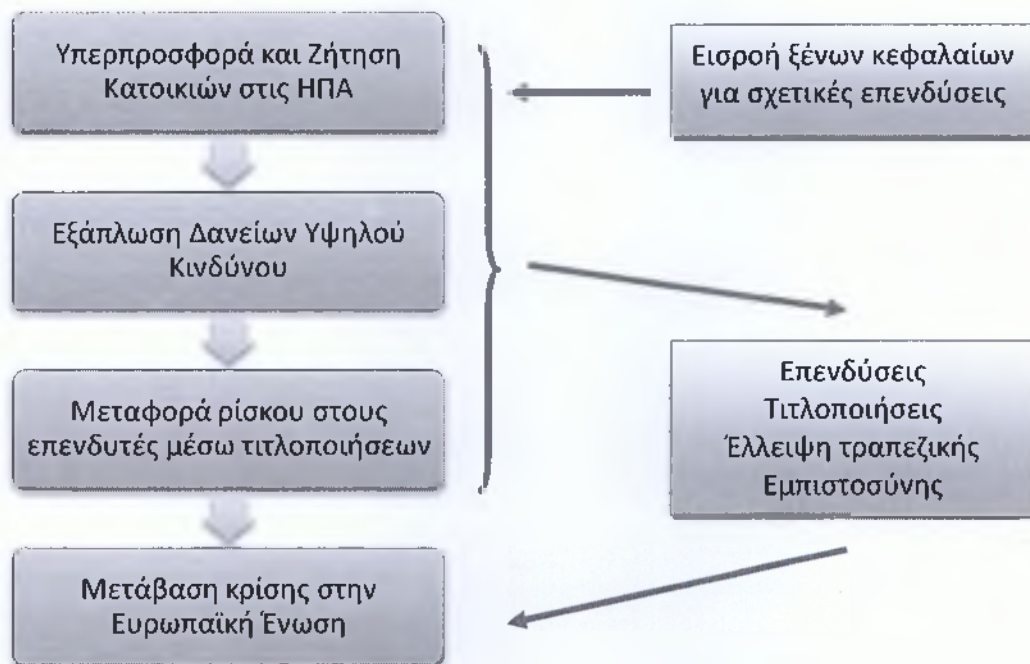
- Στα 300 εκατ. ευρώ έχει διαμορφωθεί η αξία των ακάλυπτων επιταγών στο χρονικό διάστημα Ιανουάριος – Φεβρουάριος 2012.
- Η ανεργία, το τέταρτο τρίμηνο του 2011, σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ), διαμορφώθηκε στο 20,7%, έναντι 14,2% του αντίστοιχου τριμήνου του 2010.
- Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΛ.ΣΤΑΤ, ο τιμάρριθμος (Γενικός Δείκτης Τιμών Καταναλωτή) παρουσίασε αύξηση της τάξης του 2,1% το Φεβρουάριο του 2012 σε σύγκριση με τον αντίστοιχο δείκτη του Φεβρουαρίου του 2011. Έτσι, παρά την οικονομική ύφεση, εξακολουθούν να σημειώνονται σημαντικές αυξήσεις σε βασικά είδη και υπηρεσίες ευρείας κατανάλωσης.
- Ποσοστό 20% των πολιτών ζει κάτω από το όριο της φτώχειας – έχοντας εισόδημα μικρότερο του 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος- και τονίζεται ότι το ποσοστό αυτό είναι από τα υψηλότερα στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 27 χωρών. Δηλαδή, αυτό σημαίνει ότι ένας στους πέντε πολίτες της χώρας μας βρίσκεται κάτω από το όριο της φτώχειας. Σημειώνεται, ότι από το 20% εκείνων που ζουν στα όρια της φτώχειας, το 33% έχει ηλικία άνω των 65 ετών.
- Οι ανισότητες στα εισοδήματα είναι μεγάλες. Ο δείκτης που εξετάζει το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού, προς το εισόδημα του φτωχότερου 20% του πληθυσμού, έχει τιμή ίση με 5. Δηλαδή, αυτό σημαίνει ότι το μερίδιο του εισοδήματος του πλουσιότερου 20% του πληθυσμού, είναι πέντε φορές υψηλότερο από το εισόδημα του φτωχότερου 20% του πληθυσμού.
- Αρνητικές είναι οι προβλέψεις των καταναλωτών για την πορεία της Ελληνικής Οικονομίας τους προσεχείς 12 μήνες. Ο Δείκτης Προσδοκώμενης Οικονομικής Κατάστασης της Χώρας τους προσεχείς 12 μήνες διαμορφώθηκε στο 18,4 το Α' τρίμηνο του 2012, παρουσιάζοντας μικρή μείωση κατά 0,54% σε σύγκριση με το προηγούμενο τρίμηνο [EB5].

Επομένως, η χάραξη μιας αποδοτικής αναπτυξιακής πολιτικής και η άμεση εφαρμογή της αποτελεί επιτακτική ανάγκη. Η αναζήτηση λύσεων και εναλλακτικών «διαδρομών» θα οδηγήσουν στην αποφυγή του «σκοπέλου» της ύφεσης, η οποία μπορεί μόνο να κατευθύνει σε ένα οικονομικό και κοινωνικό αδιέξοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Τα Αίτια της Κρίσης

3.1 Η εξέλιξη της κρίσης σε σχέση με τις αιτίες δημιουργίας της

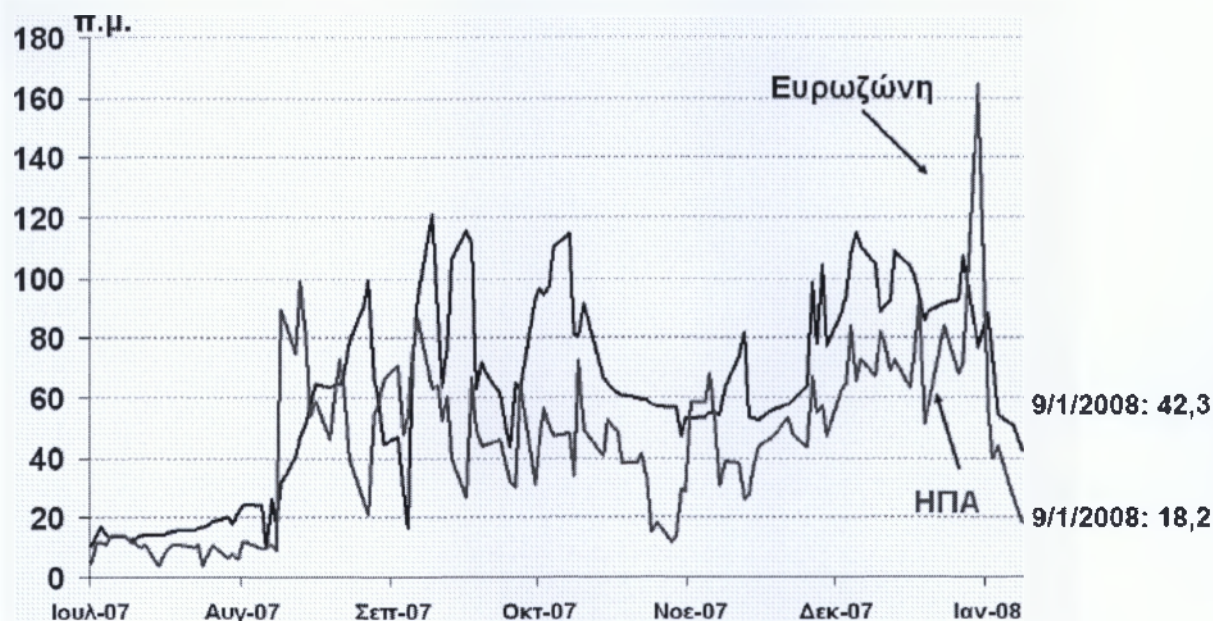
Στο διάγραμμα που ακολουθεί επιχειρείται μια περιγραφή της αιτιατής ακολουθίας της κρίσης, από την αρχή της εμφάνισής της (αρχική αιτία) μέχρι τη μετάδοση και την εκδήλωσή της στα επόμενα στάδια (ενδιάμεσες αιτίες που συνέβαλλαν στην εξέλιξη και στην εκδήλωσή της). Τα διάφορα αίτια θα αναλυθούν εκτενώς στην αμέσως επόμενη ενότητα, με την παρούσα να φιλοδοξεί να δώσει μια απάντηση στο ερώτημα «πώς φτάσαμε τελικά σε αυτό το σημείο;».

Διάγραμμα 3: Διάγραμμα αιτιών εκδήλωσης της κρίσης

Καθεμία από τις δομικές μονάδες του παραπάνω διαγράμματος αναλύεται στη συνέχεια. Ειδικότερα όσον αφορά στο στάδιο της μετάβασης της κρίσης στην Ε.Ε., ακόμα και αν αυτή κατά κοινή παραδοχή ξεκίνησε από τις ΗΠΑ, η παράλληλη μεταβολή των δύο οικονομιών

αποδίδεται παραστατικά στο ακόλουθο διάγραμμα, με καθοριστικό το σημείο έναρξης της κρίσης στο οποίο η τραπεζική ρευστότητα σημειώνει κατακόρυφη πτώση.

Διάγραμμα 4: Παράλληλη μεταβολή τραπεζικής ρευστότητας ΗΠΑ και Ευρωζώνης [EB27]

3.2 Ανάλυση των αιτιών της κρίσης

Η δημιουργία όλων εκείνων των συνθηκών που ευνόησαν την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης δε μπορεί να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα μερικών διακριτών αιτιών. Αντίθετα, θα πρέπει να αποδοθεί σε ένα συνδυασμό αιτιών που αλληλοσυμπληρώνονται, προκαλώντας και ενισχύοντας το ένα το άλλο. Δεν πρέπει επίσης να αγνοηθεί το πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό υπόβαθρο της κρίσης, με τη φύση και τα χαρακτηριστικά της «να συνδέονται με την όλη ιστορία της μεταπολεμικής διαδικασίας συσσώρευσης του κεφαλαίου στον ανεπτυγμένο καπιταλισμό, την κρίση της δεκαετίας του 1970, τον τρόπο με τον οποίο «λύθηκε» ή αντιμετωπίστηκε η κρίση αυτή, την εμπειρία της «νεοφιλελεύθερης» περιόδου και ιδίως της τελευταίας της φάσης, όταν και εντάθηκε το φαινόμενο του εκχρηματισμού της καπιταλιστικής οικονομίας» [EB20].

Στη συνέχεια θα αναλυθούν τα διάφορα αίτια της κρίσης, τόσο ως αποτέλεσμα έμμεσων εξελίξεων (για παράδειγμα η έμμεση αλυσιδωτή επίδραση της «φούσκας» των ακινήτων στις ΗΠΑ στην ευρωπαϊκή οικονομία και κατ' επέκταση στην ελληνική) [EB12,EB17] αλλά και άμεσων χαρακτηριστικών (αδυναμίες του εγχώριου οικονομικού συστήματος) που προσδίδουν την ιδιαιτερότητα της ελληνικής οικονομίας.

Συγκεντρώνοντας λοιπόν τα αίτια της κρίσης σε μια σχετική λίστα, μπορούν να καταγραφούν τα εξής (με τη λεπτομερέστερη ανάλυσή τους να ακολουθεί):

- Η επικρατούσα μακροοικονομική ανισορροπία σε παγκόσμιο επίπεδο.
- Η υπερβολική επέκταση της στεγαστικής αγοράς των ΗΠΑ και η απότομη κατάρρευσή της.
- Το πλήθος στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου.
- Η αποτυχημένη πιστοληπτική αξιολόγηση από την πλευρά των αντίστοιχων εταιριών.
- Λανθασμένη χρήση της διαδικασίας τιτλοποίησης.
- Υπερανάλυση χρέους (μόχλευση κεφαλαίων).
- Πολυπλοκότητα του επενδυτικού περιβάλλοντος.
- Ελλείψεις στην εποπτεία και πολιτική βούληση.
- Διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας.
- Λανθασμένη εγχώρια καταναλωτική συμπεριφορά.

3.2.1 Η επικρατούσα μακροοικονομική ανισορροπία σε παγκόσμιο επίπεδο

Η ανισορροπία αυτή δημιουργήθηκε από το γεγονός ότι οι εξαγωγές της Κίνας στις ΗΠΑ και η τοποθέτηση αυτού του πλεονάσματος σε ομόλογα των ΗΠΑ επέτρεψαν τη διατήρηση του δολαρίου σε σχετικά υψηλά επίπεδα και στον αντίποδα τη διατήρηση των επιτοκίων σε χαμηλά επίπεδα, ενισχύοντας έτσι τη δυνατότητα δανεισμού και συγκρατώντας τον πληθωρισμό, εξελίξεις οι οποίες δεν ήταν δυνατό να ακολουθηθούν παράλληλα από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

3.2.2 Η υπερβολική επέκταση της στεγαστικής αγοράς των ΗΠΑ και η απότομη κατάρρευσή της

Οι προαναφερόμενες εξελίξεις είχαν όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό ως συνέπεια την αθρόα εισροή ξένων κεφαλαίων στις ΗΠΑ, από τα οποία ένα σημαντικό μέρος διοχετεύθηκε στη στεγαστική αγορά, δημιουργώντας πληθώρα επενδύσεων αυτού του είδους από την πλευρά της προσφοράς. Όσον αφορά στην πλευρά της ζήτησης, η χορήγηση ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου (subprime mortgages) έλαβε ανεξέλεγκτες διαστάσεις με αλυσιδωτές προκαλούμενες εξελίξεις όπως:

- αύξηση του ποσοστού ιδιοκατοίκησης από 64% το 1994 στο υψηλότερο ποσοστό όλων των εποχών, 69,2% το 2004,
- αύξηση των τιμών των κατοικιών κατά 124% για την περίοδο 1997 έως 2006,
- το χρέος των νοικοκυριών ως ποσοστό του εισοδήματος αυξήθηκε στο 130% στη διάρκεια του 2007, έναντι 100% την προηγούμενη δεκαετία,
- η υπερπροσφορά κατοικιών ως συνέπεια της υπερουκοδόμησης οδήγησε αναπόφευκτα στη συμπίεση των τιμών,
- τα νοικοκυριά δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις αυξημένες δανειακές τους υποχρεώσεις, κατάσταση που επέτεινε η αύξηση των επιτοκίων,
- Συγκεκριμένα, τον Οκτώβριο του 2007, το 16% σχεδόν των δανείων υψηλού κινδύνου κυμαινόμενου επιτοκίου στις ΗΠΑ παρουσίαζε καθυστέρηση 90 ημερών ή βρισκόταν σε διαδικασία κατάσχεσης. Το ποσοστό αυτό ήταν τριπλάσιο από το αντίστοιχο ποσοστό αθέτησης του 2005. Έως τον Ιανουάριο του 2008 το ποσοστό αυτό εκτοξεύθηκε στο 21% και έως το Μάιο είχε προσεγγίσει το 25%.
- Το Μάρτιο του 2008, 8,8 εκατομμύρια δανειολήπτες, σχεδόν το 10,8% του συνόλου, είδαν τη ναζία του ακινήτου τους να υπολείπεται του αναλαμβανόμενου χρέους.
- Τον Αύγουστο του 2008, από το σύνολο της αγοράς των ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων των ΗΠΑ, αποτιμώμενο σε 12 τρις δολάρια, το 9.2% βρισκόταν σε καθυστέρηση ή σε διαδικασία κατάσχεσης.
- Οι ιδιοκτήτες αρνούσαν να πουλήσουν τις κατοικίες τους σε χαμηλές τιμές για να αποπληρώσουν τα δάνεια τους (το οφειλόμενο ποσό υπερέβαινε πια κατά πολύ την αξία του

ακινήτου) με αποτέλεσμα να ενισχύεται η υπερπροσφορά των κατοικιών και ο φαύλος κύκλος να αρχίζει ξανά.

Οι παραπάνω μεταβολές απεικονίζονται στο ακόλουθο διάγραμμα:

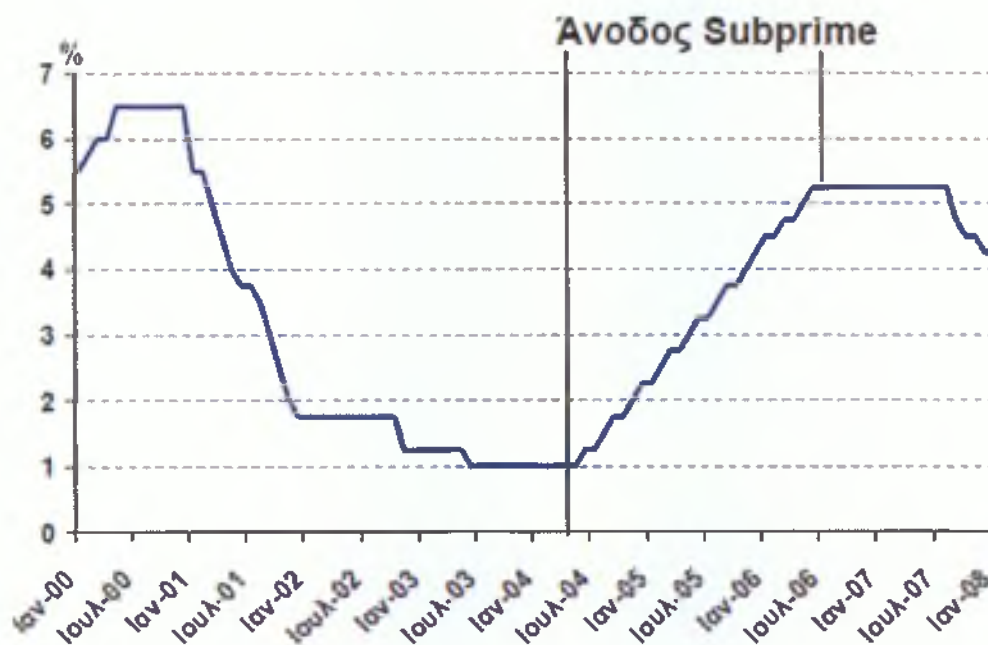
Διάγραμμα 5: Σχηματική περιγραφή της «φούσκας» των ακινήτων στις ΗΠΑ [EB27]

3.2.3 Το πλήθος στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου

Ως στεγαστικά δάνεια υψηλού κινδύνου θεωρούνται τα δάνεια που χορηγούνται σε δανειολήπτες είτε με κακό πιστωτικό ιστορικό είτε με χαμηλό εισόδημα είτε με ελλιπή τεκμηρίωση της δανειοληπτικής τους ικανότητας είτε με μη πλήρωση τυπικών κριτηρίων (μέγεθος του δανείου, λόγος εισοδήματος-αναλαμβανόμενου χρέους). Χαρακτηριστικά παραδείγματα δανείων αυτού του είδους εκείνης της περιόδου αποτέλεσαν τα λεγόμενα Ninja loans, τα οποία χορηγούσαν οι τράπεζες σε άτομα «χωρίς εισόδημα, χωρίς εργασία και χωρίς περιουσιακά στοιχεία», δάνεια που προέβλεπαν μόνο την καταβολή τόκων στις πρώτες περιόδους μετά τη λήψη του δανείου, ενώ άλλες δανειακές συμβάσεις έδιναν τη δυνατότητα κυμαινόμενων πληρωμών, προβλέποντας την κεφαλαιοποίηση των μη εξοφλούμενων τόκων.

Βέβαια θα πρέπει να σημειωθεί και η άλλη «όψη του νομίσματος», εκείνη δηλαδή που θέλει τις τράπεζες να γνωρίζουν την αυξημένη πιθανότητα ανεπιτυχούς ανταπόκρισης των πελατών τους όσον αφορά στις δανειακές τους υποχρεώσεις, στοχεύοντας στην κατάσχεση των

υποθηκευμένων ακινήτων. Επίσης θα πρέπει να συνυπολογισθεί το γεγονός του υψηλότερου περιθωρίου κέρδους που είχαν οι τράπεζες από τέτοιου είδους δάνεια σε σχέση με τα συμβατικά. Αυτές οι στρεβλές πρακτικές δανειοδότησης ενισχύθηκαν από το ρόλο που είχαν οι διαμεσολαβούσες εταιρίες (mortgage brokers) που αυτοματοποιούσαν περαιτέρω τη διαδικασία, μειώνοντας περαιτέρω τον ελεγκτικό μηχανισμό του δανειολήπτη. Αυτή η ραγδαία άνοδος των δανείων υψηλού κινδύνου παρουσιάζεται στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 6: Άνοδος των στεγαστικών δανείων υψηλού κινδύνου στις ΗΠΑ λίγο πριν την κρίση [EB27]

3.2.4 Η αποτυχημένη πιστοληπτική αξιολόγηση από την πλευρά των αντίστοιχων εταιριών

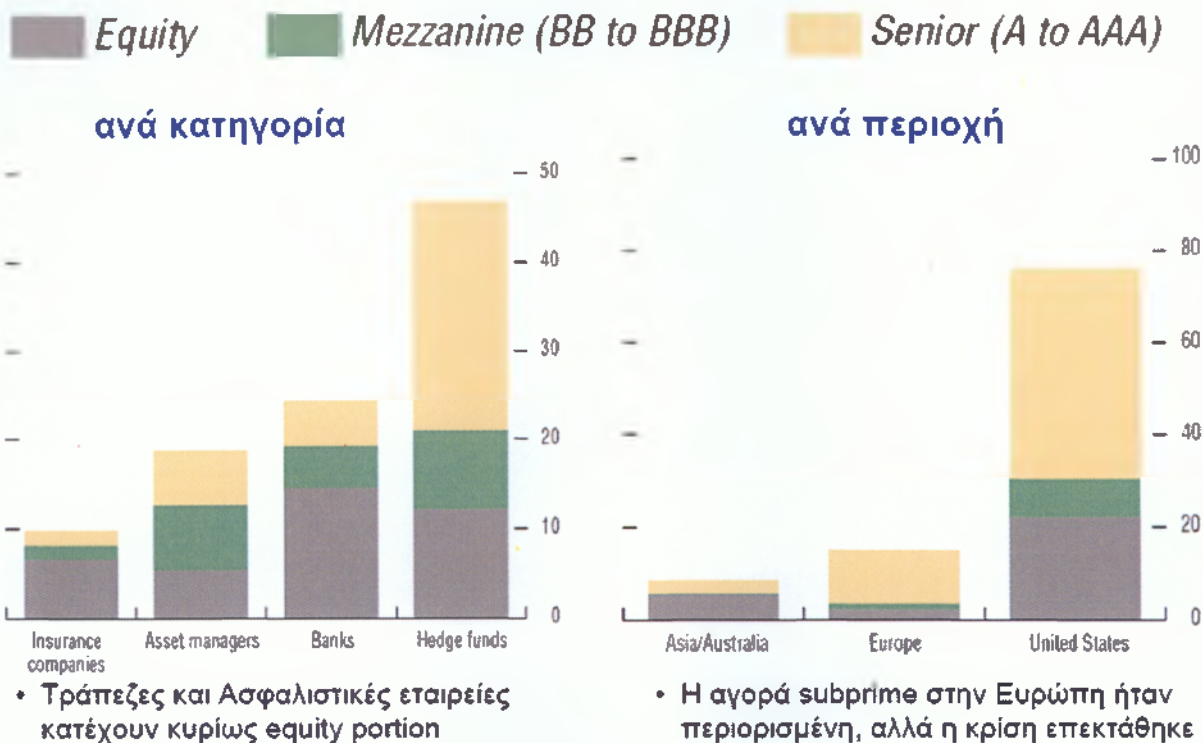
Οι συγκεκριμένες εταιρίες έχουν ως ρόλο την παροχή εξειδικευμένης πληροφόρησης στους επενδυτές έτσι ώστε να επιτευχθεί η ασφάλεια της εκάστοτε επένδυσης. Η πληροφόρηση αυτή έγκειται όχι μόνο στον ακριβή προσδιορισμό της παρούσας κατάστασης αλλά και στην πρόβλεψη του μελλοντικού κινδύνου, παράμετρος στην οποία εντοπίζεται και η αποτυχία όσον αφορά στην εκτέλεση του έργου τους, αφού δεν κατάφεραν να προσδιορίσουν τον υψηλό κίνδυνο που εμπεριείχαν τα ενυπόθηκα στεγαστικά δάνεια. Από την άλλη, λύσεις όπως η μαζική

υποβάθμιση τίτλων που είχαν ήδη καταρρεύσει ήταν μια προφανής επιλογή χωρίς να εξυπηρετεί σε καμία περίπτωση το σκοπό προστασίας των επενδυτών, αφού το ζητούμενο είναι η πρόβλεψη και όχι η επιβεβαίωση.

3.2.5 Λανθασμένη χρήση της διαδικασίας τιτλοποίησης

Με τον όρο τιτλοποίηση (Securitization) εννοείται η έκδοση τίτλων (π.χ. ομολογιών) που βασίζονται στις ταμειακές ροές που απορρέουν από στοιχεία του Ενεργητικού μιας οντότητας (π.χ. δάνεια μιας τράπεζας), των οποίων τίτλων η αποπληρωμή καλύπτεται από την ταμειακή ροή που δημιουργούν τα ίδια τα δάνεια με την αποπληρωμή τους. Η πρακτική αυτή εξυπηρετεί τις πληρωμές μεταξύ πιστωτών και δανειζομένων, ενώ η οντότητα δεν κρατά τα ίδια τα στοιχεία του Ενεργητικού για αποκόμιση τόκων [EB18].

Η συμμετοχή της συγκεκριμένης διαδικασίας στην κρίση έγκειται στο γεγονός ότι την πρακτική αυτή εκμεταλλεύτηκαν οι πιστωτικοί οργανισμοί προκειμένου να διαμοιράσουν τον πιστωτικό κίνδυνο σε επιμέρους επενδυτές με αποτέλεσμα να εκτελούν πλημμελώς τους σχετικούς ελέγχους όσον αφορά τη φερεγγυότητα των δανειοληπτών. Αυτός ο διαμοιρασμός του κινδύνου ανά κατηγορία και ανά περιοχή παρουσιάζεται στο ακόλουθο διάγραμμα.

Διάγραμμα 7: Κατανομή πιστωτικού κινδύνου μέσω τιλοποιήσεων ανά κατηγορία και περιοχή [EB27]

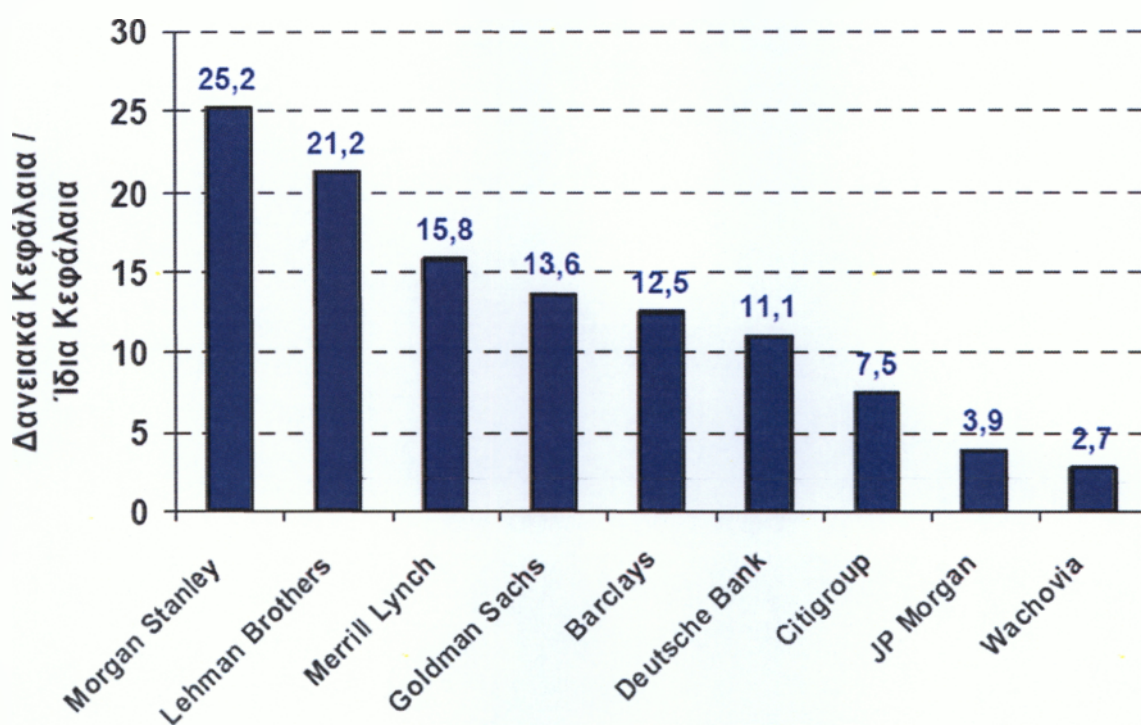
3.2.6 Υπερανάληψη χρέους (μόχλευση κεφαλαίων)

Η έννοια της χρηματοοικονομικής μόχλευσης (financial leverage) περιγράφει εκείνη τη διαδικασία κατά την οποία γίνεται ανάληψη χρέους με σκοπό την έναρξη, συνέχιση ή επέκταση μιας επιχειρηματικής δραστηριότητας. Μια επιχείρηση ή οργανισμός θεωρείται ότι κάνει ιδιαίτερη χρήση χρηματοοικονομικής μόχλευσης αν επιδιώκει χρηματοδότηση μέσω ξένων κεφαλαίων έναντι ιδίων κεφαλαίων (έκδοση ομολόγων ή άλλου χρέους έναντι έκδοσης μετοχών-equity) [EB19].

Στην περίπτωση της κρίσης, ο ρόλος της μόχλευσης έγκειται στην υψηλή αναλογία μεταξύ ιδίων και δανειακών κεφαλαίων, η οποία έγινε ακόμα μεγαλύτερη όταν το 2004 οι αποφάσεις της Αμερικανικής Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς (Securities & Exchange Commission – SEC) συνέβαλαν καθοριστικά στην περαιτέρω ανάληψη χρέους εκ μέρους των μεγαλύτερων αμερικανικών επενδυτικών τραπεζών, διευρύνοντας τις τοποθετήσεις τους σε τίτλους επί ενυπόθητων στεγαστικών δανείων και την έκθεσή τους στους υποκείμενους κινδύνους. Το

πρόβλημα δεν μπορούσε να λυθεί ούτε με την άμεση ρευστοποίηση των τίτλων, αφού οι διατιθέμενοι τίτλοι μετά την εκδήλωση της κρίσης διατηρούσαν πολύ χαμηλές τιμές με αποτέλεσμα οι απώλειες να είναι πολύ μεγάλες. Το αρνητικό σημείο στη χρήση της διαδικασίας μόχλευσης έγκειται στο ότι αυτή δεν προερχόταν από μια αντίστοιχη αύξηση της νομισματικής βάσης, αλλά βασιζόταν στους ισολογισμούς των πιστωτικών ιδρυμάτων και κυρίως των επενδυτικών τραπεζών και των hedge funds υποθηκεύοντας έτσι τη χρηματοοικονομική σταθερότητα.

Το ότι η μόχλευση αποτελούσε μια πάγια τακτική των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στις ΗΠΑ, φαίνεται από το ακόλουθο διάγραμμα, στο οποίο παρουσιάζεται ο λόγος δανειακών προς ίδια κεφάλαια στο τέλος του 2006 για ορισμένες διεθνείς παραδοσιακές ή επενδυτικές τράπεζες.

Διάγραμμα 8: Λόγος Δανεισμού/Μετοχικό Κεφάλαιο για τις μεγαλύτερες διεθνείς παραδοσιακές ή επενδυτικές τράπεζες (πριν την κρίση – 2006) [EB30]

3.2.7 Πολυπλοκότητα του επενδυτικού περιβάλλοντος

Το σύγχρονο επενδυτικό περιβάλλον περιλαμβάνει ένα πλήθος χρηματοοικονομικών προϊόντων, φορέων και παραμέτρων. Πιστωτικά ιδρύματα, αμοιβαία κεφάλαια, hedgefunds, συνταξιοδοτικά κεφάλαια, δομημένα προϊόντα (CDOs- CollateralizedDebtObligations, CDSs- CreditDefaultSwaps, κ.α.) εμπλέκονται σε έναν κυκλώνα προσπάθειας αποκόμισης κέρδους. Πολλές φορές όμως ο συνδυασμός υψηλού βαθμού επιτήδευσης και ύπαρξης ασυμμετρικής πληροφόρησης καθώς και η σύγχυση των ρόλων μεταξύ εντολέα-εντολοδόχου, έκαναν τις προσδοκίες αποκόμισης γρήγορου και υψηλού κέρδους ανυπόστατες. Η αβεβαιότητα σχετικά με τη φύση των προϊόντων αυτού του είδους εκδηλώθηκε χαρακτηριστικά στην αρχή της περιόδου της κρίσης, με τους επενδυτές να προσπαθούν απεγνωσμένα να τα «ξεφορτωθούν» μαζικά, μειώνοντας και άλλο την ήδη χαμηλή τους αξία και απόδοση.

3.2.8 Ελλείψεις στην εποπτεία και πολιτική βούληση

Πρόκειται για δύο αίτια αλληλένδετα, αφού η πολιτική βούληση παρουσίασε ευθύς εξαρχής λανθασμένο προσανατολισμό. Έτσι, αρχικά το ζητούμενο ήταν η αθρόα δανειοδότηση για απόκτηση πρώτης κατοικίας με ελαστικά κριτήρια, εντάσσοντας έτσι στο συγκεκριμένο πλαίσιο ακόμα και νοικοκυριά που δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις όποιες δανειακές τους υποχρεώσεις. Από την άλλη, η εξασφάλιση της ελαστικότητας των συγκεκριμένων κριτηρίων μπορούσε να εξασφαλιστεί μόνο αν και εφόσον ο σχετικός έλεγχος υπολειτουργούσε. Παράλληλα, τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα προκειμένου να ανταποκριθούν στις αυξημένες απαιτήσεις δανειοδότησης ακόμα και όταν δεν εξασφάλιζαν τα κέρδη που προβλέπονταν χρειαστήκαν την κρατική παρέμβαση και υποστήριξη έτσι ώστε να μην τεθεί πρόβλημα επιβιώσής τους (χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ασφαλιστικός κολοσσός AIG και οι εταιρίες στεγαστικής πίστης FreddieMac και FannieMae οι οποίες έπρεπε να διαθέτουν το ένα σημαντικό ποσοστό του χαρτοφυλακίου τους σε χρηματοδοτήσεις προς δανειολήπτες των οποίων το εισόδημα ήταν χαμηλότερο από το 60% του διάμεσου εισοδήματος της περιοχής κατοικίας τους με αντάλλαγμα την απόλαυση κρατικών προνομίων). Οι νέες έτσι αγορές που δημιουργήθηκαν

από αυτούς τους χρηματοοικονομικούς νεωτερισμούς δεν είχαν αφενός το απαιτούμενο λογιστικό υπόβαθρο και αφετέρου το αντίστοιχο ρυθμιστικό και εποπτικό πλαίσιο.

3.2.9 Διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας

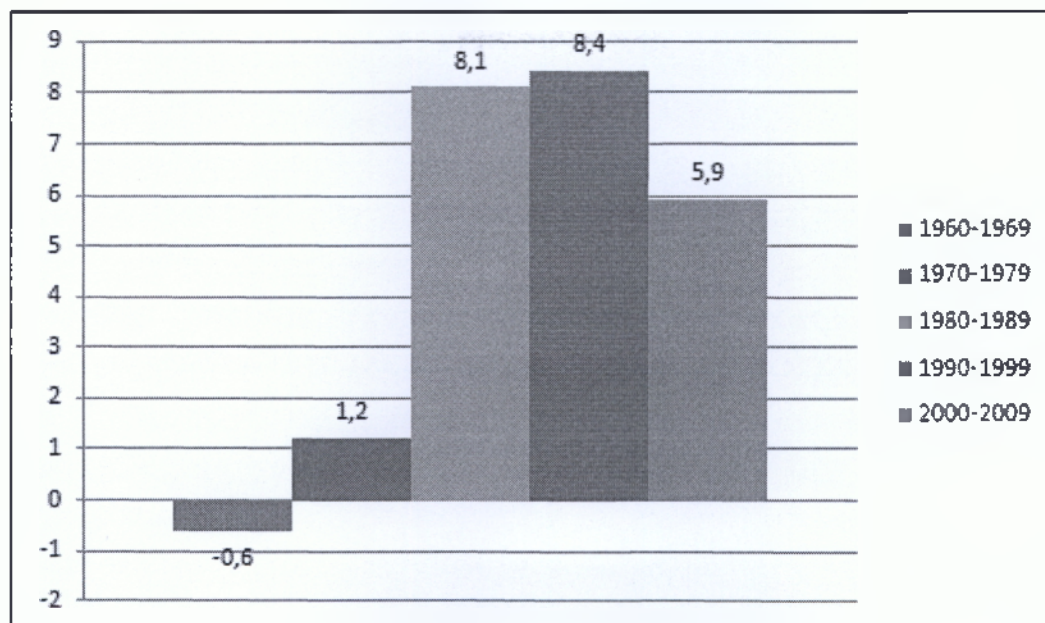
Εκτός όμως από τη χρέωση της εκδήλωσης της κρίσης στις διεθνείς συγκυρίες και σε αλλότριους, εξωγενείς παράγοντες θα πρέπει να αποδοθούν και οι πρόπουσες ευθύνες στην εγχώρια κατάσταση, πόσο μάλλον όταν πρόκειται για την ελληνική οικονομία, η οποία ταλανίζεται από διαρθρωτικά προβλήματα από την αρχή της ανάπτυξής της. Ο συνδυασμός αυτών των προβλημάτων με τη διεθνή συγκυρία μπορεί να «ενοχοποιηθεί» για την εκδήλωση της κρίσης, ειδικότερα υπό τη βάση υιοθέτησης πολιτικών στην κατεύθυνση των αυτορυθμιζόμενων αγορών [EB21]. Αυτά ακριβώς τα διαρθρωτικά προβλήματα είναι που καθιστούν εξαιρετικά δύσκολη τη μετάβαση προς την ομαλότητα, ιδιαίτερα εφόσον αυτά τα προβλήματα διατηρούνται και καθημερινά γίνονται μεγαλύτερα και οξύτερα, αντί να αμβλύνονται, κάτω και από τις συνθήκες της διεθνούς κρίσης [EB7].

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας είναι ότι η παραγωγική της βάση στηρίζεται σε τομείς όπως ο τουρισμός, η ναυτιλία και η οικοδομή, κλάδοι που πλήττονται πρώτοι και με ιδιαίτερη ένταση από την κρίση [EB22]. Εκτός όμως από τη σύνθεση της παραγωγικής βάσης, λόγοι που συντέλεσαν στην εκδήλωση της κρίσης είναι:

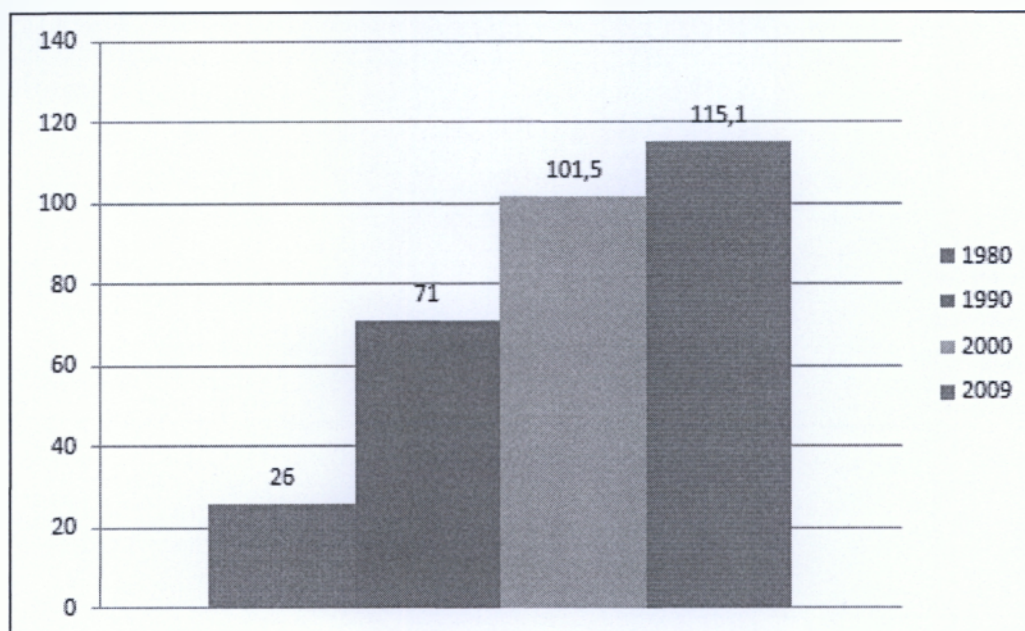
- Η φορολογική πολιτική των κυβερνήσεων πριν την περίοδο της κρίσης.
- Το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν επέτρεπε τον απευθείας δανεισμό από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, αλλά υποχρέωνε τις κυβερνήσεις να αντλούν δάνεια μόνο από τις εμπορικές τράπεζες και γενικότερα τις χρηματοπιστωτικές αγορές. Η συγκεκριμένη πολιτική οδήγησε στη ραγδαία άνοδο των επιτοκίων.
- Η πρώτη αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης στις απαιτήσεις του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ) για περιστολή των δημόσιων δαπανών, με τα μέτρα να προσανατολίζονται στον περιορισμό του κοινωνικού κράτους και στην επιβολή έμμεσων φόρων (αύξηση ΦΠΑ) [EB23].

3.2.10 Αύξηση του ελλείμματος και συσσώρευση του δημοσίου χρέους

Η αρνητική διαφορά μεταξύ εσόδων και δαπανών (έλλειμμα) αποτελεί μια πραγματικότητα της ελληνικής οικονομίας σε μια μακρά περίοδο «ανάπτυξης» της. Η εμφάνιση του ελλείμματος οδηγεί αναπόφευκτα στο δανεισμό με αποτέλεσμα τη δημιουργία χρέους. Χρέος και έλλειμμα εναλλάσσονται επιβαρύνοντας το ένα το άλλο σε μια αμφίδρομη σχέση, το έλλειμμα σε ένα δεδομένο έτος αυξάνει το χρέος που έχει συσσωρευτεί από τα προηγούμενα έτη αλλά και το συσσωρευμένο χρέος των προηγούμενων ετών αυξάνει το έλλειμμα στο τρέχον έτος, εξαιτίας των τόκων των δανείων που πρέπει να πληρωθούν. Η παράλληλη ιστορική εξέλιξη τόσο του δημοσίου χρέους όσο και του ελλείμματος παρουσιάζονται στα διαγράμματα που ακολουθούν.

Διάγραμμα 9: Ιστορική εξέλιξη του δημοσίου ελλείμματος (% του ΑΕΠ) [ΕΒ28]

Διάγραμμα 10: Ιστορική εξέλιξη του δημόσιου χρέους (% του ΑΕΠ) [EB28]

Στη διόγκωση των παραπάνω μεγεθών συνέβαλλε το γεγονός της απουσίας των παραγωγικών επενδύσεων και της ταυτόχρονης αύξησης της μισθοδοσίας στον δημόσιο τομέα, δηλ. περισσότεροι δημόσιοι υπάλληλοι και υψηλότεροι μισθοί, καθώς και για την αύξηση των συνταξιοδοτικών δαπανών, δηλ. περισσότεροι συνταξιούχοι και υψηλότερες συντάξεις [EB29].

Οι παραλήπτες του κρατικού χρήματος αύξησαν την κατανάλωσή τους, λόγω των υψηλότερων εισοδημάτων τους. Οι επενδύσεις μειώθηκαν διότι υπήρχαν λιγότερα ιδιωτικά κεφάλαια για τη χρηματοδότησή τους. Πράγματι, η κυβέρνηση δανειζόταν πουλώντας ομόλογα στους Έλληνες πολίτες, οι οποίοι ουσιαστικά διαμοίραζαν τις αποταμιεύσεις τους μεταξύ ομολόγων που εκδίδονταν από την κυβέρνηση και ομολόγων ιδιωτικών επιχειρήσεων. Ως εκ τούτου, σημειώθηκε μείωση των διαθέσιμων αποταμιεύσεων για τη χρηματοδότηση παραγωγικών επενδύσεων από ιδιωτικές επιχειρήσεις.

Επίσης, ο εξωτερικός δανεισμός αυξήθηκε διότι η Ελλάδα πραγματοποιούσε εισαγωγές σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό σε σχέση με τις εξαγωγές της. Ταυτόχρονα, οι εισροές από την Ευρωπαϊκή Ένωση μειώθηκαν, καθώς εντάχθηκαν σε αυτήν φτωχότερες χώρες από την Ελλάδα και οι πόροι από τα πακέτα συνοχής ανακατανεμήθηκαν αναλόγως. Τέλος, οι αποταμιεύσεις ήταν ανεπαρκείς για να στηρίξουν τις αυξημένες ανάγκες δανεισμού, μια ανεπάρκεια η οποία

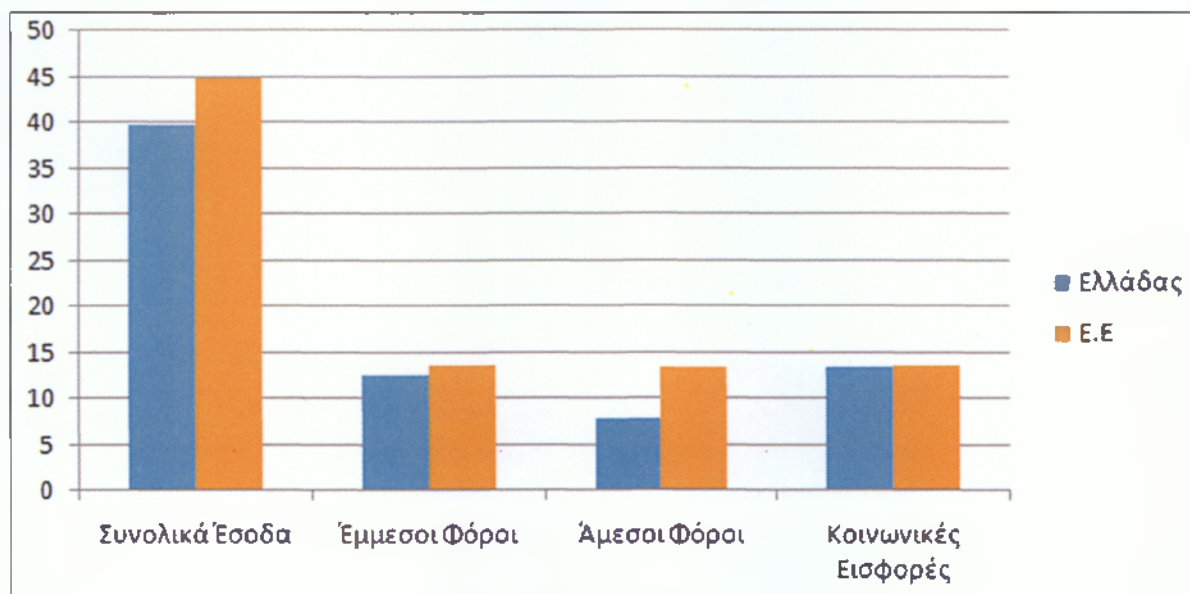
συνδεόταν άμεσα με την αθρόα προσφορά καταναλωτικών δανείων με χαμηλά επιτόκια, με αποτέλεσμα η «στροφή» προς το εξωτερικό και η περαιτέρω αύξηση του χρέους να είναι αναπόφευκτη.

3.2.11 Το πρόβλημα της φοροδιαφυγής

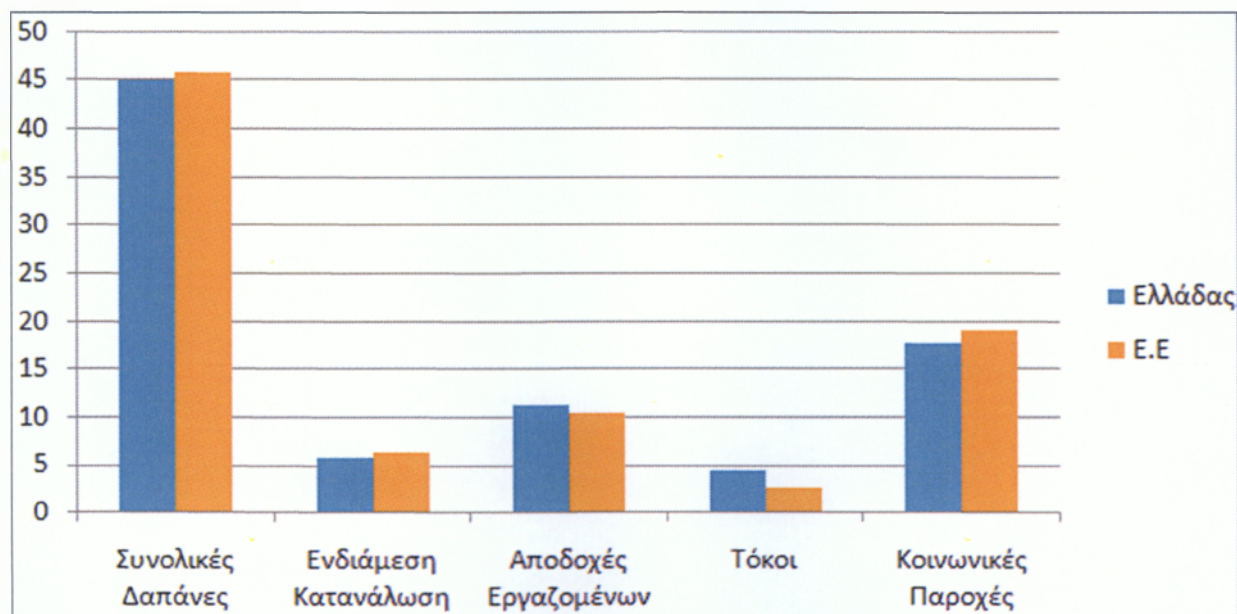
Στα διαγράμματα που ακολουθούν καταγράφονται τα κρατικά έσοδα και δαπάνες σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της ΕΕ για το έτος 2007. Από την επισκόπηση των διαγραμμάτων προκύπτει ότι σε σχέση με τα υπόλοιπα κράτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η διαφορά έγκειται όχι τόσο στις δαπάνες αλλά στα έσοδα, γεγονός που μαρτυρά την αναποτελεσματικότητα της κρατικής «μηχανής» όσον αφορά στην είσπραξη φόρων. Ενώ σε μία μέση ευρωπαϊκή χώρα, η κυβέρνηση συλλέγει το 13,4% του ΑΕΠ από άμεσους φόρους, το αντίστοιχο ποσοστό για την Ελλάδα είναι μόλις 7,9%.

Το φαινόμενο όμως της φοροδιαφυγής δεν επηρεάζει μόνο άμεσα την κρατική λειτουργία, αλλά και έμμεσα. Δημιουργεί κοινωνική ανισότητα (τα πλουσιότερα νοικοκυριά φοροδιαφεύγουν περισσότερο, τουλάχιστον αναλογικά ως προς το εισόδημά τους σε σχέση με τα φτωχότερα, με αποτέλεσμα να δημιουργείται το αίσθημα της κοινωνικής αδικίας για τα χαμηλότερα στρώματα. Το συγκεκριμένο συναίσθημα δεν έχει μόνο ηθική υπόσταση αλλά και πολιτικοκοινωνικές προεκτάσεις αφού δυσχεραίνει κατά πολύ τη διαδικασία λήψης επώδυνων μεταρρυθμίσεων από την πλευρά της κυβέρνησης [ΞΒ15].

Πέρα από τη δημιουργία κοινωνικής ανισότητας, η φοροδιαφυγή αποτρέπει έμμεσα τις επενδύσεις που αποβλέπουν σε υψηλά επίπεδα ανάπτυξης, αφού ευνοεί την επιχειρηματική δράση χαμηλών ή μέτριων επενδύσεων, που δυσκολεύει τη διαδικασία εντοπισμού του φοροδιαφεύγοντα. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός πως ανάμεσα στις επιχειρήσεις που φοροδιαφεύγουν είναι εκείνες που ανήκουν σε τομείς χαμηλής προστιθέμενης αξίας (π.χ. εστιατόρια και κέντρα διασκέδασης).

Διάγραμμα 11: Κρατικά έσοδα σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε. (% του ΑΕΠ) για το έτος 2007 [EB28]

Διάγραμμα 12: Κρατικές δαπάνες σε σχέση με τον αντίστοιχο μέσο όρο της Ε.Ε. (% του ΑΕΠ) για το έτος 2007 [EB28]

3.2.12 Αυξημένα κρούσματα διαφθοράς

Το μέγεθος του προβλήματος της διαφθοράς γίνεται αντιληπτό αν ληφθεί υπόψη πως το 2009, η οργάνωση Transparency International (Διεθνής Διαφάνεια) κατέταξε την Ελλάδα ως το πιο διεφθαρμένο μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης των 27, μαζί με τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία [EB28]. Η υπόσταση όμως της διαφθοράς δεν έχει μόνο την ηθική της διάσταση. Αντίθετα έχει πρακτική σημασία αφού,

- χρήματα ή ανταλλάγματα που χρησιμοποιούνται ως το μέσο διαφθοράς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την ενίσχυση παραγωγικών διαδικασιών είτε από τη μεριά των επιχειρηματιών και των πολιτών είτε από τη μεριά της κυβέρνησης,
- η προκαλούμενη ζημία επιχειρείται να ισοσκελιστεί με αυξημένη φορολόγηση,
- η απώλεια της εμπιστοσύνης και η απέχθεια που δημιουργείται προς το δημόσιο λειτούργημα προκαλεί δυσχέρειες όσον αφορά στη νομική συμμόρφωση των πολιτών και επομένως την επιβολή μιας μεταρρύθμισης.

3.2.13 Λανθασμένη εγχώρια καταναλωτική συμπεριφορά

Η καταναλωτική συμπεριφορά των Ελλήνων πριν από την περίοδο της κρίσης μπορεί να θεωρηθεί πως ευθύνεται τόσο για την εκδήλωση της κρίσης όσο και για το πόσο επηρέασαν οι επιπτώσεις της το καταναλωτικό κοινό. Αν ληφθεί υπόψη πως η καταναλωτική συμπεριφορά εκτιμάται μέσω των αγαθών που καταναλώνονται, τότε η προσέγγιση του ζητήματος με το μέγεθος της εισοδηματικής ελαστικότητας μπορεί να εξηγήσει τη συγκεκριμένη κατάσταση, αφού έτσι μπορεί να προσδιοριστεί και ο βαθμός αντίδρασης του καταναλωτή σε διακυμάνσεις του εισοδήματος του, όταν όλοι οι άλλοι προσδιοριστικοί παράγοντες παραμένουν σταθεροί.

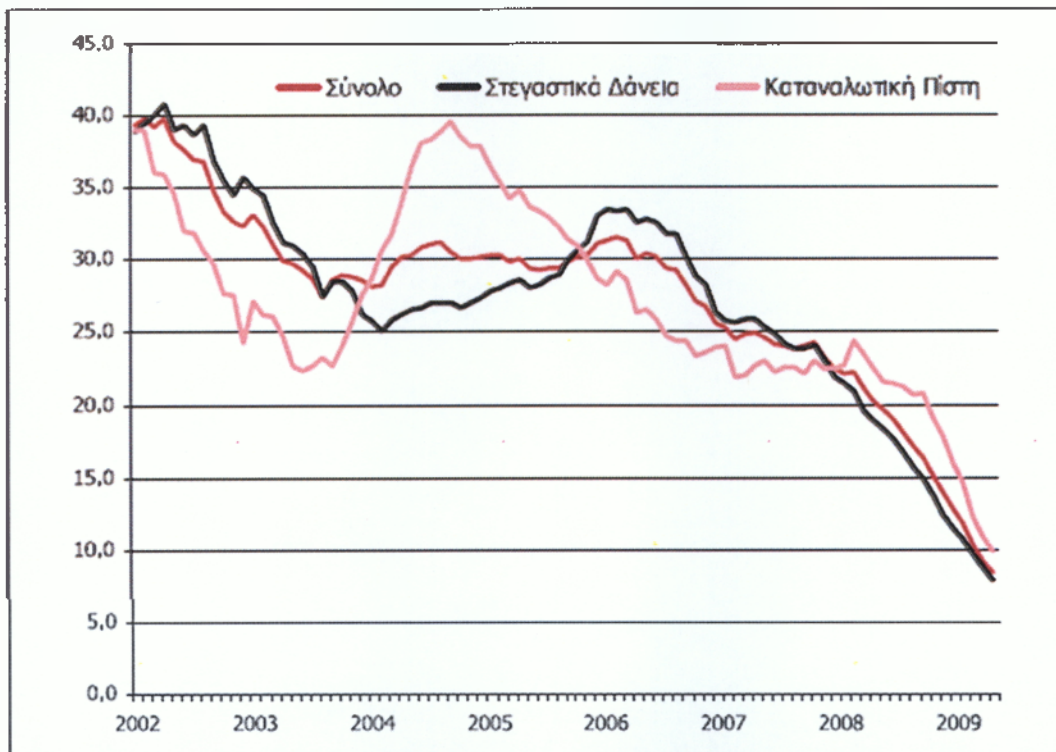
Το εύρος τιμών της εισοδηματικής ελαστικότητας (e_y) είναι για τα κανονικά αγαθά ($e_y > 0$), τα κατώτερα ($e_y < 0$), τα πολυτελή ($e_y > 1$), ενώ για τα αγαθά πρώτης ανάγκης είναι $0 < e_y < 1$ [EB10].

Η απότομη αύξηση των εισοδημάτων στην περίοδο της ευημερίας που προηγήθηκε αυτής της κρίσης, οδήγησε σε αύξηση της ζητούμενης ποσότητας των κανονικών αγαθών και σε μείωση της ζητούμενης ποσότητας των κατώτερων αγαθών, μετατοπίζοντας ουσιαστικά την τιμή της ελαστικότητας εισοδήματος σε τιμές > 1 . Βέβαια η προαναφερόμενη αύξηση των

εισοδημάτων ήταν πλασματική αφού δεν προερχόταν από παραγωγική δραστηριότητα αλλά από τραπεζικό δανεισμό. Χαρακτηριστικά, μετά την είσοδο της χώρας στη ζώνη του ευρώ το 2001 και την πλήρη απελευθέρωση της καταναλωτικής πίστης το 2003, ο δανεισμός των νοικοκυριών αυξήθηκε με υψηλό ρυθμό, κατά μέσο όρο γύρω στο 28% την περίοδο 2002-07. Ταυτόχρονα οι τράπεζες παρουσίαζαν υψηλή ρευστότητα, χαμηλά επιτόκια και έντονο ανταγωνισμό. Επίσης, τα ελληνικά νοικοκυριά μέχρι εκείνο το σημείο δεν είχαν επιβαρυνμένο δανειακό ιστορικό με αποτέλεσμα να είχαν περιθώριο για «ένα ή ακόμα ένα» δάνειο. Όλα αυτά βέβαια ακολούθησαν ανάστροφη πορεία με την εκδήλωση της κρίσης.

Αναλυτικότερα, ο εγχώριος τραπεζικός δανεισμός των νοικοκυριών μπορεί να περιγραφεί από το ακόλουθο διάγραμμα και τα εξής στοιχεία:

- Κατά την περίοδο 2005-2008 ο ρυθμός δανεισμού επιβραδύνθηκε σημαντικά (2005: 31,4%, 2008: 12,8%), λόγω κυρίως της αντίστοιχης εξέλιξης του ρυθμού ανόδου των στεγαστικών δανείων.
- Τον Απρίλιο του 2009, η καθαρή ροή χρηματοδότησης προς τα νοικοκυριά ανήλθε σε 115 εκατ. ευρώ και ο ετήσιος ρυθμός της πιστωτικής επέκτασης επιβραδύνθηκε σε 8,3%, έναντι 9,2% το Μάρτιο του 2009 και 12,8% το Δεκέμβριο του 2008.
- Η καθαρή ροή των στεγαστικών δανείων ανήλθε τον Απρίλιο του 2009 σε 133 εκατ. ευρώ και ο ετήσιος ρυθμός ανόδου τους παρουσίασε περαιτέρω επιβράδυνση (Απρίλιος 2009: 7,8%, Μάρτιος 2009: 8,7%, Δεκέμβριος 2008: 11,5%).
- Τα καταναλωτικά δάνεια σημείωσαν καθαρή αύξηση κατά 2 εκατ. ευρώ, ενώ ο ρυθμός ανόδου τους σε ετήσια βάση επιβραδύνθηκε σε 9,8%, έναντι 10,9% το Μάρτιο του 2009 και 16,0% το Δεκέμβριο του 2008.
- Τέλος, τα “λοιπά” δάνεια προς τα νοικοκυριά παρουσίασαν καθαρή αρνητική ροή 20 εκατ. ευρώ τον Απρίλιο του 2009 και ο ετήσιος ρυθμός μεταβολής τους επιταχύνθηκε σε 4,6% από 1,2% τον προηγούμενο μήνα (Δεκέμβριος 2008: 9,5%) [EB12].

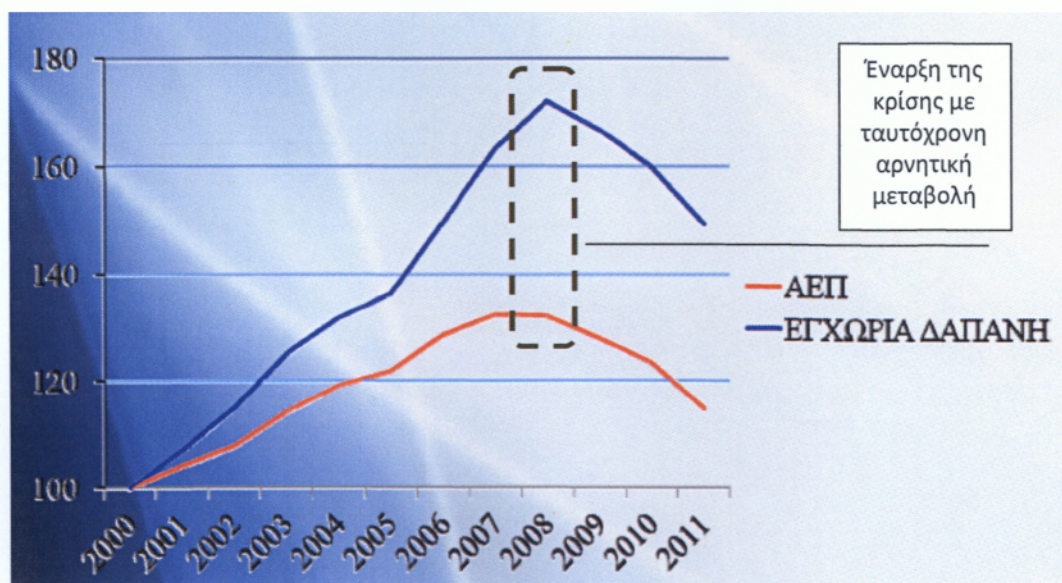
Διάγραμμα 13: Ετήσιες ποσοστιαίες μεταβολές στη χρηματοδότηση εγχωρίων νοικοκυριών από εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα [EB12]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Οι Επιπτώσεις της Κρίσης

4.1 Επιπτώσεις στην μακροοικονομία

4.1.1 Αρνητική μεταβολή του ΑΕΠ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο δείκτης του ΑΕΠ είναι ενδεικτικός της επικρατούσας οικονομικής κατάστασης, υπό την έννοια ότι η ανάπτυξη ως οικονομικός όρος εμπεριέχει ζητήματα επενδύσεων, αποταμιεύσεων και ρυθμών μεταβολής τους, οι οποίοι σε περιόδους κρίσης είναι αρνητικοί. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από το ακόλουθο διάγραμμα, στο οποίο είναι εμφανής η αρνητική μεταβολή μετά το έτος 2008 όπου τα πρώτα «σημάδια» της κρίσης γίνονται εμφανή, αντίθετα με τη μεταβολή που λάμβανε χώρα την περίοδο 2004-2008.

Διάγραμμα 14: Μεταβολή του ΑΕΠ και της Εγχώριας Δαπάνης (σε δις €) την τελευταία δεκαετία [H19]

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεταβολή μέχρι το 2008, η οποία φανερώνει αύξηση του ΑΕΠ με υψηλό ρυθμό, μια αύξηση η οποία αντικατοπτρίστηκε και στα εισοδήματα των πολιτών. Ο συγκεκριμένος όμως ρυθμός ανάπτυξης δεν ήταν βιώσιμος διότι δεν οφειλόταν σε βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, αλλά σε χρήματα που δανείζονταν οι κυβερνήσεις από το εξωτερικό και με τα οποία τροφοδοτούσαν την οικονομία, μια επιλογή που δεν υφίσταται πια, με αποτέλεσμα την απότομη αναστροφή αυτής της ανοδικής πορείας [EB28].

4.1.2 Αστάθεια στον πληθωρισμό

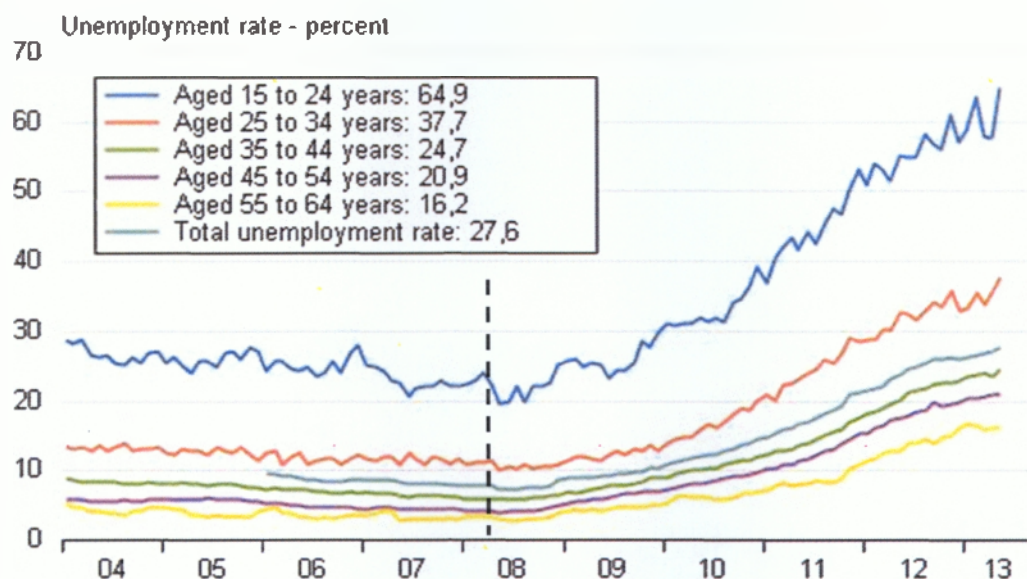
Ο πληθωρισμός ως μεμονωμένη τιμή δε «μαρτυρά» την οικονομική κρίση. Αντίθετα η επιρροή μιας τέτοιου είδους κρίσης μπορεί να γίνει αντιληπτή σε βάθος χρόνου, αφού προκαλεί έντονη αστάθεια στο συγκεκριμένο μέγεθος, με μεγάλα μάλιστα εύρη μεταβολής, τουλάχιστο σε σύγκριση με περιόδους οικονομικής σταθερότητας. Ενδεικτικό είναι το ακόλουθο διάγραμμα, σύμφωνα με το οποίο το εύρος μεταβολής του πληθωρισμού σχεδόν διπλασιάζεται μετά το 2008 (κόκκινη γραμμή) σε σχέση με παλαιότερα έτη (μπλε γραμμή). Αυτή ακριβώς η αστάθεια συνεπάγεται ανισότητα, αβεβαιότητα και απενεργοποίηση παραγωγικών και καταναλωτικών μονάδων της οικονομίας, με την αναδιανομή του εισοδήματος να χαρακτηρίζεται από την ανισοκατανομή.

Διάγραμμα 15: Αύξηση αστάθειας του πληθωρισμού κατά την περίοδο της κρίσης [H20]

4.1.3 Αύξηση της ανεργίας

Ακόμα μια βασική επίπτωση της οικονομικής κρίσης είναι η αύξηση των ποσοστών της ανεργίας, η οποία είναι και η βασικότερη πηγή μεταγενέστερων προβλημάτων για την οικονομία και την κοινωνία. Η κρίση συνεπάγεται τη μείωση του κύκλου εργασιών για πολλές επιχειρήσεις με αποτέλεσμα την ανάγκη περικοπής του προσωπικού (χαρακτηριστικός είναι ο κατασκευαστικός τομέας με το «πάγωμα» της οικοδομικής δραστηριότητας). Η επιρροή της κρίσης στο συγκεκριμένο τομέα είναι εμφανής στο παρακάτω διάγραμμα με τα ποσοστά να αυξάνονται αλματωδώς μετά το 2008 (διακεκομμένη γραμμή), με ιδιαίτερα υψηλά τα ποσοστά που αφορούν στις ηλικίες των 15-24 και 25-34 ετών, με τη δεύτερη μάλιστα κατηγορία να αποτελεί την αιχμή της παραγωγικής διαδικασίας. Βέβαια, το πρόβλημα της ανεργίας υφίσταται σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση, με την Ελλάδα όμως να το «βιώνει» εντονότερα εξαιτίας της παρατεταμένης κρίσης.

Διάγραμμα 16: Αύξηση ποσοστών ανεργίας σε όλες τις ηλικίες κατά την περίοδο της κρίσης [H21]

4.1.3.1 Αύξηση των «ευέλικτων» μορφών εργασίας

Η οικονομική κρίση είναι συνώνυμη με γενικότερα προβλήματα στον τομέα της εργασίας όπως παρουσιάστηκε στην προηγούμενη ενότητα. Ανάμεσα σε αυτά τα προβλήματα είναι και η «στροφή» προς τις ευέλικτες μορφές εργασίας όπως η μερική και η εκ περιτροπής απασχόληση. Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με στοιχεία του Σώματος Επιθεώρησης Εργασίας, κατόπιν ελέγχων σε 261.120 επιχειρήσεις κατά το έτος 2011 διαπιστώθηκε ότι από την αρχή του έτους οι νέες συμβάσεις μερικής και εκ περιτροπής απασχόλησης, συνυπολογιζομένης και της μετατροπής θέσεων πλήρους εργασίας σε ευέλικτης απασχόλησης, αντιστοιχούσαν στο 50% των νέων συμβάσεων πλήρους εργασίας.

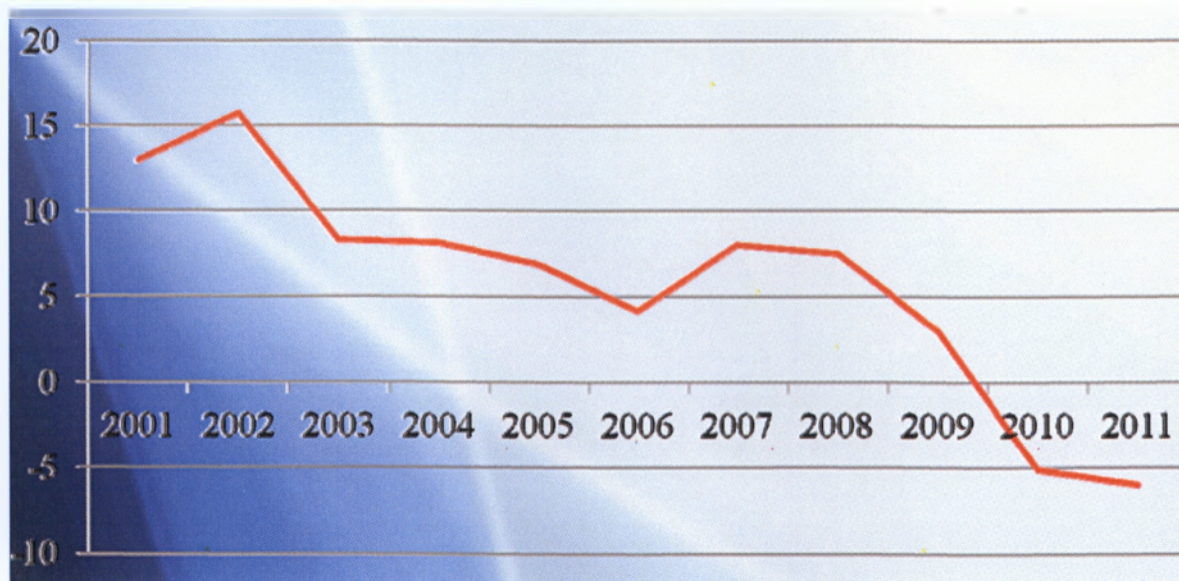
Συγκεκριμένα, οι νέες ευέλικτες συμβάσεις και όσες μετατράπηκαν με ή χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των εργαζομένων (15.577) ανήλθαν σε 224.776, σχεδόν διπλάσιες σε σχέση με το έτος 2010 που ήταν 128.648. Στον αντίποδα, οι νέες συμβάσεις πλήρους απασχόλησης από τον Ιανουάριο του 2010 έως τον Σεπτέμβριο έφτασαν τις 400.561, μειωμένες κατά 30.028 συγκριτικά με το 2009. Ταυτόχρονα παρατηρήθηκε αύξηση της αδήλωτης εργασίας, αφού σε

συνολικά 22.573 ελέγχους κατά το έτος 2010 διαπιστώθηκαν 2.924 παραβάσεις εργατικής νομοθεσίας με επιβληθέντα πρόστιμα της τάξης των 7.902.000 ευρώ, με τα «θύματα» αυτών των παραβάσεων να ανήκουν στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες (άνεργοι, αυτοαπασχολούμενοι, εποχικοί και μετανάστες) [H23].

4.1.4 Πτώση στις αμοιβές των εργαζομένων

Η μείωση του κύκλου εργασιών προκαλεί από την πλευρά των επιχειρήσεων την ανάγκη να αναπροσαρμόσουν τις αμοιβές των εργαζομένων τους (προς τα κάτω) έτσι ώστε να ανταπεξέλθουν στα μειωμένα έσοδα. Από την άλλη, ο φόβος της ανεργίας και της μη κάλυψης των βασικών αναγκών οδηγεί ευκολότερα σε συμβιβασμούς και ελαστικότερες συμβάσεις εργασίας. Ταυτόχρονα η χρηματοοικονομική πίεση που ασκείται στα νοικοκυριά γίνεται εντονότερη, μια πίεση η οποία πηγάζει κυρίως από τη διαφορά μεταξύ εισοδημάτων και των βασικών αναγκών του νοικοκυριού, με τη συγκεκριμένη διαφορά να μετατρέπεται σε χάσμα σε περιόδους κρίσης. Αναπόφευκτος λοιπόν είναι ο δανεισμός για την κάλυψη αυτής της διαφοράς, με τα μελλοντικά όμως εισοδήματα να μην είναι τα αναμενόμενα και επομένως ο κύκλος να παραμένει φαύλος για το πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα.

Αυτή ακριβώς η πτωτική πορεία των αμοιβών των εργαζομένων είναι εμφανής στο ακόλουθο διάγραμμα, με τα επίπεδα των αμοιβών να έχουν πια κατέβει στα ύψη που κυμαίνονταν την προηγούμενη δεκαετία. Αν μάλιστα αναλογιστεί κανείς πως η συγκεκριμένη πορεία δεν ακολουθήθηκε από ανάλογη μείωση των τιμών αγαθών και υπηρεσιών, μπορεί εύκολα να συμπεράνει πόσο μειώθηκε η αγοραστική δύναμη των εργαζομένων.

Διάγραμμα 17: Ποσοστιαία μεταβολή στις αμοιβές των εργαζομένων [H19]

4.1.5 Έλλειμμα του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών

Όπως μπορεί να παρατηρηθεί από το διπλανό πίνακα, η εξέλιξη του ελληνικού Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών (ΙΤΣ) χαρακτηρίζεται από συνεχή και έντονα ελλείμματα σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου 2000-2011. Το γεγονός αυτό οφείλεται στους συνεχόμενους δανεισμούς από το 2000, έτος εισόδου της χώρας στην Ευρωζώνη. Ειδικότερα όμως από το 2007 η κατάσταση επιτείνεται αφού το ποσοστό έχει διπλασιαστεί σε σχέση με το αντίστοιχο του 2000. Από τις συνιστώσες του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, εκείνες που συμβάλλουν περισσότερο στο έλλειμμα είναι το εμπορικό και το ισοζύγιο εισοδημάτων.

	ως % του ΑΕΠ	σε δισεκ. ευρώ
2000	-7,8	-10,62
2001	-7,2	-10,59
2002	-6,5	-10,20
2003	-6,5	-11,26
2004	-5,8	-10,72
2005	-7,6	-14,74
2006	-11,4	-23,76
2007	-14,6	-32,60
2008	-14,9	-34,80
2009	-11,1	-25,82
2010	-10,1	-22,98
2011	-9,8	-21,07
Μέσο ετήσιο	-9,5	-19,1

Πίνακας 1: Μεταβολή ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών κατά την περίοδο 2000-2011

4.2 Επιπτώσεις στη μικροοικονομία

4.2.1 Ανισορροπία μεταξύ προσφορά και ζήτησης

Η σωστή λειτουργία της αγοράς είναι συνώνυμη της ύπαρξης σημείου ισορροπίας ανάμεσα στην προσφορά και τη ζήτηση προϊόντων και υπηρεσιών. Μόνο η συγκεκριμένη ισορροπία εξασφαλίζει τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας των καταναλωτών και των κερδών των παραγωγών.

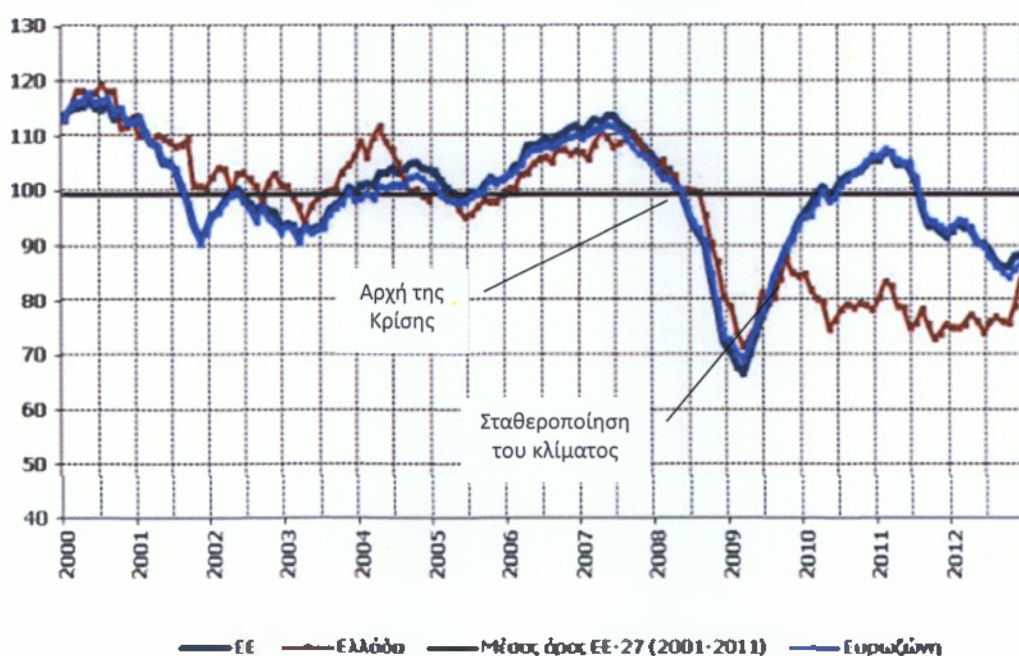
Από μαθηματικής άποψης η ισορροπία υφίσταται όταν η ζητούμενη ποσότητα ισούται με την προσφερόμενη, με τις αντίστοιχες συναρτήσεις να συμπεριλαμβάνουν από τη μεριά της ζήτησης, την τιμή του αγαθού, το εισόδημα του καταναλωτή, την τιμή σχετικών αγαθών (συμπληρωματικών, υποκατάστατων), τις προτιμήσεις και τις προσδοκίες του καταναλωτή καθώς και τον πληθυσμό, ενώ από τη μεριά της προσφοράς, τον αριθμό των πωλητών, το εισόδημα του καταναλωτή, την τιμή σχετικών αγαθών, την τεχνολογία, τις προσδοκίες των παραγωγών και τις τιμές των συντελεστών παραγωγής [EB10].

Κατά τη διάρκεια μιας οικονομικής κρίσης συνυπάρχουν οι παράγοντες του περιορισμένου εισοδήματος και της υπερπροσφοράς προϊόντων με αποτέλεσμα να δημιουργείται μείωση των επενδύσεων

4.2.2 Δημιουργία δυσμενούς οικονομικού κλίματος

Το οικονομικό κλίμα που επικρατεί σε μια χώρα είναι ενδεικτικό τόσο της κατάστασης όσο και της αντίληψης που υφίσταται σχετικά με τη συγκεκριμένη κατάσταση. Η αντίληψη δεν είναι μια απλή θεωρητική προσέγγιση αλλά έχει πρακτική σημασία αφού ένα αρνητικό κλίμα δε μπορεί παρά να επηρεάσει αρνητικά τόσο τον καταναλωτή (συγκρατημένη κατανάλωση λόγω χαμηλού εισοδήματος και αβεβαιότητας) όσο και τον παραγωγό (απουσία επενδύσεων, συρρίκνωση επιχειρήσεων, καταφυγή σε πρόσκαιρο και ευκαιριακό κέρδος).

Το ακόλουθο διάγραμμα είναι ενδεικτικό του πως επηρέασε η οικονομική κρίση το οικονομικό κλίμα στην Ελλάδα αλλά και στην Ευρωπαϊκή Ένωση γενικότερα. Είναι φανερή η πτώση μετά το έτος 2008 (απαρχή της κρίσης). Εντούτοις, είναι αξιοσημείωτη η σταθεροποίηση του κλίματος από το τελευταίο τρίμηνο του 2010 (απόφαση του Eurogroup για έγκριση της εκταμίευσης πόρων ύψους € 49,1 δισ., τα οποία διοχετεύθηκαν στην οικονομία στο πρώτο τρίμηνο του 2013). Σε διεθνές επίπεδο η αναστολή της πτωτικής τάσης οφείλεται στην άρση της νομισματικής αβεβαιότητας, στην ολοκλήρωση του προγράμματος επαναγοράς ομολόγων και στην αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας [EB11]. Ασφαλώς ο «δρόμος» πλήρους αναστροφής του κλίματος σε επίπεδα ανάπτυξης είναι ακόμα μακρύς και απαιτούνται διάφορα μέτρα και πολιτικές όπως θα αναλυθούν στο επόμενο κεφάλαιο.

Διάγραμμα 18: Μεταβολή του Δείκτη Οικονομικού Κλίματος για την περίοδο 2000-2012 [EB11]

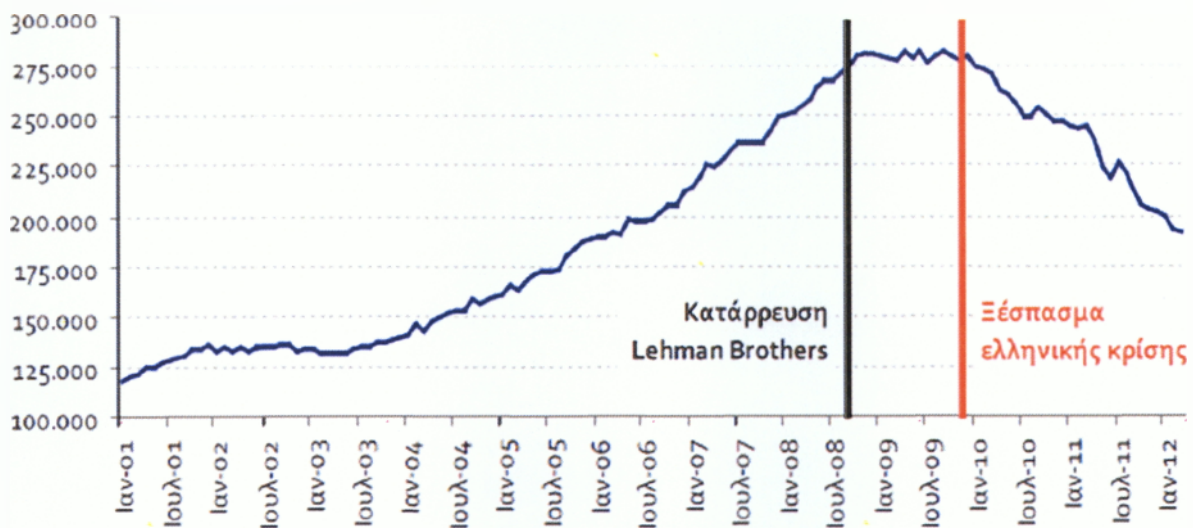
4.3 Χρηματοοικονομικές Επιπτώσεις

4.3.1 Αρνητική επιρροή στο τραπεζικό σύστημα

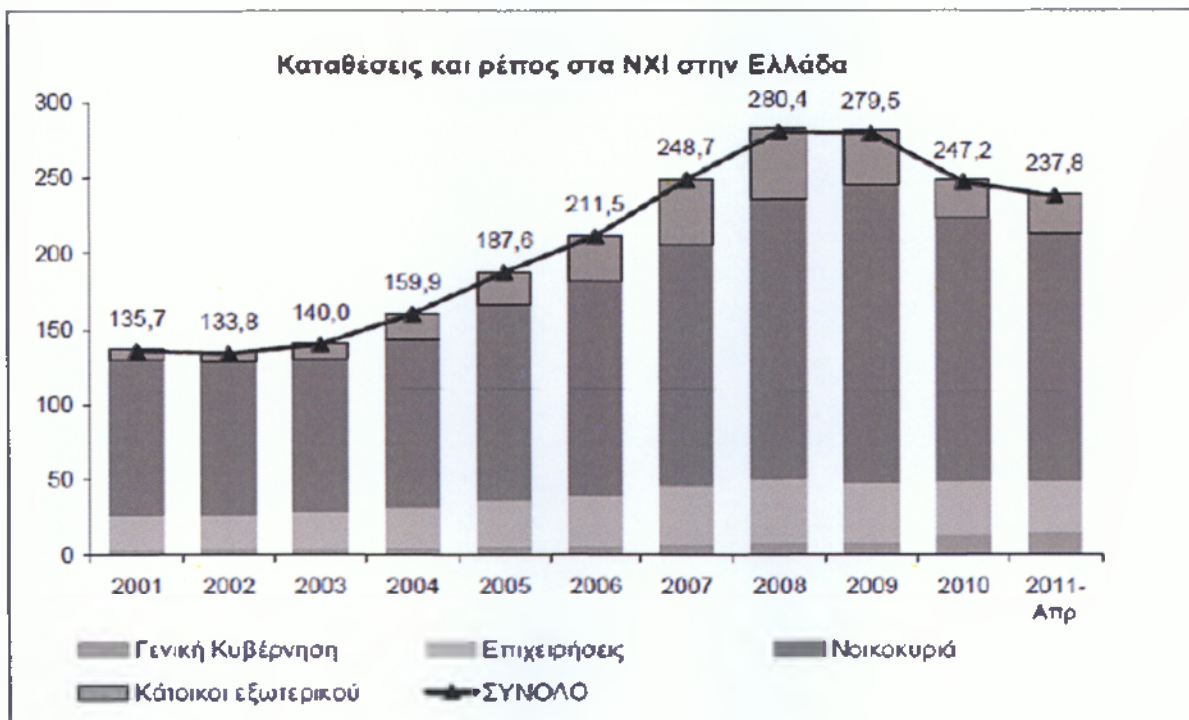
Μέχρι την εκδήλωση της κρίσης στην Ελλάδα, το εγχώριο τραπεζικό σύστημα παρουσιάζεται αρκετά εύρωστο. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως οι συνολικές καταθέσεις των κατοίκων εσωτερικού (γενική κυβέρνηση, επιχειρήσεις και νοικοκυριά) παρουσίασαν μια συνεχόμενη αύξηση της τάξεως του 89,6% (καταθέσεις και γeros αυξήθηκαν από 129,5 δις ευρώ το 2001 σε 245,5 δις ευρώ στο τέλος του 2009). Ενδεικτική αυτής της κατάστασης είναι η περίοδος σταθερότητας που ακολούθησε την κατάρρευση της LehmanBrothers, όπως φαίνεται στο ακόλουθο διάγραμμα. Στον αντίποδα, η θέση στην οποία περιήλθε το τραπεζικό σύστημα μετά την κρίση ήταν και είναι εξαιρετικά δυσχερές, εξαιτίας μιας σειράς προβλημάτων που συνοδεύουν το φαινόμενο της κρίσης, όπως απλήρωτα ή καθυστερούμενα δάνεια, ακριβές καταθέσεις, αύξηση του κόστους χρηματοδότησης των τραπεζών, μείωση της ζήτησης για χρηματοπιστωτικά προϊόντα και υπηρεσίες, χαμηλή αξιοπιστία και έλλειψη εμπιστοσύνης από τους πελάτες τους.

Βασική παράμετρος εκτίμησης της κατάστασης του τραπεζικού συστήματος είναι η εξέλιξη των καταθέσεων τόσο συνολικά όσο και ανά κατηγορία όπως παρουσιάζονται στα παρακάτω διαγράμματα, από τα οποία είναι εμφανής τόσο η αρνητική επιρροή της κρίσης γενικά, όσο και πως επηρεάστηκαν οι διάφορες κατηγορίες καταθετών. Ειδικότερα, η έλλειψη εμπιστοσύνης και η αβεβαιότητα οδήγησαν τους Έλληνες και ξένους επενδυτές και πολίτες στο να βγάλουν τα κεφάλαια τους έξω από την χώρα.

Σημαντική ήταν η αύξηση των καταθέσεων των κατοίκων εξωτερικού (αυξήθηκαν από 6,2 δις ευρώ το 2001 σε 44,5 δις το 2008) ενώ μειώθηκαν κατά πολύ οι καταθέσεις από κατοίκους του εξωτερικού.

Διάγραμμα 19: Καταθέσεις και reros (σε εκ. €) των εγχώριων επιχειρήσεων, νοικοκυριών & μη κατοίκων στα Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα (εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος) [EB13]

Διάγραμμα 20: Εξέλιξη των καταθέσεων και reros (σε εκ. €) των εγχώριων επιχειρήσεων, νοικοκυριών & μη κατοίκων στα Νομισματικά Χρηματοπιστωτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα (εκτός της Τράπεζας της Ελλάδος) ανά κατηγορία για την περίοδο 2001-2011 [EB14]

Προσεγγίζοντας το ζήτημα υπό το απολύτως «πρακτικό» πρίσμα των εσόδων, τα προκαλούμενα από την κρίση προβλήματα στο τραπεζικό σύστημα επιβεβαιώνονται από τον ακόλουθο πίνακα στον οποίο καταγράφονται οι απώλειες εσόδων, με την αρνητική ποσοστιαία μεταβολή να φτάνει το 36% για την κατηγορία των καθαρών εσόδων.

	2005	2006	2007	2008	2009	Εννεά- μηνο 2010	Μετα-βολή (%)
Λειτουργικά έσοδα	7.776	9.403	10.573	9.828	10.693	6.851	-17,0
Καθαρά έσοδα από τόκους	5.863	6.801	7.600	8.169	8.000	6.435	8,4
- Έσοδα από τόκους	10.354	14.131	19.050	24.289	19.239	13.219	-11,9
- Έξοδα τόκων	4.491	7.330	11.450	16.120	11.239	6.783	-25,2
Καθαρά έσοδα από μη τοκοφόρες εργασίες	1.913	2.602	2.972	1.659	2.693	416	-82,1
- Καθαρά έσοδα από προμήθειες	1.138	1.339	1.543	1.456	1.318	913	-6,7
- Έσοδα από χρηματοοικονομικές πράξεις	325	815	859	-284	989	-631	-
- Λοιπά έσοδα	246	223	214	173	136	134	-56,0
Λειτουργικά έξοδα	4.198	4.905	5.562	5.895	6.140	4.375	-0,2
Δαπάνες προσωπικού	2.524	2.903	3.282	3.433	3.597	2.618	0,8
Διοικητικά έξοδα	1.294	1.551	1.805	1.996	2.037	1.477	-0,3
Αποσβέσεις	306	307	337	358	390	273	-5,7
Λοιπά έξοδα	74	144	137	108	117	8	-55,1
Καθαρά έσοδα (λειτουργικά έσοδα - λειτουργικά έξοδα)	3.578	4.498	5.011	3.932	4.553	2.475	-36,0
Προβλέψεις για τον πιστωτικό κίνδυνο	1.164	1.562	1.339	2.886	4.487	4.042	47,2
Κέρδη προ φόρων	2.413	2.936	3.672	1.047	66	-1.567	-
Φόροι	481	907	672	384	420	174	-51,4
Κέρδη μετά από φόρους	1.932	2.029	2.999	662	-354	-1.741	-

Πίνακας 2: Μεταβολές των εσόδων των ελληνικών τραπεζών εξαιτίας της οικονομικής κρίσης [EB14]

Η συνολική αρνητική κατάσταση για τις ελληνικές τράπεζες αποτυπώνεται γλαφυρά στη μείωση της αξίας των τραπεζικών μετοχών όπως παρουσιάζεται στο διάγραμμα που ακολουθεί.

Διάγραμμα 21: Πτώση της αξίας των τραπεζικών μετοχών στο ελληνικό χρηματιστήριο εξαιτίας της οικονομικής κρίσης [EB15]

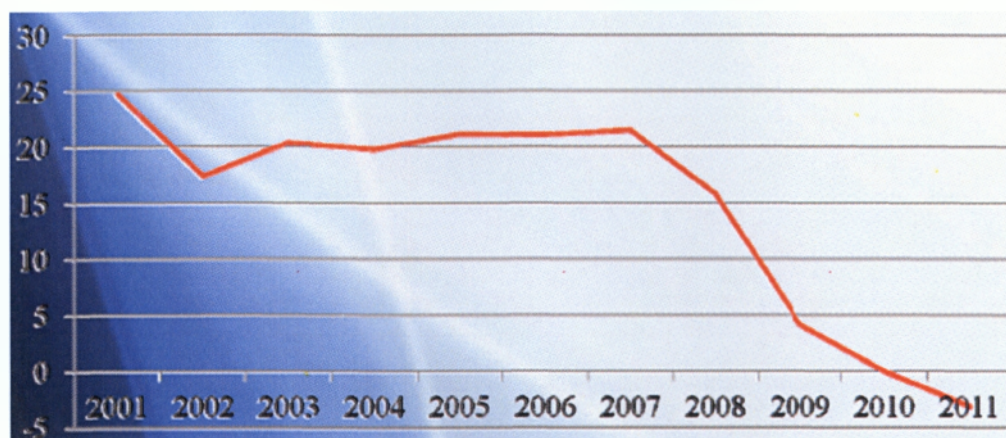
Η αναγνώριση της δύσκολης θέσης στην οποία περιήλθε το τραπεζικό σύστημα, ώθησε την ελληνική κυβέρνηση να λάβει μέτρα για τη στήριξή τους, ύψους 28 δις € (Ν3723/2008), από τα οποία 15 δις € προορίζονται για την κάλυψη αναγκών ρευστότητας, 8 δις € για την παροχή χρηματοδότησης χαμηλού κόστους και 5 δις € για την κεφαλαιακή τους ενίσχυση από την Τράπεζα της Ελλάδος, εφόσον αυτό κριθεί απαραίτητο [EB16].

4.3.1.1 Προβλήματα στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων

Τα προαναφερόμενα προβλήματα του τραπεζικού συστήματος τα οποία οφείλονται στην οικονομική κρίση δε μπορούσαν παρά να δημιουργήσουν αλυσιδωτές αρνητικές επιδράσεις σε διάφορους τομείς, αφού το τραπεζικό σύστημα αποτελεί βασική δομική μονάδα της οικονομίας. Ένας τέτοιος τομέας είναι και η χρηματοδότηση των επιχειρήσεων, οι οποίες εξαιτίας της έλλειψης ρευστότητας καταφεύγουν αναγκαστικά στον τραπεζικό δανεισμό για την κάλυψη των καθημερινών τους δραστηριοτήτων.

Στον αντίποδα, οι τράπεζες για να προστατευτούν στο ευρύτερο πλαίσιο των αρνητικών οικονομικών συνθηκών, αποφεύγουν να εγκρίνουν νέα δάνεια, επιτείνοντας έτσι το ήδη μεγάλο

πρόβλημα της ρευστότητας. Αυτή η διαδικασία «αποφυγής» παρουσιάζεται παραστατικά στο ακόλουθο διάγραμμα.

Διάγραμμα 22: Ποσοστιαία μεταβολή των τραπεζικών πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα [H19]

4.3.2 Πτώση των δεικτών του Χρηματιστηρίου

Μέχρι τον Ιούνιο του 2008 οι χρηματιστηριακοί δείκτες αποτυπώνουν μια γενικότερη εικόνα σταθερότητας. Το πρώτο «σημάδι» της κρίσης εμφανίζεται στις 12-14/06, με τον δείκτη του κλάδου των τροφίμων να παρουσιάζει τεράστια πτώση (από τις 9000 στις 6700 μονάδες περίπου). Στη συνέχεια, οι κλαδικοί δείκτες ακολουθούν μια πτωτική πορεία χαρακτηριζόμενοι από νευρικότητα και έντονες μεταβολές, θετικές και αρνητικές, πορεία η οποία συνεχίζεται μέχρι και τον Οκτώβριο, όπου το χρηματιστήριο καταγράφει σημαντικές απώλειες (πτώση της μέσης μηνιαίας τιμής του γενικού δείκτη από τις 3000 στις 2300 μονάδες).

Οι κλαδικοί δείκτες επίσης σημειώνουν κατακόρυφη πτώση. Χαρακτηριστικά, τα τρόφιμα χάνουν 47,9%, ενώ οι τράπεζες και οι κατασκευές περίπου 47%). Παρά τα πρώτα μέτρα που λαμβάνονται σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η πτωτική πορεία συνεχίζεται μέχρι το τέλος του χρόνου, για να προκύψει τελικά μια ετήσια πτώση της τάξης του 60%. Την υποβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας από το διεθνή οίκο Standard & Poor's στις 14/01/2009 ακολούθησε η εμφάνιση απωλειών της τάξης του 5,47% για το X.A.A. Αντίστοιχες εξελίξεις

λαμβάνουν χώρα και στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια. Στο Λονδίνο, ο δείκτης FTSE 100 έχασε 4,35%, στη Φρανκφούρτη ο DAX έχασε 3,64% και στο Παρίσι ο CAC 40 απώλεσε 3,61%.

Η πρωτική αυτή πορεία ανακόπτεται από την εκλογή του ΜπάρακΟμπάμα ως νέου προέδρου της Αμερικής, με τους χρηματιστηριακούς δείκτες να εμφανίζουν ένα ανοδικόσερί για την περίοδο 20/01 - 09/02. Συγκεκριμένα, ο δείκτης FTSE 100στο Λονδίνο σημειώνει την περίοδο αυτή άνοδο +5,28%, ο δείκτης DAX στη Φρανκφούρτη +10.07%, ο δείκτης CAC 40 στο Παρίσι +7,16%, ενώ και ο ΓΔ του Χ.Α.Α. +7,00%. Η ανοδική αυτή πορεία συνεχίζεται, απόρροια της συνειδητοποίησης της αναγκαιότητας αντιμετώπισης της κρίσης και της λήψης μέτρων. Χαρακτηριστικά, το Σεπτέμβριο του 2009, η άνοδος στο Λονδίνο στον δείκτη FTSE100 έφτασε το 48,51%, στη Φρανκφούρτη στον δείκτη DAX το 58,51%, στο Παρίσιστον δείκτη CAC 40 στο 52,75%, στην Αθήνα στον ΓΔ στο 96,21%.

Το θετικό αυτό κλίμα αρχίζει να υποχωρεί από τις 20 Οκτωβρίου του 2009, ως αποτέλεσμα της ανακολουθίας μεταξύ πραγματικών οικονομικών στοιχείων και χρηματιστηριακών δεικτών, μεταφράζοντας την αδράνεια στην υλοποίηση των εξαγγελιών. Την υποβάθμιση της Ελληνικής οικονομίας στις 8 Δεκεμβρίου 2009,από τον διεθνή οίκο αξιολόγησης Fitch αυτήν τη φορά, ακολουθεί πτώση του γενικού δείκτη της τάξης του 3,36% ενώ και το spread των Ελληνικών ομολόγων ανέρχεται στα πολύ υψηλά για τότε επίπεδα των 260 μονάδων βάσης, ενώ η εικόνα των Ευρωπαϊκώνχρηματιστηρίων δείχνει στάση αναμονής. Ο δείκτης FTSE 100 ήταν σταθερός, χάνοντας τελικά 0,75%, ο δείκτης DAX σημείωσε απώλειες 2,82% και ο δείκτης CAC 40 έχασε2,95%.

Το 2010 σημαδεύεται από την ένταξη της Ελλάδας στον μηχανισμό στήριξης (23/04/10) που αποτελείται από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Ένωση και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο. Η αρνητική ψυχολογία των επενδυτών επιβεβαιώνεται από την πτώση των δεικτών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Συγκεκριμένα, από την αρχή του νέου έτους μέχρι και τις 08/02, οι απώλειες των δεικτών ανέρχονται σε 8,36% για τον δείκτη CAC 40, σε 5,92 για τον δείκτη FTSE 100, σε 7,93% για τον δείκτη DAX και σε 17,75% για τον ΓΔ του Χ.Α.Α.

Η σύνοδος κορυφής των ευρωπαϊών ηγετών (11/02) ανακόπτει αυτή την πορεία, με τον Γ.Δ. τουΧ.Α.Α. να σημειώνει άνοδο 4,96% ενώ αντίστοιχη είναι και η αντίδραση τωνευρωπαϊκών χρηματιστηρίων. Ακολουθεί η ένταξη στο μηχανισμό στήριξης, με τις αγορές να διατηρούν όμως τις επιφυλάξεις τους, επισημαίνοντας ουσιαστικά την αναξιοπιστία στην τήρηση των μέτρων που ήδη είχαν εξαγγελθεί. Το Χρηματιστήριο δε μπορούσε παρά να

επιβεβαιώσει το αρνητικό αυτό κλίμα. Συγκεκριμένα, μέχρι τις 6 του Μαΐου όπου εγκρίθηκαν τα μέτρα από την Βουλή, ο Γ.Δ. του Χ.Α.Α κατέγραφε απώλειες 18,56%, ο δείκτης CAC 40 12,21%, ο δείκτης DAX 5,42% και ο δείκτης FTSE 100 8,94%. Η εξάπλωση της κρίσης συνεχίζεται, παρά τη λήψη πρόσκαιρων μέτρων όπως η αγορά κρατικών ομολόγων από τις κεντρικές τράπεζες της ευρωζώνης, Ο Μάιος κλείνουμε τον Γ.Δ. να έχει χάσει το 17,07% της αξίας του, ενώ και ο Ιούνιος συνεχίζει σε αντίστοιχη πορεία.

Η πτωτική πορεία συνεχίζεται πιστοποιώντας την εδραίωση της κρίσης και παρά τις θετικές εξελίξεις όπως το ενδιαφέρον της Κίνας για πραγματοποίηση επενδύσεων, την απορρόφηση χρημάτων για επενδύσεις μέσω του ευρωπαϊκού προγράμματος ΕΣΠΑ και την πρώτη θετική αξιολόγηση της τρόικας. Στο κλείσιμο των χρηματιστηρίων την τελευταία μέρα του Ιουνίου, ο Γ.Δ. βρίσκεται στις 1434,22 μονάδες, ο CAC 40 στις 3442,89 μονάδες, ο DAX στις 5965,52 μονάδες και ο FTSE 100 στις 4916,90 μονάδες. Το κλίμα μεταστρέφεται σημειακά εξαιτίας της δημιουργίας του Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας και της παράτασης του προγράμματος κρατικών ενισχύσεων από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Η αλλαγή του κλίματος συνοδεύεται από χρηματιστηριακά κέρδη για τον Ιούλιο. Ο Γ.Δ. έχει κέρδη κατά τον Ιούλιο της τάξης του 15,83%, ο δείκτης FTSE 100 9,41%, ο CAC 40 9,08% και ο DAX 4,96%.

Η αδυναμία όμως της κυβέρνησης για την υλοποίηση των μέτρων που έχει εξαγγείλει μεταφράζεται σε νέα πτώση των δεικτών. Χαρακτηριστικά, η πορεία του χρηματιστηριακού δείκτη του κλάδου των κατασκευών, σημειώνει για το μήνα Αύγουστο απώλειες 14,67%. Οι απώλειες του Χ.Α.Α ενισχύονται ακόμα περισσότερο από το γεγονός ότι οι επενδυτές προτιμούν πλέον μια ισχυρή οικονομία ακόμα και με πολύ μικρότερες αποδόσεις, ενώ η αβεβαιότητα οδηγεί σε αθρόα εκροή κεφαλαίων προς χρηματοπιστωτικά ιδρύματα χωρών της βόρειας και κεντρικής Ευρώπης. Εκτός από το οικονομικό κεφάλαιο οι χώρες του Βορρά κερδίζουν και σε ανθρώπινο δυναμικό (μεταναστευτικό κύμα) με αποτέλεσμα τη δυνατότητα μεγαλύτερης παραγωγής με μικρότερο κόστος. Εξαιτίας όλων αυτών, οι χρηματιστηριακοί δείκτες των ισχυρών οικονομικά χωρών κινούνται ανόδικο, ενώ οι χρηματιστηριακοί δείκτες των 'νότιων' χωρών ακολουθούν καθοδική πορεία. Χαρακτηριστικά, μέχρι το τέλος της χρονιάς, ο Γ.Δ. του Χ.Α.Α. και της Μαδρίτης χάνουν 10% και 7,83% αντίστοιχα, ενώ ο FTSE 100, ο DAX και ο CAC 40 κερδίζουν 9,94%, 13,65% και 4,99% αντίστοιχα.

Το Eurogroup στις 17 Ιανουαρίου 2011, το συνέδριο του Ecofin στις 18 καθώς και η σύνοδος κορυφής στις 4 Φεβρουαρίου προδιαθέτουν για τη λήψη αποφάσεων σε ευρωπαϊκό

επίπεδο με τη σταθεροποίηση του κοινού νομίσματος να αποτελεί προτεραιότητα. Τα spreads των ελληνικών ομολόγων παρουσιάζουν πτωτική πορεία και λίγο πριν την σύνοδο κορυφής πέφτουν στις 776 μονάδεςβάσης. Από την αρχή του έτους μέχρι και τις 15 Φεβρουαρίου ο Γ.Δ. κλείνει με κέρδη 14,62%, ενώ οι ευρωπαϊκοί δείκτες CAC40, FTSE 100 και DAX κλείνουν με κέρδη 8,03%, 2,33% και 7,03% αντίστοιχα.

Ακολουθεί νέα υποβάθμιση της ελληνικής και της ισπανικής οικονομίας από τον οίκο Moody's, και αναταράξεις στον αραβικό κόσμο που ενισχύουν το φόβο μιας ενδεχόμενης πετρελαϊκής κρίσης. Ο μεγάλος όμως σεισμός στην Ιαπωνία (11 Μαρτίου) δημιουργεί «ευκαιρίες» ανάπτυξης στις ισχυρές ευρωπαϊκές οικονομίες, με τα προβλήματα τα Ελλάδας και της Ιρλανδίας να περνούν σε δεύτερη μοίρα. Εντούτοις, το κλίμα αβεβαιότητας παραμένει, με την αναδιάρθρωση του ελληνικού δημόσιου χρέους να αποτελεί ζητούμενο και την επιλεκτική χρεοκοπία ένα ανεπιθύμητο σενάριο. Η σύνοδος κορυφής (21 Ιουλίου) έρχεται να δώσει λύση με την παροχή νέων δανειών και την επιμήκυνση του χρόνου αποπληρωμής των προηγούμενων, μια λύση όμως η οποία κάθε άλλο παρά γίνεται αποδεκτή με «καλό μάτι» από τις αγορές, με αποτέλεσμα την έναρξη κατακόρυφης πτώσης σε όλα τα Ευρωπαϊκά χρηματιστήρια. Οι απώλειες που καταγράφουν τα χρηματιστήρια κατά την περίοδο από 22 Ιουλίου μέχρι και 10 Σεπτεμβρίου είναι της τάξεως του 31,06% για τον Γ.Δ., του 22,59% για τον CAC 40, του 12,14% για τον FTSE 100, του 29,16% για τον DAX, του 14,51% για τον PSI 20 και του 21,70% για τον G.I. Madrid.

Η κάθοδος των χρηματιστηριακών δεικτών σταματά στις 9 Σεπτεμβρίου, και το κλείσιμο την Δευτέρα 12 Σεπτεμβρίου βρίσκει τα χρηματιστήρια να σημειώνουν κέρδη, με τις αγορές να «αφουγκράζονται» την παρέμβαση των ΗΠΑ για τη διακοπή της επιταχυνόμενης κρίσης χρέους στην Ε.Ε. Το δημιουργούμενο κλίμα ασφάλειας μεταφράζεται με ανοδική πορεία των χρηματιστηριακών δεικτών. Μέσα σε ενάμιση μήνα, ο δείκτης FTSE 100 σημειώνει άνοδο 7,15%, ο DAX 18,87% και ο CAC 40 12,02%, με την ανοδική όμως αυτή πορεία να μην συμπαρασύρει και την εγχώρια κατάσταση, της οποίας το αρνητικό κλίμα δε μεταβάλλεται ακόμα και με την απόφαση της 21ης Ιουλίου για έναγενικευμένο «κούρεμα» χρέους της τάξης του 50% με το Γ.Δ. να κινείται σταθερά κάτω από τις 1000 μονάδες.

Το αποτέλεσμα των εκλογών στις 18 Ιουνίου 2012, τερματίζει το ασταθές πολιτικό σκηνικό και σε συνδυασμό με την απόφαση εκταμίευσης της 5ης δόσης στήριξης σταθεροποιούν το Γ.Δ., προσδίδοντάς του μια ανοδική τάση [H25-H31].

Όλες οι παραπάνω μεταβολές του Γ.Δ. του Χ.Α.Α αποτυπώνονται στο ακόλουθο διάγραμμα, με εμφανή την κάθετη πτώση κατά την περίοδο της κρίσης.

Διάγραμμα 23: Πορεία του Γ.Δ. του Χ.Α.Α για την περίοδο 2000-2011 [H24]

4.4 Επιρροή σε διάφορους τομείς οικονομικής δραστηριότητας

Είναι γεγονός πως η επιρροή της κρίσης είναι καθολική χωρίς κάποια εξαίρεση στους τομείς της οικονομικής δραστηριότητας (χωρίς να συμπεριλαμβάνονται περιπτώσεις επιχειρηματικής κερδοσκοπίας). Στην παρούσα ενότητα θα γίνει ενδεικτική αναφορά σε μερικούς τομείς οι οποίοι συμπεριλαμβάνουν σημαντικό πλήθος επιχειρήσεων και εργαζομένων, κατέχοντας επομένως ένα σημαντικό κομμάτι της οικονομικής δράσης, επηρεάζοντας αναπόφευκτα το σύνολό της.

4.4.1 Επιρροή στον τομέα της υγείας

4.4.1.1 Επιβάρυνση του συστήματος

Η επιβάρυνση του συστήματος υγείας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης στηρίζεται σε δύο βασικούς άξονες. Αφενός, στην επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού και επομένως στην παροχή μικρότερων κονδυλίων για την υγεία αλλά και στον κίνδυνο κατάρρευσης των ασφαλιστικών ταμείων και αφετέρου στην αύξηση του προς εξυπηρέτηση πληθυσμού, αφού οι επισκέψεις και οι εισαγωγές στα νοσοκομεία αυξάνονται σε περιόδους κρίσης.

Αναλυτικότερα, το πρόβλημα της ελλιπούς χρηματοδότησης ενισχύεται από το γεγονός ότι οι κυβερνήσεις δεσμεύουν εκατοντάδες δισεκατομμυρίων για να υποστηρίξουν τα τραπεζικά συστήματα, να προσφέρουν εγγύηση στους καταθέτες τα επόμενα χρόνια και δανείζονται τεράστια ποσά αυξάνοντας τα δημόσια ελλείμματα, με αποτέλεσμα να μην μπορεί να αποφευχθεί η άσκηση ασφυκτικών πιέσεων στους προϋπολογισμούς της ασφάλισης και να μην προκύψει επίπτωση (περιορισμός δαπανών) έστω και μικρή στις δημόσιες υπηρεσίες υγείας ακόμη και των ανεπτυγμένων κρατών [EB14].

Επίσης, οι απώλειες εισοδήματος στρέφει τους καταναλωτές – ασθενείς σε δημόσιες μονάδες παροχής υπηρεσιών υγείας, με αποτέλεσμα την αύξηση των δαπανών στο τομέα αυτό και την ανάγκη περαιτέρω αύξησης της χρηματοδότησης, δημιουργώντας ένα φαύλο κύκλο αναγκών και ικανοποίησής τους[B26,H35].

Τα δημόσια νοσοκομεία από τη μεριά τους δε μπορούν να λειτουργήσουν εξίσου αποτελεσματικά με την περίοδο που προηγείται αυτής των περικοπές των δαπανών, με αποτέλεσμα να περιορίζεται η ποιότητα των παρεχομένων υπηρεσιών και η ικανοποίηση των προσδοκιών των χρηστών [H34].

Παράλληλα, η στροφή στις δημόσιες υπηρεσίες οδηγεί στη μείωση της ζήτησης στον ιδιωτικό τομέα και αυτή συνεπάγεται τη μείωση της αποδοτικότητας και της ρευστότητάς του και απαιτεί τον περιορισμό διοικητικών δαπανών, την επανεξέταση ή την αναβολή των επενδύσεων, τη μείωση του προσωπικού, τη μείωση των υπηρεσιών, την εκποίηση περιουσιακών στοιχείων, τη πιθανή συγχώνευση και τέλος τη συρρίκνωσή του [EB13].

4.4.1.2 Τα δημιουργούμενα προβλήματα στο Ελληνικό Σύστημα Υγείας

Το πρόβλημα με το Ελληνικό Σύστημα Υγείας είναι ότι ακόμα και προ κρίσης παρουσίαζε σημαντικά προβλήματα, όπως ο κατακερματισμός του, οι επικαλύψεις και οι υγειονομικές ανισότητες, η αδυναμία κάλυψης αναγκών πρωτοβάθμιας φροντίδας, η αναμενόμενη αύξηση της ζήτησης λόγω της γήρανσης του πληθυσμού, ο πληθωρισμός των ιατρών και η έλλειψη νοσηλευτικού προσωπικού, η χαμηλή παραγωγικότητα, η περιορισμένη ποιότητα των υπηρεσιών, η μη ανταποκρισιμότητα, η σπατάλη πόρων και η διοχέτευσή τους στην παραοικονομία και η διαφθορά με αποτέλεσμα τα τεράστια ελλείμματα των νοσοκομείων και των ασφαλιστικών οργανισμών υγείας.

Η κρίση συρρίκνωσε την ελληνική οικονομία με αποτέλεσμα να υπάρξουν συνέπειες και στους προϋπολογισμούς για το ΕΣΥ, προϋπολογισμοί που αναγκαστικά θα διατεθούν για τη μικροδιαχείριση σε βάρος του σχεδιασμού για ένα καλύτερο σύστημα υγείας. Τα μεγέθη που καταδεικνύουν αυτή την κατάσταση είναι οι περικοπές της τάξης του 1 δις € ευρώ από τους προϋπολογισμούς των νοσοκομείων, με την αντιστρόφως ανάλογη μεταβολή να παρατηρείται για τις επισκέψεις στα εξωτερικά ιατρεία των δημόσιων νοσοκομείων (αύξηση 30%).

Εκτός από το δημόσιο τομέα υγείας, οι επιπτώσεις της κρίσης είναι αρνητικές και στον ιδιωτικό, αφού λόγω μειωμένης ζήτησης για την σύναψη ιδιωτικών ασφαλιστηρίων συμβολαίων υγείας οι ιδιωτικές ασφαλιστικές εταιρείες αντιμετωπίζουν δυσχέρειες στη χρηματοδότησή τους [EB25].

4.4.2 Επιρροή στον τομέα της ένδυσης

Οι επιχειρήσεις του συγκεκριμένου τομέα αντιμετώπισαν έντονες δυσκολίες, ιδιαίτερα στην πρώτη περίοδο εκδήλωσης της κρίσης. Σύμφωνα με στοιχεία που προέκυψαν από τους δημοσιευμένους ισολογισμούς 251 επιχειρήσεων ένδυσης, στο πλαίσιο της ετήσιας μελέτης που πραγματοποιεί το Κοινωνικό και Επιχειρηματικό Αναπτυξιακό Κέντρο (ΚΕΑΚ) του Συνδέσμου Επιχειρήσεων Πλεκτικής και Ετοίμου Ενδύματος Ελλάδος (ΣΕΠΕΕ) για το έτος 2008, ο συνολικός κύκλος εργασιών των 251 επιχειρήσεων ανήλθε στα 1,67 δις. ευρώ, έναντι 1,74 δις. ευρώ το 2007 (1,62 δις. ευρώ το 2006), σημειώνοντας πτώση -3,9%.

Κύκλο εργασιών άνω των 15 εκατ. ευρώ σημείωσαν 24 επιχειρήσεις, συνεισφέροντας το 48,3% επί του συνολικού κύκλου εργασιών και το 80,4% επί των συνολικών κερδών των 251 επιχειρήσεων. Αθροιστικά οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις παρουσίασαν καλύτερη εικόνα, καθώς σημείωσαν αύξηση κύκλου εργασιών κατά 1,9%, έναντι μείωσης -8,7% που συνολικά σημείωσαν οι υπόλοιπες επιχειρήσεις.

Μείωση -45,1% παρουσίασαν τα συνολικά καθαρά προ φόρων κέρδη των επιχειρήσεων του κλάδου, στα 58,9 εκατ. ευρώ, έναντι 107,2 εκατ. ευρώ το 2007 και 94,3 εκατ. ευρώ το 2006. Και σε αυτή την περίπτωση φάνηκε η απόκλιση ανάμεσα στις μεγαλύτερες επιχειρήσεις και τις υπόλοιπες, καθώς τα συνολικά κέρδη των 24 μεγαλύτερων εταιρειών μειώθηκαν κατά -38,6%, ενώ των υπολοίπων υποχώρησαν πολύ περισσότερο (-64,2%). Πενήντα τρεις εταιρείες εμφάνισαν ζημίες, έναντι 45 ζημιογόνων το 2007 και 30 το 2006. Το περιθώριο καθαρού κέρδους συμπίεστηκε στο 3,5%, από 6,2% το 2007 και 5,8% το 2006.

Προσδιορίζοντας τα χαμένες θέσεις εργασίας προέκυψε ότι ενώ πριν από μία δεκαεπταετία, στις περιόδους ανάπτυξης, απασχολούσε πλέον των 100.000 εργαζόμενων πανελλαδικά, ενώ στα τέλη του 2008 ο αριθμός αυτών είχε πέσει κάτω από τις 50.000 αποτυπώνοντας την έντονη πτωτική πορεία του συγκεκριμένου μεγέθους τα τελευταία χρόνια [H33].

4.5 Επιρροή σε κοινωνικά, πολιτισμικά και ανθρώπινα χαρακτηριστικά

4.5.1 Επιρροή στην ανθρώπινη ψυχική υγεία

Η αρνητική επιρροή της οικονομικής κρίσης και των συναφών προβλημάτων (έλλειψη οικονομικής ασφάλειας, μείωση του εισοδήματος, απώλεια εργασίας, αδυναμία κάλυψης στοιχειωδών αναγκών) στην ανθρώπινη υγεία έχει επισημανθεί από διάφορες σχετικές μελέτες. Τα συγκεκριμένα μάλιστα προβλήματα έχουν συνδεθεί με αύξηση του αριθμού των ψυχικών διαταραχών όπως η Γενικευμένη Αγχώδη Διαταραχή, η Διαταραχή Πανικού, οι Ψυχοσωματικές διαταραχές, η Καταθλιπτική Διαταραχή και το τελικό στάδιο τους, αυτό των αυτοκτονιών. Επίσης, έχει παρατηρηθεί σύνδεση με προβλήματα εθισμού και εξάρτησης σε τοξικές ουσίες,

αυξημένη κατανάλωση καπνού και αλκοόλ. Ιδιαίτερα προσβάλλονται τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, τα οποία και επηρεάζονται περισσότερο από την τρέχουσα οικονομική ύφεση.

Η απώλεια εργασίας καταλαμβάνει την 8η θέση μεταξύ των 42 πιο στρεσογόνων γεγονότων [EB24], με αποτέλεσμα να είναι αναμενόμενα τα αποτελέσματα σε ότι αφορά στη ψυχική υγεία, μειωμένα επίπεδα ευεξίας, μεγαλύτερη συχνότητα ψυχικών διαταραχών, κατάθλιψη και συνεπακόλουθων βίαιων συμπεριφορών όλων των μελετών που συνέκριναν ανέργους με εργαζομένους όλων των ηλικιών και των δύο φύλων. Τα πορίσματα αυτά δικαιολογούνται ακόμη περισσότερο εφόσον η απώλεια εργασίας συνεπάγεται εκτός της οικονομικής ανέχειας και άλλες «λανθάνουσες συνέπειες» όπως η απώλεια χρονοοργάνωσης της ημέρας, ανταλλαγής εμπειριών και επαφής, στόχων και επιδιώξεων, ορισμού στοιχείων για την ατομική ταυτότητα, αυτοεκτίμησης και σεβασμού των άλλων [EB9].

Σε παλαιότερες μελέτες και οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε Αγγλία και Ουαλία καταγράφηκε επίσης αύξηση της θνησιμότητας και της νοσηρότητας κατά 20%, σχετιζόμενης κατά κύριο λόγο με καρδιαγγειακά αίτια και αυτοκτονίες, ενώ παρόμοια συμπεράσματα προέκυψαν και από μελέτες σε Ιταλία, Δανία και Σουηδία [EB24].

Σύμφωνα με έρευνα που διενεργήθηκε σε 931 γυναίκες και 2429 άνδρες το 1995/96 και 1997/99 και κατέγραψε την αναφερόμενη από τους ερωτώμενους κατάσταση υγείας, κάποιες κλινικές παραμέτρους καθώς και συμπεριφορές σχετιζόμενες με την υγεία, προκειμένου να διαπιστωθούν τυχόν διαφορές ανάμεσα σε αυτούς που βρίσκονταν σε εργασιακή ανασφάλεια και σε αυτούς που παρέμειναν εργασιακά ασφαλείς, προέκυψε αυξημένη σωματική και ψυχική νοσηρότητα στους ανέργους και αυτούς που βρίσκονταν σε μακρά περίοδο εργασιακής ανασφάλειας και παραμένουσες αρνητικές επιπτώσεις - ιδιαίτερα ψυχικές διαταραχές - σε αυτούς που τελικά δεν έχασαν την εργασία τους μετά από μια περίοδο κινδύνου απώλειάς της [EB8].

Στα πορίσματα μιας άλλης, πρόσφατης έρευνας σε 26 χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) για την περίοδο 1970-2007 κατεγράφησαν οι συσχετίσεις των όποιων αλλαγών στην απασχόληση με τη θνησιμότητα και πως αυτές τροποποιήθηκαν ανάλογα με τους διαφορετικούς τύπους των δαπανών των εκάστοτε κυβερνήσεων. Πιο συγκεκριμένα, αύξηση της ανεργίας κατά 1% σχετίστηκε με 0,79% αύξηση των αυτοκτονιών σε όλες τις ηλικίες μικρότερες των 65 ετών και με ίδιο ποσοστό αύξηση των ανθρωποκτονιών, ενώ αύξηση της ανεργίας κατά 3% σχετίστηκε με αύξηση 4,45% των αυτοκτονιών και 28% αύξηση των θανάτων από κατάχρηση

του αλκοόλ. Αντίθετα, στην ίδια έρευνα παρατηρήθηκε μείωση της θνησιμότητας από τροχαία ατυχήματα κατά 1,39% ενώ δεν διαπιστώθηκε στατιστικά σημαντική σχέση με τη θνησιμότητα από όλες τις αιτίες μολονότι οι πληθυσμοί διέφεραν σημαντικά στην ευαισθησία της θνησιμότητάς τους στις οικονομικές κρίσεις ανάλογα με τις εν μέρει διαφορές στη κοινωνική προστασία του κάθε πληθυσμού. Στα συμπεράσματα της ίδιας μελέτης αναφέρεται ότι τα ενεργά προγράμματα στην αγορά εργασίας που κρατούν ή επανεντάσσουν τους εργαζόμενους στην εργασία αμβλύνουν τις δυσμενείς επιπτώσεις των οικονομικών κρίσεων στην υγεία των πληθυσμών αυτών. Επιπλέον στα σύγχρονα κράτη πρόνοιας, με τα ταμεία ανεργίας και την πολύπλευρη κοινωνική στήριξη, η ανεργία μπορεί να συνεπάγεται σοβαρά οικονομικά προβλήματα αλλά δεν οδηγεί σε πείνα ή εξαθλίωση [EB12, EB24]

Σύμφωνα με ακόμα μια μελέτη που αφορά 13 ευρωπαϊκές χώρες, αύξηση της ανεργίας κατά 1% συνεπάγεται αύξηση στο δείκτη θνησιμότητας κατά 2,18/100.000). Επίσης, η ίδια μελέτη κατέδειξε τη θετική συσχέτιση της ανεργίας με τη θνησιμότητα από ισχαιμική καρδιοπάθεια [EB25, EB26].

Από την άλλη πλευρά, σε μια άλλη μελέτη [EB11] που εξετάστηκε η συσχέτιση οικονομικής ανάπτυξης και οικονομικής ύφεσης με την υγεία, παρατηρήθηκε σημαντική διαφορά στη θνησιμότητα που οφειλόταν σε αυτοκτονίες σε περιόδους οικονομικής ύφεσης, ανάμεσα στις δέκα αιτίες θανάτου που ελέγχτηκαν (κακοήθη νεοπλασμάτα, καρδιαγγειακά, πνευμονία ή γρίπη, χρόνια ηπατική νόσο ή κίρρωση, τροχαία ατυχήματα, αυτοκτονίες, δολοφονίες, παιδική και νεογνική θνησιμότητα). Οι άλλες αιτίες παρουσίαζαν διακυμάνσεις οι οποίες ήταν μεγαλύτερες για κάποιες από αυτές και ορισμένες ηλικιακές ομάδες ενώ οι αρνητικές επιπτώσεις για τη υγεία ήταν προσωρινές και εξαφανίζονταν πλήρως ή μερικώς εάν η οικονομική ανάπτυξη είναι μακροχρόνια.

Στο ίδιο πνεύμα, μια ποικιλία παραγόντων κινδύνου για φυσική και ψυχολογική νοσηρότητα φαίνεται να σχετίζονται με συνθήκες εργασιακής ανασφάλειας (η παρουσία υψηλού αριθμού ανέργων σε μια κοινωνία έχει πειστικά και καταθλιπτικά συμπτώματα ακόμη και στους εργαζόμενους που νιώθουν ότι βρίσκονται υπό την απειλή απώλειας της εργασίας τους) [EB10].

Ακόμα ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η κατάρρευση της Ρωσίας (1992-1998) η οποία συνοδεύτηκε από απότομη αύξηση της συνολικής θνησιμότητας [H32].

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση των ηλικιωμένων, οι οποίοι παρά τη μείωση των συντάξεών τους, ενισχύουν τον κοινωνικό τους χαρακτήρα και την αυτοεκτίμησή τους μέσα από την παροχή βοήθειας προς τις μικρότερες ηλικιακά ομάδες.

4.5.2 Επιρροή στην καταναλωτική συμπεριφορά

Η εκδήλωση μιας οικονομικής κρίσης επηρεάζει άμεσα την καταναλωτική συμπεριφορά των πολιτών, αφού συνδέεται απευθείας με κάθε μορφή εισοδήματος:

- το πραγματικό (αμοιβές λόγω εργασίας και εισοδήματα από διάφορες πηγές),
- το χρεωστικό (που προέρχεται από δανεισμό) και
- το προσδόκιμο (αφορά αγορές που γίνονται με βάση τις μελλοντικές προσδοκίες για βελτίωση τόσο της προσωπικής όσο και της γενικότερης οικονομικής κατάστασης, σχετιζόμενο άμεσα με την ψυχολογία του ατόμου).

Η εκδήλωση μιας οικονομικής κρίσης αφήνει χαρακτηριστικό «αποτύπωμα» και στα τρία προαναφερόμενα είδη (μείωση αμοιβών και εισοδημάτων, δυσκολίες και αυστηρότερα κριτήρια στη χορήγηση δανείων και απαισιοδοξία για το μέλλον). Είναι επομένως λογικά να παρατηρείται μια αλλαγή της συμπεριφοράς του καταναλωτή, η οποία χαρακτηρίζεται από τη μείωση των δαπανών για κατανάλωση και την επιλογή φθηνότερων προϊόντων. Προσδιορίζοντας τους βαθύτερους λόγους για τους οποίους λαμβάνει χώρα αυτή η αλλαγή (πέρα από τους προφανείς εισοδηματικούς) θα μπορούσαν να αναφερθούν οι εξής:

- ο Παρακίνηση.
- ο Αντίληψη, που είναι πνευματική διαδικασία της αντίληψης, γνώσης και κρίσης, η οποία δίνει την ικανότητα σε ένα άτομο να αντιληφθεί, να κατανοήσει και να εξηγήσει τον κόσμο που τον περιβάλλει.
- ο Καθοδηγητές κοινής γνώμης και ομάδες αναφοράς, που είναι τα άτομα που λόγω της θέσης ή των γνώσεων τους μπορούν και καθοδηγούν μία ομάδα ατόμων ή ένα κοινό.
- ο Μ.Μ.Ε.
- ο Άγχος/ Φόβος/ Ανησυχία [EB3].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: Αντιμετώπιση της κρίσης

5.1 Στόχος των μέτρων αντιμετώπισης της κρίσης

Η αντιμετώπιση της κρίσης δεν είναι κάτι αόριστο ή μια μεταβολή που θα συμβεί από τη μια μέρα στην άλλη. Αντίθετα, για να επιτευχθεί θα πρέπει να προηγηθούν μια σειρά από επιμέρους στόχους μικρότερης εμβέλειας, η σύνθεση των οποίων θα οδηγήσει στο τελικό επιθυμητό αποτέλεσμα. Από την άλλη, η καταγραφή των μέτρων που έχουν ληφθεί τόσο σε διεθνές όσο και σε εγχώριο επίπεδο μπορεί να βοηθήσει στον εντοπισμό των αδυναμιών και των ελλείψεων που παρουσιάζουν αυτά τα μέτρα, καθώς και στους λόγους που η μέχρι τώρα οικονομική ανάπτυξη παραμένει προσδοκία και όχι πραγματικότητα. Οι επιμέρους λοιπόν στόχοι της πολιτικής αντιμετώπισης της κρίσης μπορούν να προσδιοριστούν στην αποκατάσταση της οικονομικής σταθερότητας, στην ομαλοποίηση των νομισματικών και πιστωτικών συνθηκών, στην ενίσχυση της ρευστότητας και στην ανάκτηση της εμπιστοσύνης των πολιτών προς τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αλλά και στην οικονομική κυβερνητική πολιτική γενικότερα.

5.2 Ληφθέντα μέτρα σε διεθνές επίπεδο

5.2.1 Δράσεις από τα διάφορα Ευρωπαϊκά Όργανα

Είναι λογικό η εκδήλωση της κρίσης να μην αφήσει αδιάφορες τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, αφού οι επιπτώσεις της δημιούργησαν άμεσα και καθοριστικά προβλήματα σε όλους τους τομείς της καθημερινής ζωής των πολιτών. Η κινητοποίηση των σχετικών οργάνων (εποπτικές αρχές, νομισματικές αρχές και υπερεθνικοί οικονομικοί οργανισμοί) ήταν αυτονόητη τόσο από κοινού όσο και μεμονωμένα, με την κυριότερη έκφραση αυτής της κινητοποίησης να αποτελούν έκτακτες σύνοδοι κορυφής των χωρών μελών της Ευρωζώνης και των κρατών-μελών

της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συνεδριάσεις του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου Υπουργών Οικονομίας (ECOFIN).

Οι δράσεις των ευρωπαϊκών οργάνων είχαν άμεση σχέση με τη συνειδητοποίηση των αναγκών:

- ενίσχυσης της χρηματοπιστωτικής σταθερότητας,
- εξασφάλισης συνθηκών επαρκούς ρευστότητας, τουλάχιστον της απαιτούμενης για την κάλυψη των τρεχουσών κάθε φορά αναγκών,
- επαναφοράς της εμπιστοσύνης όσον αφορά στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα, των οποίων η εικόνα είχε πληγεί ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της κρίσης,
- εξασφάλισης της βιωσιμότητας διάφορων πιστωτικών οργανισμών, ιδιαίτερα όσων αποτελούν μέρος του συστήματος,
- παροχής διευκολύνσεων στις τράπεζες προκειμένου να μπορούν να εξυπηρετήσουν τις απαιτήσεις του καταναλωτικού και κυρίως επιχειρηματικού κοινού,
- συντονισμού των επιμέρους φορέων προκειμένου να λάβει χώρα κοινή δράση όπου αυτό απαιτείται,
- κατάρτισης ενός εύρωστου και πλήρους πλαισίου κανονιστικής ρύθμισης και επιτήρησης που θα επωμιστεί αποτελεσματικά το ρόλο της εποπτείας και του ελέγχου των τραπεζών καθώς και των οργανισμών πιστοληπτικής αξιολόγησης μέσα από τη συνεργασία των διάφορων εταιρών,
- οργάνωσης ενός αντίστοιχου πλαισίου όχι επί των οργανισμών, αλλά αυτή τη φορά επί των διαδικασιών, όπως είναι αυτές της τιτλοποίησης, της εκκαθάρισης, της χρηματοοικονομικής μόχλευσης, των εξωχρηματιστηριακών συναλλαγών καθώς και της διαχείρισης των επενδυτικών κεφαλαίων,
- προστασίας του υγιούς ανταγωνισμού,
- ενίσχυσης της συμμετοχής του ιδιωτικού τομέα με ταυτόχρονη εξασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς με μέτρα προσωρινού χαρακτήρα και άμεσης προσαρμογής στα νέα κάθε φορά δεδομένα.

Στις δράσεις των ευρωπαϊκών οργάνων συμπεριλαμβάνονται:

- ο η οργάνωση ενός μηχανισμού αντιμετώπισης χρηματοπιστωτικών κρίσεων, μιας μονάδας δηλαδή η οποία θα έχει ως στόχο τη συλλογή και την αξιολόγηση πληροφοριών που θα «μαρτυρούν» τον ερχομό μιας κρίσης, λειτουργώντας ουσιαστικά στο επίπεδο της πρόληψης,

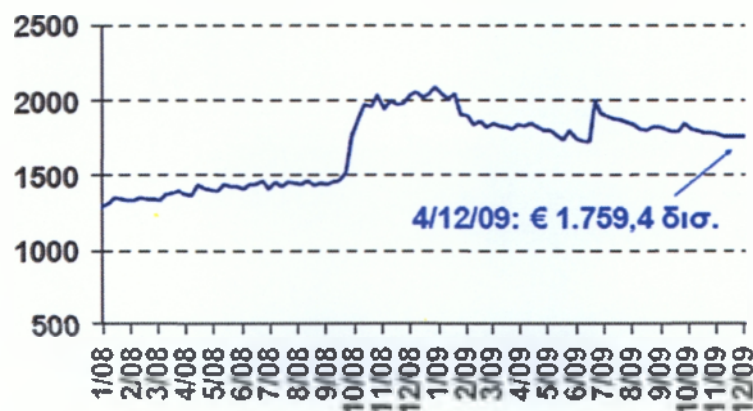
- η έγκριση τροποποιήσεων ορισμένων ισχυόντων λογιστικών προτύπων (το IAS 39 και το IFRS 7), ώστε να προστατευθεί η θέση των ευρωπαϊκών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων στη διεθνή κατάταξη (Οκτώβριος 2008),
- η έγκριση πρότασης θέσπισης κανονισμού λειτουργίας για τους οργανισμούς αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας (Νοέμβριος 2008),
- η αύξηση του διαθέσιμου ανώτατου ορίου συνδρομής σε περίπτωση χρηματοπιστωτικών δυσκολιών κράτους-μέλους εκτός της ζώνης του ευρώ από 13 σε 25 δις €,
- η διάθεση ποσού ύψους 200 δις € (ισοδύναμου με το 1,5% του ΑΕΠ της Ευρωπαϊκής Ένωσης) για την ενίσχυση των κρατών μελών σε όλους τους τομείς που επηρέασε η κρίση (Δεκέμβριος 2008).

5.2.2 Ενέργειες της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας

Οι ενέργειες που έγιναν από την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ) έχουν άμεση σχέση με το σκοπό που καλείται να εξυπηρετήσει εν τη γενέσει της, δηλαδή τη διατήρηση της σταθερότητας των τιμών σε μεσοπρόθεσμο ορίζοντα, με τη συγκεκριμένη σταθερότητα να χρησιμοποιείται κατ' επέκταση για τη συνολική χρηματοοικονομική σταθερότητα. Στο συγκεκριμένο επομένως λειτουργικό πλαίσιο η ΕΚΤ:

- τον Αύγουστο του 2007 παρείχε στην αγορά 95 δις € με τη δυνατότητα ενδοημερήσιου δανεισμού,
- το Σεπτέμβριο του 2008 συνέχισε την παροχή ρευστότητας εγκαταλείποντας τη συνήθη πολιτική δημοπρασιών συγκεκριμένης ποσότητας κεφαλαίων και υποβολής ανταγωνιστικών προσφορών για τον προσδιορισμό του επιτοκίου και θεσπίζοντας τη χαμηλότερη κατά περίπτωση δυνατή τιμή,
- διεύρυνε σημαντικά τα στοιχεία που δεχόταν ως εξασφαλίσεις από τα πιστωτικά ιδρύματα της Ευρωζώνης (η συνολική αξία των αποδεκτών τίτλων, που έφθασαν τις 45.000 σε αριθμό, ανήλθε σε 12,2 τρις € και ισοδυναμούσε με το 86% των εκδοθέντων τίτλων χρέους σε ευρώ και το 130% του ΑΕΠ της Ευρωζώνης),
- αύξησε τον αριθμό των επιλέξιμων πιστωτικών οργανισμών που θα μπορούσαν να κάνουν χρήση των λειτουργιών αναχρηματοδότησης (από 1700 πριν από την κρίση, έφθασαν τα 2200 τον Οκτώβριο του 2008),

- επέκτεινε την παροχή ρευστότητας και σε άλλα νομίσματα, ειδικότερα σε δολάρια, στο πλαίσιο συμφωνιών ανταλλαγής (swaps) με την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ (Fed),
- αυστηροποίησε τα κριτήρια δανειοδότησης προς τον ιδιωτικό τομέα με αποτέλεσμα η πιστωτική επέκταση της συγκεκριμένης κατεύθυνσης να επιβραδυνθεί,
- προχώρησε σε μείωση του παρεμβατικού επιτοκίου κατά 300 μονάδες βάσης από τον Οκτώβριο του 2008 μέχρι τον Απρίλιο του 2009 (για παράδειγμα το Euribor 6μήνου υποχώρησε στα τέλη Απριλίου 2009 στο 1,56%, 400 μονάδες βάσης χαμηλότερα από το επίπεδο που είχε καταγραφεί στα τέλη Οκτωβρίου 2008 (5,45%), μια ευνοϊκή εξέλιξη για τα νοικοκυριά εξαιτίας των δανείων που έχουν ληφθεί με κυμαινόμενο επιτόκιο το οποίο με τη σειρά του καθορίζεται από τη διακύμανση του Euribor.

Διάγραμμα 24: Μεταβολή του συνολικού ενεργητικού της ΕΚΤ κατά τη διάρκεια της κρίσης [ΕΒ30]

5.2.3 Ενέργειες της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ

Η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ διαδραμάτισε αναβαθμισμένο ρόλο στην υπόθεση της κρίσης αφού «αναγκάστηκε» να απορροφήσει το πρώτο «κύμα» εκδήλωσης της κρίσης, αλλά και να απαλύνει τα δυσθεώρητα προβλήματα που προέκυψαν από τη κατάρρευση της στεγαστικής αγοράς. Ειδικότερα:

επειδή συνδυάστηκε με διευρυμένα περιθώρια (spreads) και αυστηρούς κανόνες δανεισμού,

- στα πλαίσια ενίσχυσης της ρευστότητας των τραπεζών, μείωσε το spread του επιτοκίου (primarycreditrates) στο οποίο οι τράπεζες δανείζονται από το discountwindow, επεκτείνοντας παράλληλα στις 90 ημέρες το διάστημα στο οποίο οι τράπεζες μπορούν να δανειστούν,
- ανέπτυξε το πρόγραμμα TermAuctionFacility με στόχο την έγχυση ρευστότητας στα ταμειυτήρια,
- προχώρησε σε διμερείς συμφωνίες ανταλλαγής νομισμάτων (currencyswaps) με 14 ξένες κεντρικές τράπεζες, προκειμένου να τονώσουν την κίνηση κεφαλαίων στις διεθνείς αγορές,
- συνεργάστηκε με το Υπουργείο Οικονομικών για τη διευκόλυνση της απορρόφησης της επενδυτικής τράπεζας BearStearns από την JP MorganChase και για τη σταθεροποίηση του ασφαλιστικού οργανισμού AIG,
- συνεργάστηκε με τον Ομοσπονδιακό Οργανισμό Εγγύησης Καταθέσεων (FDIC) για την παροχή ρευστότητας και εγγυήσεων σε προβληματικά πιστωτικά ιδρύματα όπως η Citigroup,
- συνεργάστηκε με τη FederalHousingFinanceAgency για την εξυγίανση των επιχορηγούμενων από το κράτος εταιριών στεγαστικής πίστης FreddieMac και FannieMae, η λειτουργία των οποίων είναι συνυφασμένη με την αρχή της κρίσης,
- προσπάθησε για τη βελτίωση των διαδικασιών εκκαθάρισης και διακανονισμού των συμβάσεων ανταλλαγής κινδύνου αθέτησης (CDSs - CreditDefaultSwaps) και των λοιπών εξωχρηματιστηριακών συναλλαγών.

5.2.4 Εισηγήσεις σχετικά με την εποπτεία του συστήματος

Αναγνωρίζοντας πως η έλλειψη αποτελεσματικού ελέγχου διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στην εκδήλωση της οικονομικής κρίσης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανέθεσε σε ομάδα ειδικών με επικεφαλής το Γάλλο πρώην κεντρικό τραπεζίτη Jacques de Larosière την επισκόπηση του

υπάρχοντος μηχανισμού και την υποβολή εισηγήσεων σχετικά με τη βελτίωσή του. Τα αποτελέσματα του ελέγχου αυτής της ομάδας δικαίωσαν της ανησυχίες της Επιτροπής, αφού εντοπίστηκαν αδυναμίες του μηχανισμού σε διάφορα πεδία λειτουργίας του. Συγκεκριμένα, οι εισηγήσεις της επιτροπής και επομένως οι ελλείψεις του μηχανισμού αφορούσαν:

- στον εντοπισμό και στην αντιμετώπιση των συστημικών κινδύνων, μέσω της ίδρυσης ενός αντίστοιχου Ευρωπαϊκού Συμβουλίου Συστημικού Κινδύνου (European Systemic Risk Council – ESRC), στο οποίο θα συμμετέχουν μέλη από τις κεντρικές τράπεζες των κρατών-μελών, το οποίοι θα δρα σε συνεργασία με ένα Σύστημα Έγκαιρης Προειδοποίησης (risk warnings system),
- στην ίδρυση ενός Ευρωπαϊκού Συστήματος Χρηματοοικονομικής Εποπτείας (European System of Financial Supervision – ESFS), το οποίο θα έχει το γενικό «πρόσταγμα» όσον αφορά σε εθνικούς εποπτικούς φορείς και επικεντρώνοντας την εποπτεία ανάλογα με τις ιδιαιτερότητες των επιμέρους προς έλεγχο τομέων (τράπεζες, ασφάλειες και κεφαλαιαγορά),
- στη σταδιακή αύξηση των ελάχιστων κεφαλαιακών απαιτήσεων για την κάλυψη πρόσθετων κινδύνων,
- στην εισαγωγή αυστηρότερων κανόνων για τα εξωισολογιστικά στοιχεία των τραπεζών, τους κανόνες διαχείρισης ρευστότητας, εσωτερικού ελέγχου και διαχείρισης κινδύνων,
- στην απλοποίηση και τυποποίηση των εξωχρηματιστηριακών (OTC) παραγώγων,
- στη δημιουργία ενός κεντρικού φορέα εκκαθάρισης συμβάσεων ανταλλαγής κινδύνου αθέτησης (credit default swaps),
- στην υιοθέτηση κοινών κανόνων και στην εναρμόνιση όλων των Σχημάτων Εγγύησης Καταθέσεων της Ευρωπαϊκής Ένωσης με βασικό στόχο την προστασία του συνόλου των τραπεζικών πελατών.

5.2.5 Συμφωνηθέντα μέτρα στις συνόδους κορυφής

Η αντιμετώπιση φαινομένων που εκτείνονται πέρα από εθνικά όρια και πλήττουν όχι μόνο έθνη αλλά ολόκληρες ηπείρους, δε μπορεί παρά να γίνει μέσα σε πνεύμα συνεργασίας μεταξύ των κρατών. Σε αυτά τα πλαίσια συνεργασίας τα ισχυρότερα οικονομικά κράτη (G-20) συναντήθηκαν δύο φορές (Ουάσιγκτον, Νοέμβριος 2008 και Λονδίνο, Απρίλιος 2009) για να

βρουν λύσεις σχετικά με την εκδηλωθείσα κρίση. Η συμφωνία μεταξύ των συμμετεχόντων είχε σαφείς κατευθύνσεις όσον αφορά:

- Στην ανάγκη συνεχών και συντονισμένων προσπαθειών αντιμετώπισης της κρίσης.
- Στην αναγκαιότητα ενός πλαισίου πρόληψης ανάλογων κρίσεων στο μέλλον.
- Στην εντατικοποίηση των συνεργασιών όλων των υπεύθυνων φορέων.
- Στον απόλυτο σεβασμό της οικονομίας των άλλων χωρών σχετικά με την εφαρμογή ανταγωνισμού και καινοτομιών, χωρίς από την άλλη να αποθαρρύνεται κάθε υγιής επιχειρηματική προσπάθεια.
- Στη βελτίωση της πληροφόρησης που παρέχουν τα πιστωτικά ιδρύματα στους πελάτες τους.
- Στην ανάγκη δυναμικής προσαρμογής των σύγχρονων οργανισμών στο σύγχρονο ευμετάβλητο οικονομικό περιβάλλον.
- Στην αποτροπή της παράνομης χειραγώγησης της αγοράς.
- Στην αντικατάσταση του Financial Stability Forum (FSF) από ένα όργανο με ποισχυρή θεσμική βάση και διευρυμένες αρμοδιότητες.
- Στη διενέργεια προσομοίωσης ακραίων καταστάσεων (stresstest) για την εκτίμηση του κινδύνου που συνεπάγονται συστημικά σημαντικοί πιστωτικοί οργανισμοί με διεθνείς δραστηριότητες.
- Στην ανάγκη αποτελεσματικότερης επιτήρησης των οργανισμών πιστοληπτικής αξιολόγησης, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση το συγκεκριμένο θεσμό που τόσο καθοριστική συμβολή είχε στη συνολική διαδικασία της κρίσης.

5.3 Ληφθέντα μέτρα σε εγχώριο επίπεδο

5.3.1 Κατάρτιση εθνικού πλάνου δράσης

Η ανακοίνωση του εθνικού σχεδίου δράσης για την αντιμετώπιση της κρίσης πραγματοποιήθηκε στις 15 Οκτωβρίου 2008 και απέκτησε ισχύ μέσω του νόμου 3723/2008

(ΦΕΚ 250/Α΄/9.12.2008), με τους στόχους του σχεδίου να είναι εναρμονισμένοι με τις διεθνείς κατευθύνσεις και προσαρμοσμένοι στην εθνική κλίμακα. Το σχέδιο περιελάμβανε τρεις βασικούς άξονες δράσεις:

- Άξονας 1: Κεφαλαιακή ενίσχυση των ελληνικών τραπεζών μέχρι του ποσού των 5 δις € με την έκδοση προνομιούχων μετοχών και την ανάληψή τους από το Ελληνικό Δημόσιο. Οι προνομιούχες αυτές μετοχές αγοράζονται από το Ελληνικό Δημόσιο μέχρι την 31.12.2009 ενώ θα επαναγοράζονταν υποχρεωτικά από τις ίδιες τις τράπεζες, στην τιμή διάθεσης, μετά την πάροδο πέντε ετών και προαιρετικά σε προγενέστερο χρόνο, με έγκριση της Τράπεζας της Ελλάδος.
- Άξονας 2: Παροχή εγγυήσεων του Ελληνικού Δημοσίου, μέχρι του ποσού των 15 δις €, για δάνεια που θα συνάπτονταν από τα πιστωτικά ιδρύματα (με ή χωρίς την έκδοση τίτλων) μέχρι την 31η Δεκεμβρίου 2009 και με διάρκεια από τρεις μήνες έως πέντε έτη. Η εγγύηση του Δημοσίου θα παρεχόταν έναντι προμήθειας ή και επαρκών εξασφαλίσεων.
- Άξονας 3: Παροχή βραχυπρόθεσμης ρευστότητας στις τράπεζες συνολικού ύψους 8 δις € μέσω της έκδοσης από το Ελληνικό Δημόσιο ειδικών τίτλων διάρκειας μέχρι τριών ετών και δανεισμού αυτών στις τράπεζες, έναντι προμήθειας, για τη χρήση τους ως εξασφαλίσεις με σκοπό την άντληση ρευστότητας από την ΕΚΤ ή τη διατραπεζική αγορά. Στη λήξη της σύμβασης μεταξύ Δημοσίου και τράπεζας οι τίτλοι θα ακυρώνονταν.

5.3.2 Εγγύηση των τραπεζικών καταθέσεων

Το ζήτημα της εγγύησης των τραπεζικών καταθέσεων είναι μείζονος σημασίας όσον αφορά στη σταθερότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Είναι χαρακτηριστική η εικόνα των πολιτών κατά τη διάρκεια των πρώτων σταδίων εκδήλωσης της κρίσης με τους καταθέτες να περιμένουν στην ουρά για να αποσύρουν τις καταθέσεις τους και να αναζητούν απεγνωσμένα τράπεζες του εξωτερικού ή να χρησιμοποιούν την «ασφάλεια» της οικίας τους για να διαφυλάξουν την περιουσία τους. Προκειμένου η ελληνική κυβέρνηση να αναστρέψει αυτό το κλίμα πανικού, αποφάσισε με το άρθρο 6 παρ. 1 του Ν. 3714/2008 (ΦΕΚ 231 Α΄ 7.11.2008) την αύξηση του ελάχιστου ορίου κάλυψης που παρέχει το Ταμείο Εγγύησης Καταθέσεων και Επενδύσεων (ΤΕΚΕ) από 20.000 σε 100.000 € ανά καταθέτη και ανά πιστωτικό ίδρυμα, με ισχύ μέχρι τις 31.12.2011 και με δυνατότητα επέκτασης σε περίπτωση που αυτό θα καθίστατο

αναγκαίο. Ανάλογα, με την Οδηγία 2009/14 (11.3.2009) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου ορίστηκε ως ελάχιστο όριο κάλυψης το ποσό των 50.000 €.

5.3.3 Χρηματοδότηση των Μικρομεσαίων Επιχειρήσεων

Οι ελληνικές μικρομεσαίες επιχειρήσεις (ΜΜΕ) καλούνται να λειτουργήσουν εντός ενός ιδιαίτερα ανταγωνιστικού περιβάλλοντος (πολυεθνικές και μεγάλες επιχειρήσεις) με συνθήκες κάθε άλλο παρά ευνοϊκές (υψηλό κόστους δανεισμού, χαμηλό επίπεδο ρευστότητας, υψηλό λειτουργικό κόστος όσον αφορά σε ενοίκια και ασφαλιστικά ταμεία). Αναγνωρίζοντας η ελληνική κυβέρνηση τα συγκεκριμένα μειονεκτήματα, τα οποία μάλιστα μεγιστοποιήθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης, στα τέλη του 2008, τα Υπουργεία Οικονομικών και Ανάπτυξης ανέθεσαν στο Ταμείο Εγγυοδοσίας Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων (ΤΕΜΠΜΕ) την εφαρμογή, τη διοικητική και οικονομική διαχείριση του Προγράμματος Εγγύησης και Επιδότησης Επιτοκίου Δανείων Κεφαλαίου Κίνησης Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων. Στο πρόγραμμα συμπεριλήφθηκαν επιχειρήσεις με έδρα σε οποιαδήποτε περιφέρεια της Ελλάδος, με τουλάχιστον 3 κλεισμένες διαχειριστικές χρήσεις, που απασχολούν λιγότερους από 50 εργαζόμενους και εμφανίζουν ετήσιο κύκλο εργασιών έως 10 εκατ. €. Ο στόχος του προγράμματος ήταν η παροχή διευκολύνσεων στις μικρές επιχειρήσεις όσον αφορά στο δανεισμό τους, αφού με την ένταξή τους θα τους επιτρεπόταν δανειακή σύμβαση εγγυημένη σε ποσοστό 80% από την ΤΕΜΠΜΕ Α.Ε., ενώ για το υπόλοιπο 20% του δανείου η πιστώτρια τράπεζα δεν θα αναζητούσε περαιτέρω εξασφαλίσεις από τις ίδιες τις επιχειρήσεις. Ως κατώτατο επιλέξιμο ποσό δανείου προς εγγύηση και επιδότηση ορίστηκαν τα 5.000 €, ενώ ως ανώτατο όριο ορίστηκαν τα 350.000 €.

Το Απρίλιο του 2009 ανακοινώθηκε η δεύτερη φάση του Προγράμματος Εγγύησης Δανείων Κεφαλαίου Κίνησης Μικρών και Πολύ Μικρών Επιχειρήσεων, χωρίς επιδότηση επιτοκίου αλλά με συνέχεια της εγγύησης δανείων, ενώ το μέγιστο ύψος ορίστηκε σε 125.000 €. Το συνολικό ύψος των δανείων της πρώτης φάσης του προγράμματος ανήλθε στα 3,2 δις € και το συνολικό ύψος εγγυήσεων του ΤΕΜΠΜΕ στα 2,5 δις €. Συνολικά και για τις δύο φάσεις το ποσό των εγγυήσεων θα ανέρχονταν στα 7,5 δις €, με συνολικές χορηγήσεις 9,5 δις €.

5.3.4 Γενικές Κατευθύνσεις

Στο γενικότερο πλαίσιο λήψης μέτρων, η ελληνική κυβέρνηση αντιλήφθηκε την ανάγκη δραστηριοποίησης προς συγκεκριμένες κατευθύνσεις, όπως:

- τη μερική κρατικοποίηση τραπεζών, μέσω της συμμετοχής του κράτους στο μετοχικό τους κεφάλαιο, επιτυγχάνοντας έτσι σε εύλογο χρονικό διάστημα την εξυγίανσή τους,
- την εθνικοποίηση ή το κλείσιμο των προβληματικών πιστωτικών ιδρυμάτων και επιχειρήσεων,
- την ενίσχυση της κεφαλαιακής επάρκειας των ασθενέστερων τραπεζών (ανακεφαλαιοποίηση - recapitalisation),
- τη διευκόλυνση συγχωνεύσεων μεταξύ εγχώριων πιστωτικών οργανισμών, με τέτοιο όμως τρόπο που να εξασφαλίζει τη βιωσιμότητα του υγιούς μέρους της συγχώνευσης,
- την αναστολή των κατασχέσεων και πλειστηριασμών, ειδικά σε περιπτώσεις στεγαστικών δανείων πρώτη κατοικίας και περιορισμένων περουσιακών στοιχείων,
- την περικοπή των έμμεσων φόρων, π.χ. ΦΠΑ, για την τόνωση της κατανάλωσης,
- τη διατήρηση των επιτοκίων σε χαμηλά επίπεδα[EB 12].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: Συμπεράσματα - Προτάσεις

6.1 Συμπεράσματα

Η κρίση ως φαινόμενο μακρόχρονης διεργασίας

Η παρούσα οικονομική ύφεση δεν αποτελεί συνέπεια διαδικασιών που έλαβαν χώρα από τη μια στιγμή στην άλλη. Αντίθετα, σε αυτή οδήγησαν μακρόχρονες εξελίξεις, λάθη του παρελθόντος που διαιωνίστηκαν αλλά και η αποθέωση του εύκολου κέρδους, «χρήματος» που δεν είχε παραγωγικό αντίκρισμα, με την πλειονότητα να διαβλέπει το πρόβλημα στο εγγύς μέλλον αλλά να εθελοτυφλεί στο «βωμό» της πρόσκαιρης ελκυστικής πραγματικότητας.

Η κρίση ως μετρούμενο μέγεθος

Υπάρχουν ασφαλώς διάφοροι δείκτες και μεγέθη τα οποία δίνουν μια σαφή εικόνα για το μέγεθος της οικονομικής κρίσης σε κάθε χρονική περίοδο. Πρόκειται επομένως για ένα φαινόμενο που υπόκειται σε άμεση ή περισσότερο έμμεση μέτρηση. Εντούτοις υπάρχουν πλείστα όσα φαινόμενα και καταστάσεις τα οποία συντρέχουν και εξελίσσονται παράλληλα με το φαινόμενο της κρίσης, τα οποία δε μπορούν να προσδιοριστούν ποσοτικά αλλά μόνο ποιοτικά, χωρίς ωστόσο να μπορεί να παραβλεφθεί η σημασία τους (για παράδειγμα η επίδραση στην ανθρώπινη ψυχολογία).

Το στοιχείο της περιοδικότητας

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι θεωρίες που σχετίζονται με την ιδιότητα της περιοδικότητας όσον αφορά μια οικονομική κρίση (Schumpeter, Kitchin, Juglar, Kuznetz) αφού ανάγουν το πρόβλημα σε μια φυσική αδυναμία του οικονομικού συστήματος να ξεφύγει από αναπόφευκτες εξελίξεις. Εντούτοις, αυτού του είδους οι θεωρίες θα πρέπει να ισχυροποιήσουν τόσο τη διάθεση όσο και τα ίδια τα μέτρα αντιμετώπισης μιας ενδεχόμενης οικονομικής ύφεσης, στα πλαίσια του «το προλαμβάνειν» είναι σαφώς προτιμότερο του «θεραπεύειν».

Παγκοσμιοποίηση της οικονομίας

Κατά την επισκόπηση των αιτιών της κρίσης και της χρονικής διαδοχής εκδήλωσής της, παρατηρήθηκε πως η απαρχή της εντοπίζεται στην οικονομία των ΗΠΑ και στο πως αυτή διαχειρίστηκε το ζήτημα της υπερπροσφοράς και ζήτησης κατοικιών. Η εξάπλωση της κρίσης και η μετακίνησή της στην Ευρωζώνη, αποτελεί μια σημαντική απόδειξη της πραγματικότητας της οικονομικής παγκοσμιοποίησης, αφού τα γεωγραφικά όρια έχουν πάψει πια να συμβαδίζουν απόλυτα με τα οικονομικά.

Αναγκαιότητα της ελεγχόμενης δανειοδότησης

Όπως αναλύθηκε παραπάνω μια βασική αιτία της ενίσχυσης της ύφεσης ή τουλάχιστον της αδυναμίας αποφυγής της ήταν η μη ελεγχόμενη δανειοδότηση, η οποία επεκτάθηκε από εφαρμογή μιας πολιτικής βούλησης που θέλοντας να γίνει αρεστή προέβηκε σε αλόγιστη επιρροή τραπεζικών φορέων προκειμένου αυτοί να χορηγήσουν δάνεια χωρίς την εφαρμογή στοιχειωδών κριτηρίων, μέχρι την κερδοσκοπική προσέγγιση από την ίδια τη μεριά των τραπεζών, που αποσκοπούσαν στην αναπόφευκτη σύμφωνα με τους όρους που επικρατούσαν στην αγορά «αιχμαλωσία» των δανειοληπτών. Κρίνεται επομένως αναγκαίο το να διέπεται η συνολική διαδικασία της δανειοδότησης από την εφαρμογή αυστηρών κριτηρίων και ταυτόχρονα να παραμένει ανεπηρέαστη από εξωγενείς παράγοντες.

Πρόβλεψη

Ζητούμενο είναι μέσα από την υφιστάμενη οικονομική κρίση να ενισχυθεί η αντίληψη της ανάγκης πρόβλεψης αντίστοιχων μελλοντικών καταστάσεων. Έτσι, θα πρέπει να αποτελεί κοινή πρακτική η εφαρμογή σεναρίων ανάλυσης και εκτίμησης κινδύνου αυτού του είδους από το σύνολο των κρατικών οικονομικών πολιτικών. Τα συγκεκριμένα μάλιστα σενάρια θα μπορούν να είναι αποτελεσματικότερα και αποδοτικότερα εφόσον πραγματοποιούνται σε ένα πλαίσιο συνεργασίας και αλληλοϋποστήριξης, με γνώμονα την αλληλεπίδραση των οικονομιών όχι μόνο σε ευρωπαϊκό αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο.

Πολυπλοκότητα

Η πολυπλοκότητα των χρηματοοικονομικών προϊόντων και υπηρεσιών αποτελεί ένα πολύ σημαντικό εμπόδιο στην απρόσκοπτη και αποδοτική επικοινωνία μεταξύ του τραπεζικού συστήματος και των εν δυνάμει πελατών του. Ένα πολύπλοκο προϊόν, είναι δυσνόητο και επομένως μη ελκυστικό ακόμα και για τους μνημένους στα οικονομικά δρώμενα. Σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση, αυτή η δυσκολία μπορεί μόνο να οδηγήσει στην αμφιβολία σχετικά με τη φερεγγυότητα και την απόδοση τέτοιων προϊόντων και υπηρεσιών, καθιστώντας τα έτσι ανενεργά.

Πολιτική και όχι οικονομική βούληση

Στην περίπτωση που κίνητρο για οικονομικές διαδικασίες αποτελεί η εξυπηρέτηση της εκάστοτε πολιτικής βούλησης και όχι η πληρότητα συγκεκριμένων βάσιμων οικονομικών κριτηρίων, η κατεύθυνση προς την αποτυχία είναι λίγο πολύ δεδομένη με το χρονικό εύρος που θα συμβεί αυτό να διαφέρει κατά περίπτωση. Στην περίπτωση της δεδομένης οικονομικής κρίσης η πολιτική παρέμβαση κρίνεται κάθε άλλο παρά διακριτική. Έτσι, εκτός από τις αθρόες δανειοδοτήσεις, το κράτος επέβαλλε με τον τρόπο του την ανάληψη χρέους εκ μέρους μεγάλων επενδυτικών τραπεζών, διευρύνοντας έτσι τις τοποθετήσεις τους σε τίτλους επί ενυπόθηκων στεγαστικών δανείων και επομένως την έκθεσή τους στους υποκείμενους κινδύνους. Επίσης, ο ρόλος της πολιτικής βούλησης μπορεί να εντοπιστεί και στους εποπτικούς μηχανισμούς οι οποίοι πολλές φορές ήταν ελλιπείς ή δυσλειτουργικοί, με την αναπροσαρμογή και εντατικοποίησή τους να αποτελεί επιτακτική ανάγκη.

Αναγκαιότητα λειτουργικών λύσεων

Η εξεύρεση λύσεων και η κατεύθυνση εξόδου από την υφιστάμενη οικονομική κρίση θα πρέπει να χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της λειτουργικότητας, αφού μόνο με μια τέτοια προϋπόθεση δεν θα εφαρμοστούν πολιτικές του τύπου «πονάει χέρι - κόβει χέρι». Έτσι, αν για παράδειγμα μια εταιρία χρωστά την απόδοση του ΦΠΑ ή ασφαλιστικές εισφορές, θα πρέπει πριν από τη λήψη οριστικών για το μέλλον της μέτρων να της δίνεται η ευκαιρία να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της μέσω ειδικών ρυθμίσεων, διατηρώντας την έτσι στην αγορά εργασίας.

Προβληματική διαρθρωτική δομή της ελληνικής οικονομίας

Η εμφάνιση του ελλείμματος οδηγεί αναπόφευκτα στο δανεισμό με αποτέλεσμα τη δημιουργία χρέους. Η συγκεκριμένη διαπίστωση περιγράφει αρκετά παραστατικά τις μέχρι σήμερα εξελίξεις στην εγχώρια οικονομία. Οι προσπάθειες για τη μείωση του ελλείμματος και επομένως του χρέους, είτε δεν έγιναν είτε έγιναν λανθασμένα, με την περίοδο εντοπισμού αυτού του ελλείμματος να είναι μακρά, καθιστώντας έτσι αδικαιολόγητη την ανυπαρξία της οποιας αντίδρασης.

Ζητούμενα

Η ανάπτυξη των παραγωγικών διαδικασιών και η ανάπτυξη φορολογικής και καταναλωτικής συνείδησης μπορεί να αποτελέσουν μια μορφή λύσεων εξόδου από την κρίση «εκ των έσω», δράσεις οι οποίες όμως θα πρέπει να συνυπάρξουν με την υγιή πολιτική βούληση αλλά και την ηθική επιχειρηματική πολιτική από την πλευρά των τραπεζών.

Αργή Επάνοδος

Είναι σημαντικό να γίνει αντιληπτό πως η επαναφορά μιας πληγείσας επιχείρησης στην προ κρίσης κατάσταση δε μπορεί να συμβεί από τη μια στιγμή στην άλλη. Έτσι, η καταγραφή των ζημιών που πραγματοποιήθηκαν ακόμα και στην πρώτη περίοδο εκδήλωσης της κρίσης είναι αρκετή για να περιγράψει την επιρροή της κρίσης στη συγκεκριμένη επιχείρηση (ή στον κλάδο γενικότερα), αφού η «επούλωση» των «πληγών» απαιτεί μια μακρά περίοδο κερδοφόρας λειτουργίας η οποία δεν είναι δυνατή με τις τρέχουσες οικονομικές συνθήκες.

Προβληματισμοί για τη διάσωση των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων

Η προσέγγιση του ζητήματος της διάσωσης πολλών χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων τα οποία «παρασύρθηκαν» από το κύμα της ύφεσης εγείρει προβληματισμούς σχετικά με το αν κινήσεις αυτού του είδους είναι ηθικά και επιχειρηματικά σωστές, αφού τα ίδια τα ιδρύματα είναι υπεύθυνα, αναλαμβάνοντας το ρίσκο για τις κινήσεις που κάνουν, με γνώμονα το δικό τους και κατ' επέκταση το δημόσιο συμφέρον. Έτσι, η διάσωση μπορεί να είναι επιχειρηματικά «άδικη» για αντίστοιχα ιδρύματα που δεν ανέλαβαν ρίσκο αυτού του είδους (και επομένως δεν

αποκόμισαν αντίστοιχο κέρδος), γεννώντας αυταπόδεικτα αμφιβολίες για το πώς μια τέτοια κίνηση είναι δόκιμη ηθικά ή «κρύβει» άλλες διαδικασίες.

6.2 Προτάσεις – Κατευθύνσεις επίλυσης

- Ο Έλληνας καταναλωτής αγόραζε μέχρι σήμερα προϊόντα που δεν αντιπροσώπευαν το εισόδημα του (δανεισμός μέσω τραπεζών). Η αλλαγή που πρέπει να γίνει πλέον και αναμένεται είναι η εισοδηματική ελαστικότητα να γίνει μεταξύ μηδέν και ένα, δηλαδή οι Έλληνες καταναλωτές να αγοράζουν κυρίως προϊόντα πρώτης ανάγκης.
- Το ζητούμενο σε πρώτο επίπεδο είναι η οικονομική κυβερνητική πολιτική να οδηγήσει σε μηδενικό πρωτογενές έλλειμμα (η κυβέρνηση δηλαδή δεν θα προσθέτει καινούργιο χρέος σε αυτό που της κληρονόμησαν παλαιότερες). Στη συνέχεια για να μειωθεί το χρέος θα πρέπει το πρωτογενές πλεόνασμα να υπερβεί τις πληρωμές των τόκων του χρέους. Η αποπληρωμή του χρέους είναι το βασικό μέγεθος που θα πρέπει να προσεγγιστεί, αφού το χρέος αποτελεί το βασικό μοχλό πίεσης για λήψη μέτρων.
- Αύξηση της ανταγωνιστικότητας της οικονομίας, με την ενίσχυση των εξαγωγών και την παράλληλη μείωση των εισαγωγών.
- Βελτίωση των δημόσιων οικονομικών με παράλληλη αύξηση της αποδοτικότητας του δημόσιου τομέα μέσω της παροχής κινήτρων αλλά και επιβολής τιμωριών.
- Αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής, με τακτικούς ελέγχους σε πρόσωπα και επιχειρήσεις καθώς και αυτόματη διασταύρωση αποδείξεων και εσόδων. Το φορολογικό σύστημα θα πρέπει να γίνει δικαιότερο μέσω της συλλογής υψηλότερων φόρων από τους πλούσιους και της χρησιμοποίησης των εσόδων για την παροχή δημόσιων υπηρεσιών που ευνοούν εξίσου τους πλούσιους όσο και τους φτωχούς.
- Μείωση των ρυθμίσεων που εμποδίζουν την είσοδο νέων επενδύσεων σε πολλούς επιχειρηματικούς κλάδους και επαγγέλματα.
- Θετική η ευέλικτη αγορά εργασίας, αλλά θα πρέπει να συνοδεύεται από ένα καλά σχεδιασμένο σύστημα ασφάλισης κατά της ανεργίας.

Βιβλιογραφία

Σε αυτήν την ενότητα παρουσιάζονται τα ελληνικά και ξένα συγγράμματα, οι σημειώσεις, τα άρθρα, οι εργασίες και τα ενημερωτικά φυλλάδια από τα οποία αντλήθηκαν πληροφορίες κατά τη συγγραφή της παρούσας εργασίας. Μέσα στο κείμενο γίνεται αναφορά σε αυτά, χρησιμοποιώντας την αντίστοιχη αρίθμηση.

Ελληνόγλωσση

[EB1] Γ. Πανηγυράκης (2001), «Σύγχρονη Διοικητική Δημοσίων Σχέσεων», Εκδόσεις Μπένου, Αθήνα.

[EB2] Γ. Κουφάρης (2010), «Η παγκόσμια οικονομική κρίση και οι χρηματιστηριακές αγορές». Περιοδικό Χρήμα, Τεύχος Ιανουαρίου – Φεβρουαρίου.

[EB3] Μ.Κ. Σφακιανάκης (1998), «Διοικητική κρίσεων», Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.

[EB4] Βουλή των Ελλήνων (2010), Αιτιολογική Έκθεση για το Σχέδιο Νόμου περί Κύρωσης της Σύμβασης Δανειακής Διευκόλυνσης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας και των Κρατών Μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

[EB5] Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδας – Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (Τμήμα Στατιστικής) (Απρίλιος 2012), Έρευνα Καταναλωτικής Εμπιστοσύνης για το Α΄ Τρίμηνο 2012, Αθήνα.

[EB6] Ελληνική Στατιστική Αρχή (2012), Ειδική Ενημερωτική Έκδοση «Δείκτης Τιμών Καταναλωτή», Πειραιάς.

[EB7] Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών (05/03/12), Ενημερωτικό Φυλλάδιο Αναδιάρθρωση Χρέους και «Κούρεμα» Ομολόγων.

[EB8] Σ. Μαστρογιαννάκης, Δανεισμός και Χρηματοοικονομική Πίεση στα Νοικοκυριά, Μέλος Κεντρικής Διοίκησης Ο.Ε.Ε.

[EB9] Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (Ιούνιος 2012), Τεύχος 18.

[EB10] Nicholson, W. (1998), Μικροοικονομική Τόμος Α', Αθήνα: Κριτική.

[EB11] Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (IOBE) (Ιανουάριος 2013), Αποτελέσματα Οικονομικής Συγκυρίας Δεκέμβριος 2012.

[EB12] Οικονομικό Επιμελητήριο της Ελλάδας (Ιούνιος 2010), Η Μορφολογία του Ελληνικού Τραπεζικού Συστήματος και η Διεθνή Χρηματοπιστωτική Κρίση: Οικονομικές και Κοινωνικές Επιπτώσεις.

[EB13] ΤτΕ, *Eurobank EFG Research*(EurobankResearch Οικονομία & Αγορές, «Ελληνικό τραπεζικόσύστημα, μέτρα ενίσχυσης της ρευστότητας και χρηματοδότησης της πραγματικής οικονομίας», Τόμος VII,Τεύχος 2012.

[EB14] Έκθεση INE (Ινστιτούτο Εργασίας ΓΣΕΕ - ΑΔΕΔΥ) (Αύγουστος 2011) «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση, Ετήσια Έκθεση 2011».

[EB15] Bloomberg, Eurobank EFG Research (Οικονομία Αγορές, Μάιος 2012), «Ελληνικό τραπεζικόσύστημα, μέτρα ενίσχυσης της ρευστότητας και χρηματοδότησης της πραγματικής οικονομίας».

[EB16] Γ. Μιχαλόπουλος (2011), «Χρηματοδότηση των ελληνικών τραπεζών στην διάρκεια της κρίσης»Ενότητα Γ: Κρίση και ελληνικές τράπεζες.

[EB17] Τ. Κολλίντζας, Μ. Ψαλιδόπουλος (Νοέμβριος 2009), Παρουσίαση στην Ημερίδα του Ιδρύματος της Βουλής των Ελλήνων με θέμα: «Από την Κρίση του 1929 στην Κρίση του 2009».

[EB18] Χ. Σταϊκούρας (2005-06), Τραπεζική Χρηματοοικονομική, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών, σελ. 75.

[EB19] Van Home (2002), Financial Management and Policy, Prentice Hall.

[EB20] Υπουργείο Οικονομικών (2010) , Έκθεση με τίτλο «Οικονομικές εξέλιξης του 2009 και προοπτικές για το 2010».

[EB21] Μπούρας, Λυκούρας (2011) , «Η οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στη ψυχική υγεία», Εγκέφαλος, σελ.55-61.

[EB22] Λ. Τσουλφίδης,(2010) , «Από την οικονομική άνθηση στην κρίση του 1930», σελ. 1-38.

[EB23] ΙΝΕ-ΓΣΕΕ,(2008) , «Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση», Ετήσια Έκθεση, Αθήνα.

[EB24] Γ. Τούντας, (2004), Κοινωνία και Υγεία. Εκδ. Οδυσσέας / Νέα Υγεία, Αθήνα.

[EB25] Κυριόπουλος Ι., Τσιάντου Β. (2009), «Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στην υγεία και την ιατρική περίθαλψη». Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής, 27(5):834-840.

[EB26] Χ. Οικονόμου (2004), Πολιτικές υγείας στην Ελλάδα και τις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Εκδ. Διόνικος, Αθήνα.

[EB27] Γ. Α. Χαρδούβελης (16 Ιανουαρίου 2008), Παρουσίαση με τίτλο «ΔιεθνήςΧρηματοοικονομική Κρίση 2007 & Οικονομικές Επιπτώσεις», Τμήμα Χρηματοοικονομικής &Τραπεζικής Διοικητικής Παν. Πειραιώς.

[EB28] Δ. Βαγιανός, Ν. Βέττας, Κ. Μεγίρ (Αύγουστος 2010), Άρθρο με τίτλο «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα:Μεταρρυθμίσεις και ευκαιρίες σε μία κρίσιμη συγκυρία».

[EB29] Ράπανος, Β. (2009), "Μέγεθος και Εύρος Δραστηριοτήτων του Δημοσίου Τομέα", Ίδρυμα Οικονομικών & Βιομηχανικών Ερευνών, Κείμενο Εργασίας.

[EB30] Γ. Α. Χαρδούβελης (2009), Άρθρο με τίτλο Η χρηματοοικονομική κρίση και το μέλλον της παγκόσμιας Οικονομίας, δημοσιευμένο στο EurobankResearch, Οικονομία και Αγορές, Τόμος IV, Τεύχος 8, Δεκέμβριος 2009.

Ξενόγλωσση

[EB1] F.S.Mishkin (1992), "Anatomy of a Financial Crisis," Journal of Evolutionary Economics, Springer, vol. 2(2), pages 115-30, August.

[EB2] European Commission (2009), «Economic and Financial Affairs: Economic crisis in Europe: Causes, consequences and responses». European Economy, Brussels. Pp.1-87, Tab. Graph. Bibliogr.

[EB3] N. Kondratiev (1935). «The Long Wave in Economic Life». Review of Economics and Statistics, 17.

[EB4] Schumpeter, J. (1942) Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Harper and Row Publishers.

[EB5] EUROPEAN COMMISSION (2010), Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics, Brussels.

[EB6] N.G. Mankiw (2002), Macroeconomics, 5th edition, Worth Publishers Inc., U.S.

[EB7] K. Busch (1985) , «Mythen über den Weltmarkt II – über das schwierige Verhältnis der marxistischen Linken zum Weltmarkt, Eine Antwort auf Elmar Altvater, Prokla, Vol. 60, pp. 160-175.

[EB8] J.E. Ferrie , M.J. Shopley, S.A. Stansfeld, M.G. Marmot (2002), «Effects of chronic job insecurity and change in job security on self reported health, minor psychiatric morbidity, physiological measures, and health related behaviours in British civil servants: the Whitehall II study». *J Epidemiol&Community Health*, 56:450–454.

[EB9] M. Jahoda (1982), «Employment and unemployment: a social-psychological analysis». Cambridge University Press, 1st ed., 88-96.

[EB10] S.V. Kasl, B.A. Jones (2000), «The impact of job loss and retirement on health. In: Berkman LF and Kawachi I (eds). *Social Epidemiology*. Oxford University Press. 118-136.

[EB11] C.J. Ruhm (2000), «Are recessions good for your health?». *Quarterly Journal of Economics*, 115:617–650. Στο <http://qje.oxfordjournals.org/content/115/2/617.full.pdf> (4/1/11).

[EB12] D. Stuckler, S. Basu, M. Suhrcke, A. Coutts, M. McKee , (2009), «The public health effect of economic crises and alternative policy responses in Europe: an empirical analysis». *Lancet*, 374:315–23.

[EB13] American Hospital Association (2008), Rapid Response Survey. «The Economic Crisis: Impact on Hospitals». Trendwatch.

[EB14] J. Appleby (2008), «The credit crisis and health care». *Br Med J*, 337: a 2259.

[EB15] M. Matsagganis, M. Flevotomou(2010), Distributional Implications of Tax Evasion in Greece, *LSE Hellenic Observatory Working Paper*.

Ηλεκτρονικές Διευθύνσεις

[H1] Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ (20/10/2009), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Παπακωνσταντίνου: Στο 12,5% του ΑΕΠ το έλλειμμα το 2009», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tanea.gr/news/economy/article/4542129/?iid=2> [Πρόσβαση 10/04/13].

[H2] Εφημερίδα Καθημερινή (23/12/2009), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Τρίτη υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας τον Δεκέμβριο», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economy_1_23/12/2009_384488.

[Πρόσβαση 11/04/13]

[H3] Εφημερίδα Πρώτο Θέμα (08/12/2009), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Υποβάθμιση της Ελλάδας σε BBB+ από τη Fitch», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.protothema.gr/economy/article/?aid=54343> [Πρόσβαση 11/04/13].

[H4] Άρθρο με τίτλο «Σε υποβάθμιση της ελληνικής οικονομίας προχώρησε η Standard & Poors» (16/12/2009), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://news.in.gr/economy/article/?aid=1086572> [Πρόσβαση 12/04/13].

[H5] Εφημερίδα Ελευθεροτυπία (09/02/2010), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Πάγωμα μισθών και περικοπές επιδομάτων ανακοίνωσε η κυβέρνηση», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=130472> [Πρόσβαση 12/04/13].

[H6] Εφημερίδα Ελευθεροτυπία (04/03/2010), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Αξέχαστη (!) και δυσοίωνη η 3η Μαρτίου», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.enet.gr/?i=issue.el.home&date=04/03/2010&id=137789> [Πρόσβαση 12/04/13].

[H7] Άρθρο με τίτλο «Προσφυγή της Ελλάδας στο μηχανισμό στήριξης ανακοίνωσε ο πρωθυπουργός» (23/04/2010), διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://news.in.gr/greece/article/?aid=1129265> [Πρόσβαση 14/04/13].

[H8] Εφημερίδα Ελευθεροτυπία (12/03/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Σύνοδος Κορυφής: Επιμήκυνση 7,5 χρόνων και 1% μείωση επιτοκίου», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=258850> [Πρόσβαση 14/04/13].

[H9] Εφημερίδα Ελευθεροτυπία (12/03/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Νέο πακέτο 158 δισ. ευρώ υπό δρακόντειο έλεγχο», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση.

<http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=295123> [Πρόσβαση 16/04/13].

[H10] Ιστότοπος news247 (2011), Άρθρο με τίτλο «Μέτρα σοκ ανακοίνωσε ο Ευάγγελος Βενιζέλος», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση.

http://news247.gr/eidiseis/politiki/dramatikes_apofaseis_ypothn_piesh_ths_troikas.1357730.html [Πρόσβαση 16/04/13].

[H11] Εφημερίδα Το Βήμα (14/09/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Έκτακτη εισφορά: Διπλάσιο το χαράτσι για τα ακίνητα. Έως 20 ευρώ το τ.μ. - Αύξηση έως 25% για ακίνητα ηλικίας έως 25 ετών», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=419673> [Πρόσβαση 15/04/13].

[H12] Εφημερίδα Το Βήμα (21/09/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Απολύσεις και περικοπή συντάξεων αποφάσισε η κυβερνητική Επιτροπή», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tovima.gr/finance/article/?aid=420986> [Πρόσβαση 15/04/13].

[H13] Εφημερίδα Ναυτεμπορική (06/10/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Αλλαγές στα εργασιακά και μειώσεις επικουρικών – εφάπαξ», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.naftemporiki.gr/story/319296> [Πρόσβαση 16/04/13].

[H14] Εφημερίδα Το Έθνος (27/10/2011), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο «Συμφώνησαν τα ξημερώματα για «κούρεμα» 50%», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22770&subid=2&pubid=63495645> [Πρόσβαση 16/04/13].

[H15] Εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ (20/10/2009), Ηλεκτρονική Έκδοση, Άρθρο με τίτλο ««Αιματηρή διάσωση Τρία χρόνια άγριας λιτότητας το τίμημα για τη στήριξη από Ε.Ε.- ΔΝΤ», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4572642/?iid=2> [Πρόσβαση 19/04/13].

[H16] Άρθρο με τίτλο «Ελληνική κρίση χρέους 2010-2013» διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://el.wikibooks.org/wiki/> [Πρόσβαση 10/03/13].

[H17] Notes Introduction to Macro Data, available at http://ocw.mit.edu/courses/economics/14-02-principles-of-macroeconomics-fall-2009/lecture-notes/MIT14_02F09_lec02.pdf [Accessed 02/04/13].

[H18] Άρθρο με τίτλο «Τι είναι το Spread», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.newsfilter.gr/2010/02/12/ti-ine-to-spread/> [Πρόσβαση 10/04/13].

[H19] Χ. Βήτας (Ιούνιος 2012), Τράπεζα της Ελλάδος, Παρουσίαση με τίτλο «Η Οικονομική Κρίση στην Ελλάδα. Αιτίες και Επιπτώσεις», διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.bankofgreece.gr/BoGDocuments/PRESENTATION_harris_vitas.pdf [Πρόσβαση 02/07/13].

[H20] Article “Greece Inflation Rate”, Reports from Hellenic Statistic Authority, available at <http://www.tradingeconomics.com/greece/inflation-cpi> [Accessed 02/07/13].

[H21] V. Flasseur (2012), Thomson Reuters Datastream, National Statistics Service of Greece, available at <http://fingfx.thomsonreuters.com/2012/05/22/1138141e45.htm> [Accessed 02/07/13].

[H22] Eurostat - Statistics Explained: Payment Statistics available at http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Balance_of_payment_statistics/el [Accessed 03/07/13].

[H23] Επιθεώρησις ΙΚΑ Ασφαλιστικού και Εργατικού Δικαίου, Άρθρο με τίτλο «Ραγδαία αύξηση εμφανίζουν οι ευέλικτες μορφές εργασίας», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://www.eaed.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=3247:2010-10-22-09-41-54&catid=52:--2009&Itemid=109&lang=el [Πρόσβαση 02/08/13].

[H24] http://www.capitalinvest.gr/info.php?product_id=225 [Πρόσβαση 03/08/13].

[H25] Ανακοίνωση της Επιτροπής - Η ανακεφαλαιοποίηση των χρηματοπιστωτικών οργανισμών στο πλαίσιο της τρέχουσας χρηματοπιστωτικής κρίσης, Οκτώβριος 2008 <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2009:010:0002:0010:EL:PDF> [Πρόσβαση 02/08/13].

[H26] Greek crisis deepens as S&P downgrades sovereign debt, available at <http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/4242070/Greek-crisis-deepens-as-SandP-downgrades-sovereign-debt.html> [Accessed 03/08/13].

[H27] S. Erlanger (12/04/10), "French and German Ties Fray Over Greek", available at [Crisishttp://www.nytimes.com/2010/04/13/world/europe/13europe.html](http://www.nytimes.com/2010/04/13/world/europe/13europe.html) [Accessed 03/08/13]

[H28] "Moody's downgrades Greece to B1 from Ba1, negative outlook" (07/03/11), available at https://www.moody's.com/research/Moodys-downgrades-Greece-to-B1-from-Ba1-negative-outlook--PR_215151 [Accessed 03/08/13].

[H29] "Japan supply chain fears rattle world stock markets" (15/03/11), available at <http://www.bbc.co.uk/news/mobile/business-12745796> [Accessed 03/08/13].

[H30] Φορολογικό Ινστιτούτο (14/06/11) Ανακοίνωση σχετική με την υπογραφή της επιμήκυνσης αποπληρωμής του δανείου των 80 δισ. ευρώ μεταξύ Ελλάδας και των κρατών της Ευρωζώνης, διαθέσιμη στην ηλεκτρονική διεύθυνση.
<http://www.forin.gr/articles/article/5546/anakoinwsh-sxetikh-me-thn-upografh-ths-epimhkunshs-apolhrwmhs-tou-daneiou-twn-80-dis-eurw-metaksu-elladas-kai-twn-kratwn-ths-eurwzwnhs>
[Πρόσβαση 03/08/13].

[H31] Τιμές Δεικτών και Μετοχών, διαθέσιμες στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.naftemporiki.gr/finance/athexStream> [Πρόσβαση 03/08/13].

[H32] Θ. Δασκαλόπουλος (20/04/10), Άρθρο με τίτλο «Οικονομική Κρίση και Ψυχική Υγεία», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση http://psi-gr.tripod.com/universal_economic_crisis_and_mental_health.html [Πρόσβαση 02/07/13].

[H33] Εφημερίδα Μακεδονία (21/07/09), Άρθρο με τίτλο «Επιχειρήσεις Ένδυσης - Πτώση πωλήσεων και κερδών», διαθέσιμο στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.makthes.gr/news/economy/42131/> [Πρόσβαση 04/07/13].

[H34] Erman J. (2009), “Economic Crisis: Impact to Hospitals». All Nursing - Sense and More”, available at <http://allnursingsense.blogspot.com/2009/12/economic-crisis-impact-to-hospitals.html> [Accessed 08/08/13].

[H35] WHO (2009), «Health amid a financial crisis: a complex diagnosis». Bull. World Health Organ., 87:1–80. available at <http://www.who.int/bulletin/volumes/87/1/09-010109/en/index.html> [Accessed 08/08/13].